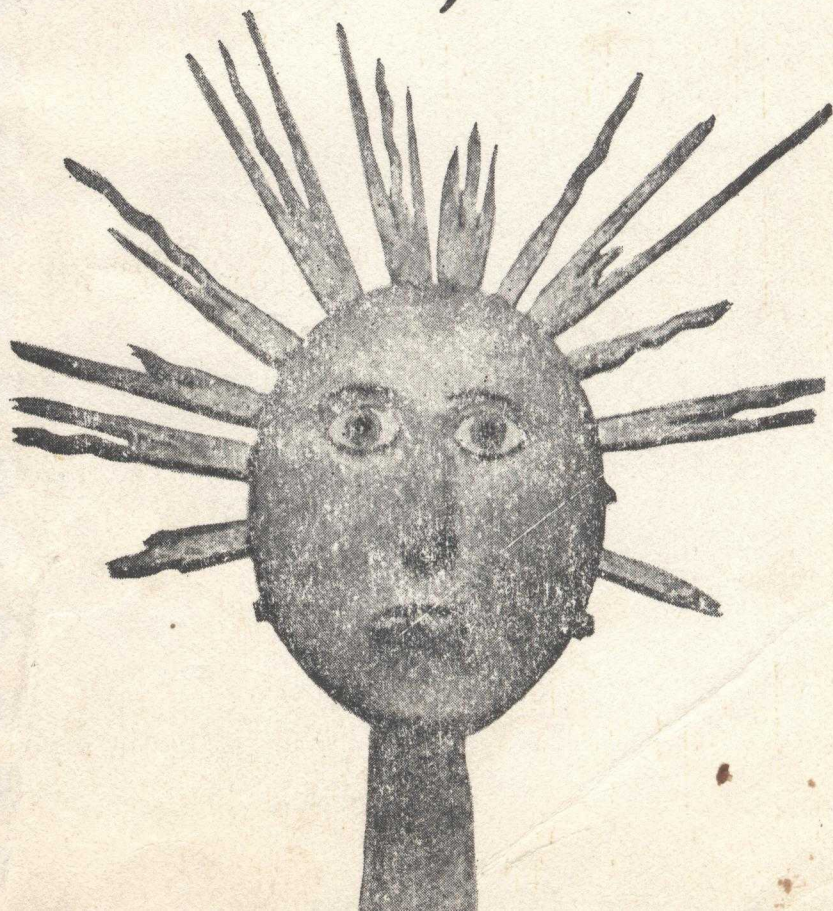

Pranė Dundulienė

Pagonybė Lietuvoje

Pratarmė

Darbas skirtas nušviesti lietuvių pagoniškosios pasaulėžiūros ištakoms, jos tolesnei transformacijai įvairiomis ekonominėmis, socialinėmis ir geografinėmis sąlygomis. Nagrinėjant senąją lietuvių religiją ir mitologiją, panaudoti archeologijos, raštijos, ikonografijos, lingvistikos šaltiniai (vietovardžiai ir vandenvardžiai). Etnografijos duomenys — mitinė tautosaka, liaudies meno kūriniai, papročiai bei apeigos — daugiausia surinkti pačios autorės per ilgus metus įvairiose Lietuvos vietose. Juose aptikta tikėjimų ir apeigų elementų, atėjusių iš amžių glūdumos.

Šis darbas apima ankstyvąją ikiindoeuropietiškąją laikotarpį. Jame seniausi lietuvių religiniai vaizdiniai formavosi augalinio ir kitokio maisto rankiojimo bei medžioklės, vėliau — kaplinės žemdirbystės ūkyje matriarchato sąlygomis, kai pagrindinė gamintoja, kultūros elementų kūrėja, apeigų atlikėja buvo moteris. Tuo metu atsirado ir plėtojosi moterų deivių panteonas, kur svarbiausią vietą užėmė Didžioji Motina gimdytoja ir Žemės deivė.

Visos deivės turėjo savo veiklos sritis. Jų žinioje buvo dangus, žemė, vanduo, ugnis, atmosfera ir kt. Vienos iš jų rūpinosi žmonijos, gyvūnijos, augmenijos gimimu, egzistavimu, mirtimi. Kitų deivių veiklos sritis buvo vaisin-gumo, visatos gyvybės nesibaigiamumo palaikymas per nuolatinę gimimų ir mirimų kaitą. Deives tarpusavyje jungė vienas tikslas — saugoti ir išlaikyti visatos amžinumą, gyvojo pasaulio nesibaigiamumą.

Matriarchato laikotarpiu buvo sukurtas su dievybių kultu susijęs menas, deivių simboliai, joms skirtos apeigos. Visa tai glaudžiai siejosi su mitais, iš dalies išlikusiais stebuklinėse pasakose, smulkiąjoje tautosakoje, gyvojoje kalboje. Archaiško pagoniškojo kulto elementų išliko ir

krikščioniškosiose šventėse, dažniausiai susietose su Marijos kultu. Tai padėjo rekonstruoti atėjusių iš tūkstantmečių glūdumos lietuvių pasaulėžiūrą.

Kitas šia tema darbas atskleis indoeuropietiškosios kultūros laikotarpio pasaulėžiūros genezę ir plėtotę, kaip gamybos pagrindas buvo ariamoji žemdirbystė ir gyvulininkystė su svarbiausiu gamintoju vyru, esant griežtai patriarchalinei bendruomeninei santvarkai. Šiuo laikotarpiu buvo sukurti vyriški dievai, vieno aukščiausiojo dievo idėja, ir patriarchaliniai dievai tapo viešpataujantys Išstūmus iš pagrindinės gamybos moterį, su ja drauge degradavo bei didele dalimi buvo išstumtos ir deivės be joms skirtos apeigos. Krikščionybės laikotarpiu visi pagoniškieji dievai buvo paskelbti pikto demonais.

Ivadas

Senosios pasaulėjautos, ypač religijos ir mitologijos, klausimai jau iš seno traukė daugelį mąstytojų. F. Engelsas rašė, kad senovė „visomis aplinkybėmis liks visoms būsimums kartoms nepaprastai įdomi istorinė epocha, nes ji sudaro viso paskesnio aukštesniojo išsivystymo pagrindą“ (4, 99)¹.

Pagoniškosios religijos istorijos tyrinėjimas pastaruoju metu atgimė neokomparatyvizmo vardu. Tam metodui formuotis padėjo suaktyvėję etnosociologijos, kultūros ir lingvistikos tyrinėjimai, struktūralistinės mokslo metodologijos bei semantikos panaudojimas religijotyros problemoms aiškinti.

Baltų ir slavų religijotyrai pagal neokomparatyvistinį metodą sudarė pagrindus ir nustatė gaires tarybiniai mokslininkai: V. Ivanovas, V. Toporovas, S. Tokarevas bei užsienio — amerikiečiai R. Džakobsenas, E. Hange, prancūzas Ž. Dumezilas.

Ikiindoeuropietiškąją lietuvių religijos stadiją siekiama nušviesti istorijos raidoje, nes be istorinio metodo, anot V. Lenino, neįmanomas teisingas mokslo tiriamasis darbas bei socialinių procesų pažinimas (I).

Kalbėdamas apie proletariato kultūrą, V. Leninas rašė, kad marksizmas išsikovojo, kaip revoliucinio proletariato ideologiją, pasaulinę — istorinę reikšmę tuo, kad jis, marksizmas, anaipatol neatmetė vertingiausių buržuazinės epochos laimėjimų, priešingai, perėmė ir perdirbo viską, kas buvo vertinga daugiau kaip dviejų tūkstančių metų žmonijos minties ir kultūros išsivystyme. Tik tolesnis darbas šiuo

---

¹ Pirmas skaičius žymi literatūros sąrašo eilės numerį, antras — nurodytos knygos ar periodikos puslapį. Esant reikalui kelių tomų, antras skaičius rodo tomą, o trečias — puslapį.

pagrindu ir ta pačia kryptimi įkvepiamas proletariato diktatūros, kaip paskutinės jo kovos prieš visokį išnaudojimą, praktinio patyrimo, tegali būti pripažintas tikrai proletariškos kultūros išsivystymu (I).

Mokslo įrodyta, kad seniausia ir universali kulto forma pirmiausia reiškėsi gyvūnų, augalų ir kitų gamtos objektų garbinimu — totemizmu ir kai kurių gamtos objektų įdvasinimu — animizmu. Pirmykštis totemizmas ir animizmas buvo glaudžiai susiję su magija. Tų vaizdinių pagrindų matriarchalinės santvarkos sąlygomis susidarė antgamtiškos zoomorfinės gyvūnų šeiminkės, kurios buvo prielaida formuoti pirmiausia zoomorfinio, vėliau ir antropomorfinio pavidalo moteriškosioms dievybėms, visatos šeiminkėms ir kitoms deivėms.

Moteriškosios dievybės, atsiradusios ir besiplėtodamos matriarchato laikais per ilgus tūkstantmečius, patriarchate neteko pagrindinės savo reikšmės, nes jas sparčiai keitė vyriškieji dievai. Tačiau senosios deivės savo archaiškus bruožus išlaikė mitinėje tautosakoje, ritualinėse apeigose ir liaudies mene. Marksizmo klasikai nurodo, kad įvairūs antstato ideologiniai reiškiniai, turintys santykinį savarankiškumą, pakitus juos susikūrusiai naujai bazei, gali dar ilgai išlikti žmonių sąmonėje. F. Engelsas rašė: „Religija, kartą atsiradusi, visuomet išlaiko tam tikrą vaizdinių atsargą, paveldėtą iš ankstesnių laikų, nes apleičiamose ideologijos srityse tradicija yra didi konservatyvi jėga“ (2, 360). Teisingai pažymėjo B. Rybakovas, kad liaudies atmintis matuojama dešimtimis tūkstančių metų (131, 95).

Matriarchate sukurtų deivių garbinimas nebuvo chronologiškai uždara stadija. Deivės pamažu keitėsi priklausomai nuo visuomenės vystymosi, priimdamos vis naujus kulto elementus, susietus su vaisingumu, žemės kultu ir kt., ir tuo pavidalu gyvavo tūkstantmečius, kai kuo sutapdamos su vėlesnių epochų atsiradusiais naujais tikėjimų elementais, net ir su krikščionybe. Galimas dalykas, kad dar neolito laikais, vėlyvajame matriarchate, šalia anksčiau atsiradusios Visatos Motinos, jau buvo susidarę vaizdiniai apie lietuvių žemės deivę Žemyną, kuri ilgainiui tapo viena iš pagrindinių deivių, artimų graikų Gėjai, romėnų — Artemidei, egiptiečių — Izidei ir kt.

Moteriškų deivių lietuvių mitologijoje yra gana daug. Tačiau žinios apie jas labai lakoniškos, fragmentiškos, jų vardai iškreipti. Atsižvelgdami į tai, kad krikščionybė moterų deivių nepripažino, krikščionių autoriai, rašiusieji

apie lietuvių pagoniškąją religiją, deives siekė vadinti vyriškai, t. y. dievais.

Archeologijos šaltiniai apie deives taip pat negausūs. Narvos kultūros sluoksniuose (III tūkstantmetis p. m. e.) aptikta medinių, gintarinių statulų, apie kurių lytį kol kas sunku ką nors pasakyti. Greičiausiai jos buvo deivės, dar nemažai turinčios savo pirminio pavidalo — paukščio bruožų. Vėlesnių moters pavidalo statulėlių rasta daugelyje Lietuvos, taip pat seniau baltų gyventų vietų. Mažosios Lietuvos įvairiose vietose buvo žinomos akmeninės statulos, vadinamos akmens bobomis. Apskritai akmeninių moterų statulėlių rasta jau Orinjako kultūros sluoksniuose nuo Prancūzijos iki Sibiro per 100 vienetų. Daugumos tyrinėtojų nuomone, šie seniausi žmonijos kultūros vaizduojamojo meno kūriniai — ankstesnės religijos stadijos paminklai. Manoma, kad tai buvo pramotės, arba žmonių likimo lėmėjos — deivės, panašios į lietuvių Laimas, rusų Rožanicas, graikų Eileitijas.

Lietuvių, kaip ir kitų tautų, deivės buvo glaudžiai susietos su moterų darbais, rūpesčiais, su gimimu, gyvenimu ir mirtimi. Vienos deivės buvo žmonių gynėjos nuo įvairių blogybių, visokio gėrio davėjos. Jos pažadindavo prie darbo, miškuose nurodydavo takelius ir kelius, saugodamos nuo paklydimo, medžiams ir augalams suteikdavo vaisius, padėdavo moterims dirbti įvairius darbus, globodavo bejėges, sutaikydavo susipykusias ir t. t. Kita vertus, buvo deivių, nešančių visokias blogybes, ligas, mirtį, nelaimes, nesantaiką ir t. t. Taigi vienos deivės buvo kūrėjos, kitos naikintojos. Taip pat deivės turėjo ryšį su atskiromis gamybos bei žmogaus gyvenimo sritimis. Kaip akmens amžiaus žmonės gyveno kolektyviai, taip ir deivės veikė kolektyviai. Jos turėjo savo vyriausiąją ir vyrus dievus, kurie didesnės reikšmės gyvenime neturėjo.

Apie Žemyną, Gabiją, Ladą, Saulę rašoma papildžius žinias naujais šaltiniais bei paaiškinimais.

Lietuvių kalba ir mitologija savo archaiškumu ir nepaprastu turtingumu stebina pasaulio mokslininkus. Tarp tautinės astronomų sąjungos Žvaigždžių klasifikacijos komisijos prezidento prof. V. Stražio pateiktomis žiniomis, 1985 m. astronomų suvažiavime Indijos sostinėje Delyje tarybinių mokslininkų sudarytame Veneros planetos žemėlapyje kalnų, slėnių, plokštumų ir kt. paviršiaus darinių vardų (jų 239) sąrašė yra devynios geografinės vietovės, pavadintos lietuvių deivių vardais: Aušros, Auskos, Brėkš-

tos, Bezlėjos, taip pat Laumės kalnų grandinės, Jūratės kalvos, Laimos daugiakampis, Medeinės ir Lazdonos slėniai.

Blogųjų deivių pykčiui nukreipti žmonės sukūrė daugybę apotropeinių priemonių, tarp kurių svarbią vietą užėmė triukšmo kėlimas skambinant varpais, barškinant barškalais, šokant triukšmingus šokius, garsiai šaukiant, švaistant aštirus daiktus. Blogį nešančios deivės bijodavusios žeidžiančių, dygliuotų augalų, gyvulių ragų, šernų ilčių, paukščių nagų, peilių, durklų, ylių, adatų, kirvių ir kt., taip pat ugnies, dūmų, žarijų, nuodėgulių, pelenų. Magiško uždarymo funkciją atlikdavo diržas, retežis, ratas, žiedas, vainikas, apgalvė ir kt. Todėl maro metu žmonės aplink kaimą išraudavo ratą, kad maro deivė neįeitų.

Mituose, mene, tikėjimuose, apeiginiuose papročiuose slypi daugelis archaiškų religinių tikėjimų elementų, leidžiančių atkurti žmonijos pasaulėjautos bei ideologijos genezę ir plėtotę per ilgus tūkstantmečius.

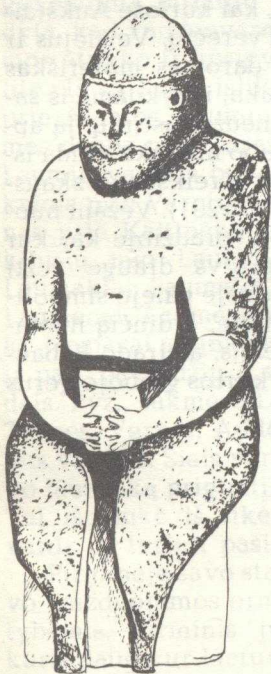
Ankstyviausioji lietuvių religija susidarė pirmykštės visuomenės laikais, ankstyvojo akmens amžiaus pabaigoje, maisto rankiojimo ir medžioklės ūkio sąlygomis. Pirmykščio žmogaus technika buvo labai primityvi, žinios apie gyvų organizmų sandarą ir veiklą, apie įvairių daiktų ir dalykų realias savybes tokios menkos, kad jam visur ir visuomet vaidenosi gąsdinanti, pilna netikėtumų ir paslapčių jėga. Visur jis buvo linkęs išvelgti nematomo, paslaptingo antgamtinio pasaulio išikišimą. F. Engelsas apie religiją rašė: „Kiekviena religija yra ne kas kita, kaip fantastinis atspindys žmonių galvose tų išorinių jėgų, kurios viešpatauja jiems kasdieniniame jų gyvenime,— atspindys, kuriame žemiškosios jėgos įgauna nežemiškųjų formą. Istorijos pradžioje šio atspindžio objektai yra visų pirma gamtos jėgos, kurios įvairių tautų tarpe, tolesnės evoliucijos eigoje, įgauna įvairiausias ir margiausias suasmeninimo formas. Šį pirminį procesą lyginamoji mitologija ištyrė — bent indoeuropiečių tautose — iki pirmo jo pasireiškimo indų vedose, o paskesniame savo išsivystyme jis smulkiai ištirtas indų, persų, graikų, romėnų, germanų tarpe ir, kiek yra medžiagos, taip pat keltų, lietuvių ir slavų tarpe“ (4, 272).

Senovės lietuvių religiniai vaizdiniai rutuliojasi savitai, priklausomai nuo konkrečių gyvenimo sąlygų. Pagrindinis seniausias lietuvių religijos bruožas buvo gamtos jėgų garbinimas. Be abejo, čia, kaip ir kitur, gamtos kultas

pirmiausia reišėsi totemizmu, animizmu ir magija. Lietuviai, dar būdami maisto rinkėjais ir medžiotojais, garbino totemus medžius, gyvulius, paukščius, ugnį, vandenį ir kt. Ilgainiui pradėta tikėti, kad kiekvienas iš tų objektų turi savo šeiminką — valdytoją (132).

Vystantis gamybinėms jėgoms, seniausioje lietuvių religijoje atsirado prosenių vėlių bei kai kurių dievybių kultas, kurios buvo apgyvendintos anksčiau garbintuose gamtos objektuose: žemėje, miškuose, vandenyse ir t. t. Pagrindinis tos religijos bruožas buvo tai, kad senasis gamtos kultas buvo susijęs su dievybių ir dvasių, taip pat visuomeninių jėgų kultu. Lietuvių žodis *deivė* bei *dievas* yra senos proindoeuropietiškos kilmės, reiškiantis *šviečiantysis, dangiškasis*. Iš jo kilęs senovės indų *devah*, lotynų — *deus*, graikų — *teos* ir kt.

Seniausios lietuvių dievybės buvo moteriškos lyties deivės, atsiradusios ir susiformavusios ankstyvojo matriachato laikotarpiu. Nėra abejonės, kad jos evoliucionavo iš totemistinių ir animistinių bei verslinio kulto vaizdinių. Be to, matriachato laikais formavosi giminės ar genties pramotės kultas. Plito tikėjimas, kad mirusios pramotės įsikūnija gyvūnuose, paprastai buvusiuose totemuose. Jos pereina gyventi į žalčius, gyvates, paukščius ir kt. Buvo tikima, kad pramotės gyvūnų pavidalu gyvena genties teritorijoje, sodyboje arba namuose. Jos rūpinasi kolektyvo turtu, žemės derlingumu, moterų vaisingumu, globoja vaikus, stengiasi, kad išaugtų dori kolektyvo įpėdiniai. Tokias pramotes-gyvūnus žmonės gerbė, globojo, maitino, jų garbei kėlė vaisės. Tuo pat metu formavosi moteriškos antgamtinės būtybės, gyvenusios genties teritorijos miškuose ar vandenyse. Iš pradžių tos būtybės buvo vaizduojamos zoomorfinėmis būtybėmis ir vadinamos Bobomis (1 pav.). Tokių vaizdinių pėdsakų išliko įvairių tautų sakralinėse apeigose. Dar XIX a. pabai-

1. Akmeninė Boba — deivė

goje bulgarai, atlikdami lapkričio 30 d. (katalikų šv. Andriejaus dieną) meškos (buvusio totemo) atsigulimo žiemos miegui apeigas, virė patiekalą iš kukurūzų, pupų, žirnių ir kt. sėjamųjų kultūrų, kurio dalį mesdavo tris kartus nuo krosnies sakydami: „Būk sveika, boba Meška“ (da si zdrava, baba Meco!). Archainėje lietuvių mįslėje totemė eglė vadinama Gintaruota Boba.

Zoomorfinės deivės ilgainiui persiformavo į pusiau zoomorfines, pusiau antropomorfines. Jos taip pat buvo vadinamos bobomis. Šios būtybės buvo laikomos visagalėmis ir visa žinančiomis, drąsesniems jos padedančios atlikti antgamtinius darbus, galinčios pasiversti į gyvulius ir kitus paversti. Matriarchate deivės pramotės kartais vaizduotos antgamtinėmis antropomorfinėmis būtybėmis su gyvūnų atributais, gyvenančiomis jau pirkiose ar pirtyse, globojančiomis ir laiminančiomis namų bendruomenę ir jos turtą. Jos buvo pagerbiamos bendruomenės, vėliau jau patriarchalinės šeimos apeigose: vestuvėse, krikštynose, laidotuvėse. Deivių pramočių kulto pėdsakų buvo išlikę dar XIX a. ir net XX a. pradžioje. Pvz., kai kuriose Aukštaitijos vietose, ypač apie Švenčionis, Tverečių, Veisiejus ir kt., vestuvėse iš šiaudų kūlio buvo daromas moteriškas stabas, prie kurio atsidievodavo nuotaka, išvykdama iš savo namų į vyro namus. Kad pramotė neužsirūstintų, ją apdovanodavo juosta, duona. Prie jos stabo nuotaka rauda išsakydavo savo atsiprašymo žodžius ir išreikšdavo skausmą, palikdama namų židinį, jo deives (27, 231). Vežant nuotakos kraitį į vyro namus, dar XIX a. pradžioje kai kur Aukštaitijoje gyvavo archainis paprotys drauge vežti šiaudinį moters stabą, kuris žiloje senovėje galėjo simbolizuoti antropomorfinę sudieviną pramotę, lydinčią nuotaką. Pramotėms virstant namų dievybėmis, atsirado Babaužė, velykų Bobutė, arba Velykė ir kt., kurios globojo gerus ir baudė blogus vaikus.

Gamtos ir atmosferos deivės

Laumės

Laumės yra vienos iš seniausių lietuvių dangaus ir žemės deivių. Vaizdiniai apie Laumes tikriausiai susidarė ankstyvosios medžioklės ir maisto rankiojimo ūkio sąlygomis. Jų vardas buvo žinomas visoje Lietuvoje ir kituose baltų kraštuose. Apie vardo archaiškumą sako lietuviški hidronimai (vandenvardžiai). Laumės galėjo atsirasti tada, kai, nuslinkus ledynams, mūsų krašto teritorija buvo apgyvendinta pirmųjų žmonių. Tarybinių mokslininkų įrodyta, kad vandenvardžiai yra palikti tų genčių, kurios pirmos atvyko ir apsigyveno teritorijose vėlyvajame paleolite. Iš tų laikų išliko vandenų pavadinimai: Laumežeris prie Alantos, Laumių ežeras ir Laumupis prie Sedos, Laumės dauba prie Žarėnų, Laumės balos prie Varėnos ir kt. Laumių vardais buvo pavadinti ir kalneliai, pvz., Laumėkalnis prie Varnių, Laumiakalnis prie Utenos, Laumės kalnas prie Kaltinėnų ir kt. Lietuvoje yra ir kaimų vardų, kilusių nuo Laumių vardo. Tai Laumaičiai, Laumakė, Laumakiai, Laumalės, Laumekiai, Laumekiškiai, Laumenai, Laumėnai, Laumėnėliai, Laumės, Laumiai, Laumikoniai ir kt. Nemažai aptinkama ir Laumės, Laumelio, Laumedynsko ir pan. pavardžių. Laumės vadinamos ir asmeniniais vardais. Pvz., sėkmėse Laumės vadinamos Kriauzelės, Brigės, Trynės, Verpės, Audės, Todės, Šatrės, Rymės, Lydės ir kitais vardais. Šiais vardais jos siekė paslėpti nuo žmonių savo laumišką prigimtį, kad joms nepadarytų ką nors blogo. Tai išplaukė iš tikėjimo, kad, paminėjus tikrą Laumės vardą, ji turinti pasirodyti.

Pirminėje savo stadijoje deivės Laumės greičiausiai buvo vaizduojamos ornitomorfinėmis bei zoomorfinėmis būtybėmis. Pirminis jų pavidalas, matyt, buvo karvelis, kuris daug kur Lietuvoje buvo vadinamas „Laumės paukšte“. Kartais Laumės buvo vaizduojamos panašios į vištas ar gaidžius.

Apie tai, kad Laumės pirminį pavidalą turėjo ornitomorfinį, sakytų ir sakmės, kuriose jos vaizduojamos sėdinčios ar besisupančios ant medžių, dažniausiai beržų. Ant beržų, vadinamų laumberžiais, augdavo Laumių šluotos (*viscum album*). Iš kitų miško augalų, susietų su Laumėmis, buvo laumriešutis (*Elaphomyces*), laumpapartis (*Strutiopteris germanica*) ir kt. Drauge su Laumėmis prie vandenių ar pelkių veisėsi ir laumžirgiai (*Aeschnidae*), Lietuvoje dažniausiai didysis laumžirgis (*Aeschnagrandis*), plėsrūs vabzdžiai su dviem poromis sparnų.

Be ornitomorfinio pavidalo, Laumės turėjusios ir zoomorfinį pavidalą. Sakmėse jos vaizduojamos laukinėmis ožkomis arba ožkų raguotomis galvomis, didelėmis krūtimis su akmeniniais (geltono belemnito) speniais, vadinamais Laumių speniais. Kitose sakmėse Laumės pasirodėdamos lyg meškėmis, lyg katėmis (126, 69), lyg rudomis gauruotomis kalėmis arba kumelėmis.

Vėliau Laumės tapo pusiau ornitomorfinėmis ar zoomorfinėmis, pusiau antropomorfinėmis būtybėmis. Pvz., apie Alantą jos vaizduojamos kaip moterys su vištos ar gaidžio kojomis, apsiautusias marškomis, apsikarsčiusios šiaudais (LTR 1722, 161). Apie Uteną sakoma, kad Laumė yra graži merga auksiniais drabužiais, bet juos nuvilkus, kūnas kaip vištos (LTR 450, 120). Laumės pasirodėdamos pusiau kalės ar pusiau kumelės ir pusiau moters pavidalu, pvz., ožka su moters figūra ir krūtimis, didelėmis akimis. Apie Ignaliną Laumės buvusios baltos kaip gulgės, apsiautusias baltais drabužiais, turėjusios nepaprastai dideles akis. Tverėčiaus apylinkėse Rugių Boba, sumaišyta su Laume, buvo vaizduojama su viena akimi ir vištos kojomis. Iš Vilniaus jėzuitų Akademinės Kolegijos pastoracinės veiklos dienoraščio „*Liber Fructum Spiritualium*“ sužinojome, kad 1718 m. Inturkės parapijoje buvo garbinama antropomorfinė būtybė su šuns galva ir paukščio kojomis (64, 37—38), kuri vaizdavo Laumę. Tokių sakmių motyvų archaiškumą patvirtina archeologiniai duomenys: moterų deivių statulos su paukščio kojomis, didelė galva ir didelėmis akimis. Tokių pavyzdžių randama šiaurinėje Vokietijoje ir Lenkijoje piltuvelinės keramikos kultūroje, datuojamoje III tūkstantmečio p.m.e. pradžia, taip pat veidinių urnų kultūroje Vyslos žemupyje, t.y. Vakarų baltų kultūros srityje (VI a.p.m.e.). Pažymėtina, kad nuogos deivės su ilgomis krūtimis ir paukštės galva, kokios vaizduojamos mūsų Laumės, buvo žinomos jau vėlyvajame paleolite,

Madleno kultūroje, datuojamoje XV—VIII tūkst. p. m. e.

Lietuvių Laumės artimos graikų ir bulgarų Lamėms, keltų Fėjoms, kurios irgi vaizduojamos su ilgais plaukais, kartais su panašiais į ožkos ragais, storomis lūpomis, didelėmis, ilgomis krūtimis ir labai plačiais užpakaliais.

Antropomorfinis Laumių pavidalas, greičiausiai susidaręs ankstyvaisiais gimininės santvarkos laikais, kada dar viešpatavo kanibalizmo paprotys. Laumės kanibalės turėjusios baisią išvaizdą — ilgas rankas su akmeniniais pirštais ir aštriais nagais, didelius dantis, susivėlusius plaukus, ilgas krūtis. Naktimis sutiktus vyrus sugnaibydavusios ar užkutendavusios ir suėsdavusios. Gyvenusios jos prie vandenių, miškų tankumynuose, apleistose pirtelėse, gerdavusios vandens garus, bijodavusios lino žiedo ir metalinių, ypač geležinių, daiktų, kas sako apie jų kilmę iš akmens amžiaus.

Daugelyje lietuviškų sakmių Laumės draskydavusios, ėsdavusios žmones ir vaikus. Netekusios verpalų, jos žada suverpti moterų plaukus, žarnas, gyslas arba mirtinai jas užgnaibyti, sumalti kaulus, nusukti galvą. Radusios lauke paliktą kūdikį, apgraužia jį, ir motina randa tik kaulelius, o kartais ir tuos apčiulptus. Pagautiems vyrams Laumės liepia malti žmonių kaulus arba net juos pasmaugia ir suvalgo.

Sakmėje bernas, ėjęs pro pirtį, atsidaręs duris pamato, kad joje periasi Laumės. Jis ima bėgti, o Laumės vytis. Atbėgęs į savo kiemą, užkelia vartus, bet jos ir per juos lipa. Bernas, įbėgęs į stubą, užsidaro. Bet po kelių dienų Laumės jį pagauna ir sudrasko.

Pasakojama, kąd prie Daugyvenės upės, netoli Raginėnų kalno, ant piliakalnio gyveno deivė Laumės, kurios saulei nusileidus draskydavusios žmones (10, 2, 192). Arba, susirinkus mergoms vakaroti, Laumė iškiša per *aukštini* (skylė lubose) savo užpakalį ir klausia, kas tai yra. Atspėja vaikas. Laumė pasako, kad, jeigu vaikas nebūtų atspėjęs, ji būti visus suėdusi (8, 4, 123).

Netekusios kanibalistinių atributų, vėlesnių laikų Laumės vaizduojamos gražiomis moterimis ar merginomis, apsirengusiomis puikiais drabužiais arba nuogos, patrauklios, seksualios, motiniškos. Be to, jos buvo laikomos tarpininkėmis tarp žemiškosios ir dangiškosios sferos. Žmones arba apdovanojančios materialinėmis gėrybėmis, arba nešančios pražūties ir mirties grėsmę. Laumės ypač buvo grėsmingos vyrams.

☉ Laumių veikloje matyti jų ryšys su kosminiais reiškiniais. Saktėse kalbama apie Laumių gebėjimą šokiais ir dainomis — užkeikimais sukelti lietu, krušas, audrą. Intensyviausias jų veiklos reikšimosi laikas buvo pirmos jauno Mėnulio dienos. Kai kur, pvz., Kupiškio apylinkėse, Laumių metas buvo pirmas jauno Mėnulio penktadienis (LTR 1044, 150), kada būna lietingiausios mėnesio dienos. Ypatingą galią sukelti lietu ir krušą turėjo ir latvių deivė Lauma (72, 628).

Lietuvių saktėse Laumės mėgstančios rinktis prie upių, ežerų, pelkių, rasotose pievose naktį, šviečiant Mėnulio jaunačiai ar pilnačiai. Susirinkusios linksmindavosi, šokdavo rateliu. Pievose ar miškuose lyg išmintus apskritimus žmonės laikė Laumių šokių vietomis. Manyta, kad Laumių šokis sukeldavė lietu ir audrą.

Laumės ir dainuodavusios. Jų dainų garsas apžavėdavęs žmones. Kad negirdėtų Laumių dainų, žmonės užsikimšdavo ausis, nes išgirdus jų dainavimą, jos paskandindavo juos arba patys žmonės numirdavę. Dainuodamos deivės Laumės surikdavusios siaubingu balsu, nuo kurio žmogus apstulbdavęs. Jų dainos taip pat sukeldavusios audras.

Laumių šokimą ir dainavimą vaizduodavo merginos vestuvėse, šokdamos „Laumių ratelius“. Dar apie 1885 m. merginos sudarydavo ratelį ir muzikai grojant sukdavosi ratu. Tuo tarpu viena mergina sukdavosi ratelio viduryje. Ji būdavo užrištomis akimis, apsirengusi senoviniais ištekėjusios moters drabužiais, užsidėjusi avino kailio kepurę, rankoje laikydavo baltą raištį. Šokančios merginos dainuodavo: „Laume, Laume, kur padėjai vyrą?“ Viduryje ratelio esanti mergina nusiimdavo kepurę, lenkdavosi iki žemės raudodama ir rinkdama ašaras į kepurę. Kol merginos dainuodavo, Laumė vaikščiodavo viduryje rato, o paskui dainuodavo: „Vyrą marioj nuskandinau ir kaladę užritinau“. Tada merginos vėl dainuodavo: „Skęsk ir pati drauge!“ Laumė atsirišdavo akis, užsidėdavo kepurę ir lyg verkdamas dainuodavo: „Aš pati neskęsiu, savo brolių leisiu!“ Merginos vėl dainuodavo: „Laume, Laume, kur padėjai vaikus?“ Laumė dainuodama atsako: „Vaikus pagavau ir po krosnim pakišau!“ Merginos dainuodamos atsako: „Lįsk ir pati drauge!“ Laumė joms daina atsako: „Aš pati nelįsiu, savo sesę leisiu!“ (126, 74). Sausros metu „Laumės“ šokiui buvo priskiriama magiška galia sukelti lietu.

Laumių ryšys su lietumi ypač ryškus tikėjimuose, susietuose su Laumės juosta (Vaivorykšte, Drigne, Straubliu)

ir jos pasirodymu danguje po lietaus. Vainotiškių k. (Raseinių raj.) sakoma, kad ta juosta yra išausta Laumių. Kartą trys Laumės audė juostas, o išaustas iškėlusios apžiūrinėjo, kuri gražiausia. Pasirodė, kad gražiausia juosta buvo trečiosios Laumės, todėl ji ir buvo pakabinta ant dangaus (LTR 1300, 323). Apie Žiobiškį (Rokiškio raj.) sakoma, kad Laumė, vejama Raganos, pametė juostą, kuri po lietaus pasirodė ant dangaus (LTR 1870, 35). Batiškių k. (Šakių raj.) sakoma, kad kartą Laumė skalbė įvairių spalvų rūbus, o išskalbtus išdėliojo ant pievos pasižiūrėti. Tuo tarpu kita Laumė liepė tiems rūbams pakilti aukštyn. Rūbai pakilo į dangų, ir iš jų pasidarė graži įvairių spalvų juosta (LTR 1300, 315). Apie Simną žmonės sakydavo, kad Laumės juosta pasirodo tada, kai Laumė ruošiasi vestuvėms, ji kaip ir visos merginos, prieš vestuves audžia juostas.

Archainiame mite sakoma, kad, kai pasaulyje priviso daug žmonių ir jie tarp savęs nesugyveno, dievas Prakorimas sumanė žmones pražudyti tvanu. Tada jis pasiuntė du milžinus: Vėją ir Vandeni, kurie per 25 dienas paskandino žemę vandenyje. Dievas pasigailėjo žmonių ir pasiuntė jiems įsamenintą Laumės juostą, kad ji suvaldytų Vėją ir Vandeni. Įvykdžius dievo įsakymą, palikdama ant žemės išlikusius nuo tvano žmones, ji pasakė, kad danguje visuomet pasirodys spalvinga ir savo maloniomis akimis žiūrės į žmones. Kai Laumės juosta bus daugiau mėlyna ir mažiau raudona, tais metais bus daugiau baltos duonos negu juodos. Jeigu vyraus raudona spalva — bus daug juodos duonos ir blogi metai. Kai žmonės pasidaro blogi, deivė Laumė, pasivertusi sena boba, neša žmonėms marą. Ant savęs ji turi Laumės juostą. Sutikusi teisingą, lengvaširdį žmogų, kalba su juo, atskleidžia savo paslaptis. Ji pasako, ar ilgai bus maras, kas išliks gyvas. Apie Kupiškį, pamatę Laumės juostą, sakydavo, kad Laumė pirtį kūrena ir vanosis, t. y. bus lietaus.

Kituose mituose Laumės juosta siejama su Laume Vaiva, tapusia dievo Perkūno žmona už jos išaustą stebuklingo grožio juostą, sužavėjusią dievą Perkūną. Jis už tai Vaivą pamilęs ir vedęs. Tačiau Laumė Vaiva turėjusi savo numylėtinį nepaprastą dainių Straublį, kuris pagrobęs jos juostą. Kai jis ištiesiąs danguje Laumės Vaivos juostą, dievas Perkūnas imąs jį persekioti riaumodamas savo balsu — griaustiniu.

Iš Laumės juostos pasirodymo vietos žmonės spėjo ateiti. Pvz., jei Laumės juosta pasirodydavo vakarinėje dan-

gaus pusėje, sakydavo, kad greitai bus pasaulio pabaiga. Tada piemenys suklaupdavo ant kalniuko ir meldavosi, verkdamas.

Buvo manoma, kad Laumės juostos vienas galas įmerktas į vandenį, kurį ji traukia į save. Kuo Laumės juosta ryškesnė, tuo ji turi daugiau pritraukusi vandens ir tuo daugiau lis. Aukštaičiai sakydavo, kad Laumės juosta yra nuleista iš dangaus kur nors į jūrą, upę ar ežerą ir pritraukusi į debesis vandens, kad vėl lytų. Vadinasi, Laumių žinioje buvo lietaus reguliavimas, t.y. žinojimas, kiek jo reikia žemei, kad ji galėtų auginti vaisius.

Archainių magiškų veiksmų prieš Laumės juostą, žadančią tolesnį lietų, išlaikė XIX a. piemenys. Kad Laumės juosta išnyktų nuo dangaus, vienas piemuo sukabindavo smilius ir juos traukydamas sakydavo: „Truku, truku, dievuliuku, Laumės juostą, kad dievulis susijuostų. Tau pusė, man pusė, o dievuliui galiukas“. Sukalbėjus tokią maldele, Laumės juosta sutrukinėdavusi ir išnykdavusi (66, 589). Tada nustodavęs lyti lietus.

Laumės žinioje buvo ne tik atmosferos reiškiniai, bet ir žemės paviršiaus vandenys. Jos rūpinosi ežerų iškasimu, upių užtvenkimu. Pvz., Laumė nešė didžiulį akmenį, kuriuo norėjo užtvenkti Nemuną. Arba kuodeliu siekė užtvindyti upę ar šaltinį.

Deivės Laumės tvarkiusios ir žemės paviršių. Jos nešios sterblėmis žemes, supildamos piliakalnius. Laumės supylusios Vosgėlių, Šeimyniškių (Utenos raj.) piliakalnius. Jų žinioje buvo kai kurie dideli akmenys, žmonių vadinami Laumių stalais arba Laumių akmenimis. Toks Laumių stalas buvo Papečkių k. (Alytaus raj.), Paindrės k. (Zarasų raj.). Apie pastarąjį pasakojama, kad senovėje žmonės, pabaigę pavasario laukų darbus, vieną kurį sekmadienį rinkdavosi prie Laumių stalo ir linksmindavosi. Pasilinksmavimo metu ant Laumių stalo dėdavo aukų: duonos riekių, pildavo alaus, midaus ir kt., kad Laumės saugotų laukus, nes tikėta, kad jos vaikščiojančios po laukus, saugančios javus ir galinčios padėti gauti gerą derlių.

Lietuvoje buvo nemažai akmenų, vadinamų Laumių akmenimis. Toks akmuo buvo Prišmančių k. (Kretingos raj.), Papečių k. (Alytaus raj.). Daug kur esančios akmenyse pėdos buvo vadinamos Laumių pėdomis. Tokie akmenys buvo Leliūnų apyl. (Utenos raj.). Salantų apyl. (Kretingos raj.) buvo akmuo su trimis Laumių pėdomis. Akmuo su Laumių pėdomis buvo Kruopių k., Barstyčių apyl. (Skuodo

raj.). Kai kurie akmenys buvo laikomi pavirtusiomis Laumėmis. Sedos apyl. (Mažeikių raj.), prie Aukos kalno, buvo Laumių buveinė. Liškiavoje Nemuno akmenuota vieta vadinta Laumės tiltu. Laumių buveinė buvusi ir prie Puntuko akmens (Anykščių raj.) raiste, esančiame Šventosios upės dešiniajame krante netoli švento Karalienės liūno¹. Ten gyvenusi ir jų vyriausioji Laumė, kuri liūno dugne turėjusi puikią gryčią. Žmonės, norėdami su Laumėmis gyventi santaikoje, kas rudenį nešdavo ir skandindavo į liūną po maišelį visokių javų, o pavasarį — sviestą, sūrius, lašinius ir pirmadėlių karvių pieną. Kad Laumės neateitų į kaimus ir tvartus, neišmelžtų karvių, nepagadintų jų tešmenų, nenukirptų avių ir nepridarytų kitokių blogybių, apylinkės žmonės tvartų vartus išpindavo šermukšnio šakomis, mėšle pakasdavo laumaspenius, tvartus aprūkydavo devyndrekiu (Asa fvetiola). O Laumės su žmonėmis elgdavosi gerai, be reikalo jų neskriausdavo.

Karalienės liūno Laumės buvusios panašios į vidutinio amžiaus moteris, laibos, aukštos, gražios, apsirengusios baltais, apsupančiais liemenį rūbais, su skraistėmis ant galvų. Karalienės liūne naktimis jos skalbdavusios su kultuvėmis.

Mitinė tautosaka sako, kad Laumės buvusios ne tik žemės, bet ir dangaus deivės, bendravusios su dangaus dievais, ypač su aukščiausiuoju dievu Praamžiumi bei dievu Perkūnu. Tačiau šie vaizdiniai, be abejo, susidarė ankstyvojo patriarchato laikotarpiu, irstant gimininei bendruomenei santvarkai.

Apie tai, kad Laumės gyvenusios danguje, žinių pateikia L. Jucevičius. Iš kaimo žmonių jis užrašė žinią, kad Laumė buvusi stebuklingo grožio deivė, gyvenusi debesyse. Sėdėdama savo deimantinėje kėdėje, pamačiusi kartą vieną dailų vaikiną ant žemės, išskleidusi savo juostą ir nusileidusi pas jį. To pasimatymo vaisius buvęs toks: deivė pagimdžiusi sūnų, vardu Meilius. Sūnų auklėjusi viena žiniuonė Neries pakrantėje. Motina tris kartus per dieną nužengdavusi iš dangaus ir penėdavusi jį savo krūtėmis. Taip

¹ Karalienės liūnas buvo laikomas šventa vieta, kurioje pasiskandinusi karalienė, kai įvedant krikščionybę buvę iškirsti Puntuko šile augę šventi ažuolai, sunaikintos dievų statulos, išdraskytos žinčios, apskaldytas Puntuko akmuo, ant kurio lietuviai degindavę dievams aukas. Norėta ir patį liūną užpilti žeme, bet lenkų kareiviams napavykę, nes liūnas buvęs be dugno (70, 140).

trukę keletą mėnesių, kol vyriausias dievas susekęs, kur Laumė laikanti paslėpusi savo ir žemės vyro meilės vaisių. Tada stvėręs jį už kojų ir bloškęs virš pačių aukščiausių debesų ir tenai, Sietyne, davęs jam tarp žvaigždžių vietą. Pačiai deivei jis nupjovęs krūtų spenius ir, sukapojęs į smulkius gabalėlius, išsėjęs po visą žemę. Todėl liaudis akmenėlius, žinomus minerologijoje belemnitu vardu, vadina Laumės papais (77, 75). Kitame lietuvių mite Didžioji Laumė sėdi mitologinio dangaus centre, kur yra gyvybės vanduo, esantis po akmeniu (41, 112).

Yra mitų, kuriuose sakoma, kad Didžioji Laumė buvusi dievo Perkūno sužadėtinė, ketvirtadienį turėjusios būti jų vestuvės, bet velnias pavogęs nuotaką ir dėl to jos neįvykusios. Po to velnias, vaikščiodamas pas Laumę pelke, supylęs Varputėnų pylimą. Taip pat ir latvių Laumės vadinamos dievo dukromis, velnio pavogtomis nuotakomis (98, 196).

Kitose lietuvių sakmėse Lauumės ir Perkūno vestuvės neįvykusios, nes Laumė išsimylėjusi Mėnuli. Tada Perkūnas ėmęs žaibais svaidytis, o Laumė tebevaikščiojusi vakarais šviečiant Mėnuliui.

Narevo lietuvių šnektoje, išlikusioje jotvingių kalbos žodynėlyje, pavogęs Laumę velnias vadinamas Tuoliu, kuris siejamas su prūsų požemio karalystės dievu Patulu (Patollus). Kitas dievas Perkūnas (Pjarkus) ir deivė Lauma žodynėlyje pateikti greta vienas kito, ir tai patvirtintų mitologijoje rekonstruojamą buvusių sužieduotinių ar sutuoktinių porą (118). Apie Laumių ryšį su Perkūnu kalba ir tai, kad lietuvių ketvirtadienis laikomas ir Laumių, ir Perkūno diena, kas rodytų tų dievybių buvusius ryšius.

Nusileidusios iš dangaus, kuris, senovės žmonių manymu, buvo sujungtas su žeme ir buvo lengva nuo jo nulipti, Laumės apsigyvendavusios miškuose, laužuose ar urvuose, esančiuose prie kalnų netoli upių, ežerų ar pelkių arba tarp vandenų esančiuose salose. Vėlesnėse sakmėse Laumės kartais gyvendavusios trobelėse, pastatytose ant vištos kojos. Taigi, pasak turimos mitinės tautosakos, Laumės buvusios ir dangaus, ir žemės gyventojos. Gyvenančių ant žemės pagrindinė pareiga buvo žmonių moralės saugojimas. Jos buvo teisėjos: doriems padėdavusios, o nedorėlius nubausdavusios.

Laumės turėjusios karves, kurios buvusios tokios didelės, kad netilpdavusios į jokių tvartus ir dieną naktį būdavusios laukuose. Melžti jas galėjo, kas tik norėjo ir kas

galėjo prie jų priėti. Dienomis karvės ganydavosi girių erčiose, o naktimis būriais sueidavo į kalnuotas vietas ir sustodavo lomose. Žmonės pradėjo laukuose kasti duobes — lomas, į kurias sueidavo Laumių karvės, o moteris anksti rytą eidavo tų karvių melžti. Pieno tiek daug prisimelždavo, kad pilnus kubilus pripildavo. Bet atėjo be galo dideli šalčiai, per vieną naktį iššalo visos Laumių karvės. Žemėje išliko tik suakmenėję tų karvių speniai (17, 200). Iš pasakojimo matyti, kad Laumių karvės buvo laukinės, dar žmonių neprijaukintos.

Laumės padėdavo geriems ir teisingiems žmonėms. Kai joms skalbiant einantis pro šalį pasakydavo: „Padėk die“, jos atsakydavo: „Ką padėjai, pasiimk“. Toje vietoje rytojaus dieną žmonės rasdavo ar juostą, ar pirštines, ar audeklų, ar kitų daiktų, kuriuos buvo galima pasiimti. Vienas žmogus, radęs juostą, pasigyre kitam. Šis atsakė, kad jis nuo deivių neimtų dovanos. Kupinos keršto Laumės atlėkė kaip viesulas, žmogus vos spėjo įlėkti trobon, o deivės įpykusios išrovė kiemo vartus su visais stulpais.

Jei kuris žmogus nespėdavęs rugių nupjauti ar kito darbo padaryti, tai vakare, eidamas namo, sakydavo: „Kad rytą atėjęs rasčiau padarytą darbą, tai deivelėms ar raguolių bliūdą, ar kiaušinieneš pusbliūdį į kalną atneščiau“. Rytojaus dieną rasdavo visus darbus padarytus. Atnešęs valgį padėdavo ant piliakalnio, o jam paėjus toliau, deivės šaukdavo, kad palauktų atsiimti indo. Kai kunigas tą piliakalnį pašventinęs, deivės išėjusios į girias (10, 193).

Laumės pagaili nemokančios verpti našlaitėlės, suverpia jai verpalus, o ją pačią užmigdo. Išeidamos liepia mergaitei jas pakviesti į vestuves šaukiant: „Tetos, tetos, ateikite į mano vestuves“. Laumės parūpino gerą jaunikį, ir, kai atėjo vestuvių laikas, našlaitė pakvietė deives į vestuves. Viešnios deivės vestuvėse gėrė ir valgė iki gaidžiams užgiedant, po to išėjo (10, 193).

Laumės padėdavusios moterims labai plonai verpti, austi. Antai, audžiant moteriai prietemoje, ateina dvi Laumės, viena su vištos kojomis, apsitraukusi marška, kita su gaidžio kojomis, apsikarsčiusi šiaudais. Įėjusios paprašo audėją šaudyklės, kurią gavusios abi papučia į ją ir grąžindamos pasako, kad ji bus pati geriausia audėja. Apsilankiusios pas tinginę audėją, kuri neduoda joms šaudyklės, Laumės padaro, kad ta moteris būtų blogiausia audėja (66, 4, 549).

Viena moteris, nusibodus verpti, pašaukia deives linų verpti, tuoj prieina pilna pirkia deivių, prisistato ratelių,

suverpia linus, pašukas, pakulas, nuobrukas kuo gražiau-
siai. Moteris pamato, kad, jei deivės neturės ko verpti,
pradės plaukus verpti. Tada, nežinodama, ką daryti, paku-
ria krosnį, įmeta į ją sruogą ir sušunka: „Oje, deivelės,
troba užsidedė, bėkim laukan“. Deivės, ratelius susiglem-
žusios, per duris išlaksto. Pamačiusios, kad moteris jas
apgavo, lakstydamos palangėmis šaukia: „Veltui verpėm!
mes tau būtum ir plaukelius, ir žarneles išverpusios“ (66,
4, 550).

Kitais atvejais Laumės ateidavo į namus, įlįsdavo pro
skylę, atimdavo iš moterų verpstes ir verpalus, verpdavo
ir gadindavo siūlus arba atėjusios sėsdavo austi, ausdamos
painiodavo metmenis.

Laumės našlaitėms arba varguolėms moterims padė-
davo klėtyje ar kur kitur rietimus drobių ir margų audinių,
įsakydamos jų niekad nematuoti, o naudoti įvairiems rei-
kalams. Kai moteris, užmiršusi Laumės priesaką, pama-
tuodavo, visi audiniai dingdavo.

Kalbant apie Laumių verpimą bei audimą, reikėtų
pažymėti, kad seniausias žmonių audinys buvo juosta,
audžiama dar maisto rankiojimo ūkio laikais iš laukinių
augalų, linų ar dilgėlių pluošto. Išaušti juostą buvo ilgas ir
kruopštus darbas, atimantis iš moterų daug laiko. Taip
pat ir patys seniausi audiniai buvo išaušti tik siauri. Tie
audiniai, kaip ir juostos, buvo pinami rankomis, panašiai
kaip krepšiai. Gana ankstyvų akmens amžiaus laikų žmo-
nės verpimo ir audimo įrankių dar neturėjo. Siūlus jie
suko rankomis, verpimo įrankių taip pat neturėjo. Daugu-
ma verpsčių žinoma iš neolito laikų. Lietuvos teritorijos
gyventojai mokėjo sukti rankomis siūlus ir austi pynimo
būdu.

Laumės atneša iš sakralinės vandens sferos žmonėms
vaikų, globoja užmirštus kūdikius lauke, o gobšias moteris
baudžia. Antai per rugiapjūtę viena moteris nueina rugių
pjauti ir atsineša mažą vaiką. Vakare ji nuskuba namo
virti vakarienės, liepdama vyrui parnešti kūdikio. Bet
vyras užmiršta ir tik parėjęs namo atsimena. Motina išeina
vaiko ieškoti, beeinant sutemsta. Ji išgirsta besijuokian-
čias mergas — Laumes. Atbėgusi pas vaiką, žiūri — jis
papuostas šilkais, apdėtas gėlėmis. Moteris pasiima vaiką
ir parsineša namo. Apie tai sužino kaimynė, kuri kitą dieną
specialiai nuneša savo kūdikį į lauką ir palieka, kad jį Lau-
mės papuoštų. Kai vakare ateina parsinešti, randa kūdikį
negyvą, sudraskytą ir apklotą rugienomis. Laumės pas-
maugia kūdikį todėl, kad jo motina pavydi savo kaimynei
(8, 133).

Baladėje, žuvus kare vaikinui, sielvartaujančiai mergelei ateina padėti daug galinti sena Laumė, kuri liepia jai paimti mylimojo dovanas, užburti ir iškviesti jį. Paskui supinti žalčio pavidalu jo plaukus, sukabinti juos dviem žiedeliais ir papūsti, paimti iš piršto kraujo ir užburti. Mergaitei šitaip padarius 12 valandą, pasigirsta žirgo pasagų garsas, įeina mylimasis. Abu nutaria iškelti. Žirgas iki trečių gaidžių turi nulėkti ant Mindaugo kalno, kur stūkso ant kapų kryžiai. Čia vaikiną sustabdo žirgą, apglėbia savo mylimąją, jų akys ir lūpos suliepsnoja, žirgas garsiai sužviegia, peršoka sieną, ir pragysta treči gaidžiai. Ryte žmonės randa vieną kapą be kryžiaus, kur atsigulė abu mylimieji (46, 530—536).

Laumės globoja vargstančias, bedales, neturtingas moteris, išprausia jų vaikus, suverpia verpalus, išaudžia audeklus. Iš pasakymo matyti, kad Laumės stengiasi išlaikyti lygybę, baudžia už ribų nepaisymą, smerkia tinginius, nes tinginystė veda žmoniją į pražūtį.

Daugelyje sakmių Laumės keičia arba vagia naujagimius kūdikius. Apsisaugojimui nuo to moteris turėjo įvairių būdų bei magiškų priemonių. Pvz., Dzūkijoje prie naujagimio buvo atliekamas vadinamasis „žibinimas“. Kai tik Saulė nusileisdavo, tuojau uždegdavo šviesą ir degindavo visą naktį. Saugoti ją senu papročiu turėdavo visos kaimo merginos ir paauglės mergaitės. Susirinkusios prie naujagimio „žibintojos“ tyliai kalbėdavosi, budėdavo, kad Laumės vaiko nepavogtų ar nepakeistų. Kitose Lietuvos vietose tuo tikslu degindavo ugnį ir dieną, ir naktį.

Laumės arba tiesiog pavogdavusios naujagimį, arba jį pakeisdavusios, padėdavusios kūdikio vietoje šluotą, šiaudų ryšulį ar pušines pečšluostas. Nukirtus tokiam laumia-vaikiui galvą, iš kiekvieno ražo ar šiaudų bėgdavo kraujas (10, 2, 198).

Savo ar pavogtus vaikus Laumės augindavo, vystydavo, supdavo. Kai vėjo pučiami rugiai vilnija, žmonės sakydavo, kad Laumės vaikus supa (Babtai).

Jei kuris kūdikis ilgai nevaikščiodavo, nekalbėdavo, nelipdavo iš lopšio ir turėdavo didelę galvą, jį laikydavo Laumės išmainytu. Tokį kūdikį moteris mušdavo „laumės šluota“, tada Laumė atnešdavo pavogtą kūdikį ir pasiimdavo savąjį. Arba iškūrenusios karštai, kaip duonai kepti krosnį, įkišdavo į ją tariamąjį Laumės vaiką. Tada atbė-

gusi Laumė atnešdavo pagrobtąjį ir pasiimdavo savąjį vaiką. Kitos moterys, stengdamosi atgauti iš Laumės savo vaiką, sukurdavo viduryje aslos ugnį, apstatydavo ją dvidešimčia kiaušinių lukštų ir pasodindavo šalia nebylį Laumės vaiką. Kartą toks vaikas prakalbėjo sakydamas: „Ažuolas turi tris šimtus metų, o jo atžala šimtą metų, aš esmi tris kartus senesnis ir niekad tokių dyvų nemačiau“.

Visi minėti tikėjimai atsirado dėl senovės žmonių nesupratimo, kodėl gimsta nenormalūs vaikai. Manė, kad tokie galėję būti tik atnešti Laumių.

Laumės moterų pavidalu slogindavusios miegančius vyrus. Jos įeidavusios pro plyšį ar skylutę. Žmonės stengėsi nuo jų visaip apsisaugoti. Pvz., padarydavo iš ažuoliuko, augančio viduryje girios, smailą kuoliuką ir užkimšdavo skylę, per kurią įlįsdavusi Laumė į kamara. Tam reikėjo padaryti iš trijų devynerių geležies gabalėlių kūgį, įdėti į jį liepinį kotą ir tuo įkalti ažuolinį kuolelį. Bet kartą Laumė vis tiek įėjo, bernas ją vedė, susilaukė vaikų; jo pati negalėjo nei pradėti, nei baigti jokio darbo ir vis prašė vyrą ištraukti tą kuolelį. Kai tik vyras ištraukė, Laumė dingo (10, 2, 273).

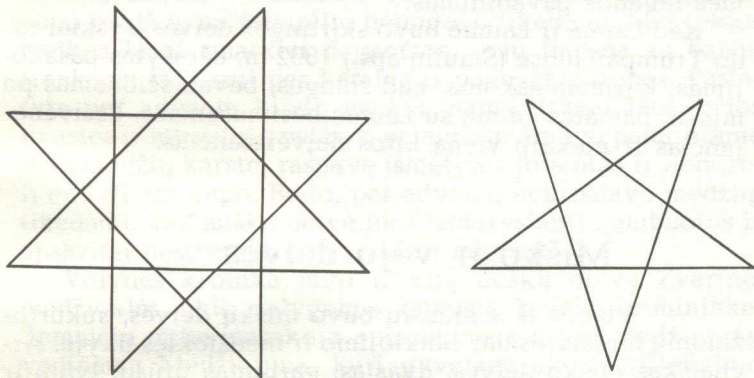
Skylę, per kurią įlįsdavusios Laumės, žmonės užkalldavo alksnio ar ažuolo kyliu. Jeigu deivės sueidavo į vidų, monės jas mušdavo šermukšnio rykšte, arba lazda, kartais pasistatydavo prie galvos veidrodį, į kurį pažiūrėjusi Laumė išsigąsdavusi pati savęs ir pabėgdavusi (10, 2, 279).

Kad Laumes sau palenktų, moterys stengdavosi joms įtikti. Eidamos iš pirties, palikdavo joms muilo, vantų, prišildydavo vandens. Atsidėkodamos Laumės pirtyje padėdavo šilko kaspinių ir kitų brangių daiktų. Baltai apsi- rengusios Laumės kalbėdavusios su žmonėmis, įlipusios į beržus krykšdavusios.

Daug yra sakmių, kuriose kalbama apie Laumes, kerpančias avis. Norėdami tokią Laumę sugauti, pavoždavo po puodu degančią žvakę. Kartais žmogui Laumė padėkdavo už šviesą dirbant darbą. Žmogus sužinojo, kad deivės bijo geležinių akėčių, todėl jas pastatė tvarte. Vakare pasiėmė botagą, pavožė po puodu degančią žvakę ir pasislėpė už akėčių. Kai deivė pradėjo kirpti avis, jis nudaužė puodą, šviesoje pagriebė ją už plaukų ir ėmė mušti. Deivė pasakė, kad dėl geležinių akėčių negali jam nieko padaryti, bet pažadėjo daugiau neiti nei į jo lauką, nei į pievą. Daugiau nepasirodė. Kai atsirado ir paplito geležiniais virbais akėčios, deivės Laumės nustojo vaikščioti.

Taigi Laumės yra akmens amžiaus deivės. Jos, kaip ir kitos akmens amžiaus mitinės būtybės, nepakenčia arba tiesiog bijo metalo.

Lietuvoje, kaip ir kaimyniniuose kraštuose, apsisaugojimui nuo Laumių piktų darbų buvo vartojamas vadinamasis *Laumės kryžius*. Tai penkių spindulių žvaigždė, nupieš-

2. Laumių kryžiai, nukreipiantys blogį. Klaipėdos apylinkės

ta ar išbraižyta nepakeliant rankos nuo daikto, ant kurio raižoma (2 pav.). Kaip magiška apotropeinė priemonė prieš Laumes Lietuvoje plačiai buvo naudojama žvaigždė iš keturių, šešių arba aštuonių lapelių, įrašytų į apskritimą. Ji simbolizavo saulės ir dienos šviesą. Ta žvaigždė buvo išraižoma ant namo arba tvarto sienų, lubų, įvairių darbo įrankių. Kartais ji buvo įaudžiama į juostas ar audinius. Laumės kryžiai ir kiti magiški ženklai dažniausiai buvo išraižomi ant durų, kai Laumė nakčia sloginanti žmones ar gyvulius, kerpanti avis, jodanti arklius. Jei nubraižytas Laumės kryžius nepadėdavęs, jodomą arklį aprišdavo liepos karnų kryžminiu raštu austu audiniu, kurį pamačiusi Laumė pabūgdavusi ir pabėgdavusi. Be to, Laumė neidavusi į tvartą pamačiusi kampe pastatytą šluotą. Jei Laumė naktimis slogindavusi žmogų, jis, eidamas gulti, padėdavo batus taip, kad kulnys būtų po lova, o galai atsukti į aslą (114, 117). „Laumių vakarą“ — ketvirtadienį moterys neverpdavo. Jei kuri tą vakarą verpdavo, jai užmigus, Laumės jos rateliu verpdavo iki pragysdavo gaidžiai. Suverptus siūlus Laumės pasiimdavo. Ketvirtadienio vakarais moterys neskalbdavo; nedirbdavo kitų darbų, tikėdavo, kad tais vakarais Laumės lankydavosi žmonių namuose.

Vaizdiniamis apie Laumes nykstant, jos pradėtos maišyti su gimimo ir vaisingumo deivėmis Laimomis, Laimėmis bei raganomis. Tai pastebima jau rašytiniuose šaltiniuose. Laumę su Laimė maišo ir M. Pretorijus (XVII a.), vėliau J. Brodovskis, kuris Laumes vadina gimimo deivėmis. Dėl šių deivių maišymo atsirado naujos mitinės būtybės Laumės-raganos pavadinimas.

Kad Laimė ir Laumė buvo skirtingos deivės, ryškiai rodo Trumpaičiuose (Šiaulių aps.) 1892 m. užrašytas pasakojimas, kuriame sakoma, kad žmogus, bevaikščiodamas po mišką, pamatęs Laimę su Laume besimušančias, besivanojančias ir niekaip viena kitos neįveikiančias.

Miško ir vėjo deivės

Vienos iš seniausių buvo miškų deivės, sukurtos žmonių fantazijos dar rankiojimo ir medžioklės ūkyje. Archaiškas miško deivės, dvasias, garbintas prūsų, lybių ir kitų Pabaltijo tautų, mini vyskupas Oliveras Scholastikas 1220 m. savo rašte „Šventosios žemės aprašymas“. Tas deivės ir dvasias jis sugretina su graikų humidėmis, faunomis. Lietuvių miškų deivę Medeinę mini Volynės kronika (1262 m.). Apie ją kalba J. Lasickis ir M. Daukša (XVI a.) bei kt.

Senovės medžiotojų ir maisto rankiotojų miškų deivė Medeinė pirmiausia buvo miškų šeimininkė, turinti meškos pavidalą. Apie tai sakytų lietuvių apeigose, tikėjimuose ir tautosakoje išlikę jos kulto archainiai pėdsakai. Lietuvių mituose meška yra šventas gyvulys, saugantis žmones nuo visokių blogybių, piktų dvasių. Apie Panevėžį dar XIX a., pastatę naują namą, pirmiausia įleisdavo mešką. Jei ji eidavo nesipriešindama, reiškė, kad name nebuvo blogų dvasių. Tada atnešdavo juodą vištą, kuriai meškininkas nukirsdavo galvą, laikydamas ją virš vandens, ir jos krauju apšlaktydavo trobą. Žiemos solsticijos apeigose mūsų protėviai persirengdavo meška. Tuo metu garbinama pusiau žmogaus, pusiau gyvulio išvaizdos mitinė būtybė („juodas kudlotas“, atbėgantis iš miško) galėjo būti meškos pavidalo jau tobulesnė miško šeimininkė. Ji paimanti merginą ant rankų, nunešanti į girią, pastatanti po ievareliu, apipilanti auksu, sidabru (22, 33). Žiemos apeigose Žemaitijoje buvo persirengiama miško dvasia (meška), kuri aktyviai reikėsi išvežant žudyti vaisingumo deivės Morės stabą.

Ilgainiui miško ir žvėrių šeimininkė virsta moters pavidalo deive. Dar apie XIX a. pab.—XX a. pr. žmonės manė, kad trumpiausių dienų metu, krikščionybės laikų advente, reikia vengti lankytis miške, kirsti medžius, nes, nuvažia-
vus kirsti malkų, pasirodydavo žila moteris — miško deivė, kuri, pradėjus kirsti, greit pasislėpdavusi tankumyne, aimanuodavusi, verkdavusi. Todėl žmonės advente nekirsdavo medžių, nė žabarėlio neimdavo tikėdami, kad tokios malkos labai smarkiai degančios, o jų liepsna su baisiu trenksmu išeinanti per kaminą ir padeganti trobas. Pastatytą per adventą kirštų medžių namą dažnai lankančios dvasios ir mirusiųjų vėlės, o palaidojus žmogų padarytame iš tų medžių karste, rasdavę išmėtytas jo lentas ir numirėlių gulintį ant kapo. Be to, per adventą nekirsdavo medžių, tikėdami, kad miško deivė juos padarysianti gumbuotus ir apskritai nesirūpinsianti jų geru augimu.

Volynės kronika mini ir kitą miškų deivę Žvėrinę, medzioklės ūkio sąlygomis buvusią žvėrių šeimininkę. Žemaičių mitas pasakoja apie buvusią deivę medžiotoją, vadinamą Medžiojima, kuri gyvenusi ant Medziokalnio prie Kražių miestelio. Ten buvusi deivės Medžiojimos šventykla. Deivė buvo vaizduojama milžine mergina su vyrišku veidu, apsirengusia meškos kailiu, su šaunamuoju lanku ant pečių. Mitas sako, kad ši deivė pasirodydavusi žmonėms, tačiau būdavusi liūdna, apsiverkusi, neturėdavusi lanko ir meškos kailio. Praeiviams kalbėdavusi: „Lietuva yra miškuose! Kirskite miškus, iškirskit miškus, nebus Lietuvos. Kirskit! Kirskit!“

Moteriškos miško deivės buvo žinomos ir latviams, kurie iš žilos senovės garbino Miško motiną. Jai priklausė visi medžiai, paukščiai, žvėrys. Miško motina buvusi aukšta, žaliais plaukais, apsigaubusi žalia skraiste. Ten pat gyvenusi ir Vėjų motina.

Lietuvių, kaip ir latvių, Vėjų motina yra archainė deivė, gyvenusi miške. Iš mitinės pasakos sužinome, kad Vėjų šeimos buveinė buvo miške prie augančio didelio ąžuolo.

Lietuvių Vėjų motina turi visa žinančią dukterį, kuri pasakos herojui, ieškančiam antrosios Saulės, su siūlų kamuoliu nurodo kelią. Vėjų motina turi ir keturis sūnus: Šiaurį (Žiemys, Auštrinis, Audenis), Pietį, Vakarių ir Rytį. Jie atstovauja keturioms pasaulio šalims, įsmenina orientaciją geografinėje ir kosmografinėje sferoje. Daugiausia žinantis yra Siaurys. Kai pasakos herojus, ieškantis antrosios Saulės, norėdamas sužinoti, kur ragana paslėpė magiš-

kus daiktus, klausia Saulės, Mėnulio, Vandens, jam kelią nurodo tik Šiaurys. Vėjų motinai užklausus, ar sūnūs nematę antrosios Saulės, Šiaurys pareiškia, kad tai ne Saulė, o marių salos mergelė su tokiais plaukais kaip Saulės. J.Greimo teigimu — tai Aušrinė.

Vėjų motinos sodyboje buvęs nepaprastai puikus obelų sodas, kurio medžių obuoliai buvę stebuklingi — jie suteikdavę žmogui vaisingumą, meilę, grožį, sveikatą (17,309).

Latvių mitologijoje Vėjų motina taip pat gyvenusi miškuose drauge su keturiais sūnumiais. Ji buvusi baltais plaukais, apsisupusi pilka skraiste (LTR 4286, 12—13).

Lietuvių ir latvių mitologijoje Vėjų motinos išlaikė vyraujančią vaidmenį prieš galingus vyriškus patriarchalinius dievus.

Miškuose gyvenusios ir kitos deivės: lazdynų deivė Lazdona, globojusi labai svarbų senovės žmogui medį, duodantį riešutus. Miško trobelėse gyvenusios deivių ir žmonių žynės — raganos, samanų dievas Samanėlis ir kt. Mitai sako, kad šventuosiuose ažuolynuose, liepynuose, beržynuose rinkdavosi klajūnės vėlės, šilinės, miškinės, upinės deivės ar dvasios, laumės, raganos, dievo dukrelės ir dievo sūneliai (91, 146). Patriarchato laikais tos visos antgamtinės būtybės buvo suvyriškintos. Joms aukodavo aukas: grybautojai, atėję į mišką grybauti ar uogauti, pirmą išrautą grybą ar pirmą nuskintą uogą numesdavo ant žemės, sakydami: „Pirma uogelė Miškinėliui, pirmas grybelis Samanėliui, kad po girią nevedžiotų, kelio nepastotų“ (Veliuona). Arba: „Miškinėli, Samanėli, aš girelės nekertu, lizdelių neplėšiu, aš paukštelių nemušu, man kelio nepastok, manęs girioj nevedžiook, namo grįžti nekliudyk“ (57,508).

Minėti tikėjimų fragmentai yra seniausios lietuvių pasaulėjautos pėdsakai, mitinių įvaizdžių archetipai, atėję iš tūkstantmečių gelmės.

Miškai, ypač tos vietos, kuriose gyveno deivės, buvo lyg šventovės. Tokius šventus miškus mini rašytiniai šaltiniai, pradedant XI a. Prūsų lietuvių šventus miškelius mini Adomas Bremenietis (1075 m.). Jis rašo, Prūsijos pagonys saugodavo, kad krikščionys neprisiartintų prie jų šventų miškų ir šaltinių, nes galį juos suteršti. Iš J. Dlugošo (XV a.) raštų sužinome, kad šventuose miškeliuose buvę ugnies židiniai, paskirstyti giminėmis ir namais. Miškeliuose senu papročiu rinkdavosi lietuviai su šeimomis pir-

momis spalio dienomis, kai jau būdavo nuimtas derlius. Aukodavo jaučius, avis ir kitus gyvulius.

Tokius miškelius lietuviai labai brangino. Patys jų nelietė, neleido to daryti ir kitiems. Malalos kronikoje (1261m.) rašoma, kad net Mindaugas nedrįsdavo šventame miške nulaužti šakelės. Be žynio leidimo niekas neturėjo teisės į šventus miškelius įžengti (26, 94).

Galima daryti išvadą, kad lietuvių tikėjimai, susieti su miško deivėmis ir pačiu mišku, atsiradę matriachato laikais, buvo perimti patriarchalinės visuomenės. Miškų deivės Medeinė ir Medžiojima turi bendrų bruožų su graikų medžiotojų globėja Diana, kuri taip pat pradėta garbinti medžioklės ūkio sąlygomis.

Bičių deivė Austėja

Kaip miškinė-drevinė bitininkystė, taip ir bičių deivė Austėja buvo žinoma jau vėlyvajame paleolite mais-to rankiotojams bei medžiotojams. Ši deivė globojo bites, augmeniją bei žiedus, iš kurių bitės rinko medų ir medžiagą koriams. Austėjos kultas drauge su bitininkyste laikėsi ilgus šimtmečius. Iš dalies jis buvo žinomas dar XVI a.: J. Lasickis Austėją — bičių deivę sugretino su žemės deive Žemyna, kuri buvo augmenijos deivė, duodanti bitėms žiedus. Autorius pažymi, jog, bitėms leidžiant spiečius, žemaičiai prašė Austėjos, kad tranus nuo avilių sulaukytų, kad daugiau bitelių iš kur kitur į avilius sueitų (61, 21).

Austėjos vardas kilęs nuo žodžio *audėja*, *austi*, t. y. greit skraidyti, šen bei ten bėgioti, audinėti, rinkti medų, austi korius. Dar XX a. I ketvirtyje apie Švenčionis buvo sakoma, kad bitės išaudžia korius. Reikia manyti, kad pirminis žodis *audimas* buvo susietas ne su gana vėlyvu audklo audimu, o su bičių korių audimu. Kaip bitės audžia korius, taip vorai — voratinklius. Apie Panevėžį viename iš seniausių tautosakos žanrų — mįslėse sakoma: „Sėdi pawaitė tamsioj seklyčioj, audžia be staklių ir nyčių“ (Bitė audžia korį).

Bičių ir jų deivės Austėjos kultas išplaukė iš to, kad senovės žmogus nepažino gamtos dėsnių. Jį stebino bičių organizuotumas, primenantis paties žmogaus gyvenimą, jų gimimo ir mirties paslaptį. Todėl bites pradėta laikyti nepaprastomis, šventomis, dievybių darbininkėmis. Taip pat medžius, kuriuose įsikurdavo bitės, pradėta laikyti šventais. Bitė vienintelė iš žinomų gyvių ne nugaišta, o miršta, kaip ir žmogus. Mirusią bitę senovės žmonės užkasdavo į žemę (t. y. palaidodavo). Nepaprastai gerbdami bites, žmonės vengdavo jų akivaizdoje bartis, keiktis, ginčytis bei nepadariai elgtis. Vyrai prie bičių nusiimdavo ke-

pures. Tikėta, kad nepagarbiai, kalbantį apie bites gali iš-tikti nelaimė. Bitės galinčios kalbėti ir giedoti, jos giedan-čios per didžiąsias šventes, t. y. per lygiadienius ir Saulės solsticijas. Bitės suprantančios žmogaus kalbą, gerus žmo-nes mylinčios, o blogų — nekenčiančios. Jos sugebančios atspėti žmonių ateitį.

Taigi bitėms buvo teikiama tokia pat pagarba kaip ir jų deivei Austėjai. Matyt, žiloje senovėje bitė ir Austėja bu-vo neatskiriamos būtybės. Tikriausiai ir pati Austėja turė-jo pirminį pavidalą bitės, kuri pradžioje buvo susieta su totemistiniais ir animistiniais vaizdiniais.

Austėjos šventė buvo švenčiama rugpjūčio viduryje. Tuo metu buvo garbinami žolynai, iš kurių bitės nešė me-dų, kopiamas bičių medus ir aukojamas deivei Austėjai. Šventės, krikščionių priskirtos dievo motinai Marijai, me-tu, rugpjūčio 15 d., taip pat buvo šventinami žolynai, turė-ję nepaprastą gydomąją ir apsaugojančiąją nuo blogų dvasi-ų galią.

Į bičkopio šventę iš anksto sukviisdavo bičiulius, gi-mines ir gerus kaimynus su šeimomis, tikėdami, kad kuo daugiau susirinks į apeigas žmonių, tuo labiau seksis bi-tėms. Paskirtą dieną visi rinkdavosi iš pat ryto. Prieš atkel-dami avilius, visi kartu meldavosi ir aukodavo aukas dei-vei Austėjai ir mažiau reikšmingam bičių dievaičiui Bubi-lui, prašydami saugoti ir globoti bites. Bičkopio metu žeg-nojo avilius, šlakstė juos švęstu vandeniu, kad apsaugotų nuo visokių blogybių. Iškovtą pirmąją medaus korį pada-lindavo elgetoms, kaimynams, per tvorą žiūrintiems vai-kams. Tai senų senovėje buvusi primarinė medaus auka deivei Austėjai, kuri krikščionybės laikais atiteko žy-niams, vėliau elgetoms, taip pat neturintiems bičių žmo-nėms. Šis archainis paprotys buvo susietas su tikėjimu, kad, atidavus primarinę auką, gerai seksis bitininkauti.

Apskritai bičkopis buvo susijęs su įvairiais prietarais, burtais, turinčiais nulemti sėkmę. Po vaisių ir apeigų bičiu-liai medų pasidalydavo pusiau.

Bičiulystė (bendrų bičių turėjimas) buvo šventas daly-kas, palaimintas deivės Austėjos. Paprastai ji tęsdavosi iki vieno iš bičiulių mirties. Bičiulystės ryšiai buvo stiprūs ir patvarūs. Bičiulių santykiai reikėsi visapusiška abipuse pagalba, nuoširdumu, pasitikėjimu. Bičiuliai vieni kitiems neturėdavo teisės nusižengti nei darbais, nei mintimis, ti-kėdami, kad bitės jų nenuoširdumą išduosiančios. Jei kuris bičiulis vogdavo iš bičiulinių avilių medų, tai bitės esą iš

vaško nulipdydavo kryžių ir pačios išmirdavo. Jei bičiulis bičiulį apkalbėdavo, bitės avilyje nulipdydavo iš vaško liežuvi. Esant nuoširdiems bičiulių santykiams, bitės būdavo darbščios, klestinčios. Žiloje senovėje bičiuliai buvo uoliausi deivės Austėjos garbintojai.

Bičiuliai turėjo kartkartėmis lankyti vieni kitus, ypač pavasarį bičių apžiūrėti. Apsilankiusį laikydavo dideliu svečiu, sodindavo už stalo garbingiausioje vietoje, vaišindavo. Tuo metu buvo atliekamos apeigos, kurios senovėje buvo skirtos deivei Austėjai. Jei bitės gerai peržiemodavo, šeimininkas su bičiuliu eidavo aplink gryčią. Šeimininkas eidavo pirma atžagarias, o bičiulis sekdamas paskui jį ir klausdavo: „Kas čia eina?“ Šeimininkas atsakydavo: „Ponas dievas“ (aišku, pagonybės laikais turėjo būti deivė Austėja). Svečias vėl klausdavo: „Ką jis neša?“ Šeimininkas atsakydavo: „Geras dienas“. Tai turėjo lemti sėkmingą bitininkavimą.

Vandenų deivės

Vanduo — siaubinga stichija, kuri visais laikais pasigrobdavo daug žmonių gyvybių. Senovės žmogus tai priskyrė vandenų antgamtinių būtybių veiklai. Dar ankstyvojoje gimininėje santvarkoje, matriarchato laikais, vandenyse buvo apgyvendintos antgamtinės šeimininkės, kurios saugojo žuvis ir vandenį nuo užteršimo. Tuo metu vanduo buvo būtinas ne tik žmogaus, bet ir viso gyvojo pasaulio egzistavimo šaltinis. Vanduo buvo gerbiamas ir kaip įvairių nešvarumų nuvalymo priemonė. Todėl jis iš seno vartotas įvairiose nusivalymo apeigose. Reikia manyti, kad iš seniausios žmonijos kultūros laikų pasiekė mus draudimas teršti vandenį, spjaudyti į jį ir pan.

Bene seniausios vandenų antgamtinės būtybės buvo deivės moterys. Archainės vandenų deivės pavidalo būtybių pėdsakų, atėjusių iš tūkstantmečių gilumos, aptinkama mitinėje tautosakoje ir liaudies mene. Prie ankstyviausių vandens šeimininkių — deivių priskirtinos antgamtinės būtybės, turinčios pusiau moters, pusiau žuvies pavidalą. Tokių vaizdinių nuotrupų gausu mitinėje tautosakoje. Pvz., apie Liškiavą sakoma, kad marių mergos turi galvą žmogaus, o kojas kaip žuvies uodegą — pusė žuvies, pusė žmogaus. Jos visą laiką giedančios. Iš vandens mergų žmonės išmokę giesmių (LTR 374, 28). Taip pat apie Punską (LLR) buvo sakoma, kad ežeruose gyvena valdytojos, vėliau — valdytojai, kurių viršutinė dalis buvo žmogaus, apatinė — žuvies (LMD I 474, 240). Kitur jūrų dvasia buvo vaizduojama moterimi su žuvies uodega (LMD I 315, 1). Kituose mituose vandenų deivės buvo vaizduojamos moterimis su žuvies uodega, su anties ar žąsies kojomis.

Apie vandenyje gyvenančias deives ir dvasias kalba Lietuvos rašytiniai šaltiniai. Pvz., Volfenbiutelio „Postilėje“ (1573 m.) rašoma, kad žmonės tikėjo į upių dievybes,

kurios „*Welina yra*“. Vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose moteriškos giminės vandenų dievybės minimos vis mažiau. Paprastai jos pakeičiamos į vyriškas. Pvz., M. Strijkovskio kronikoje (1582 m.) upių deivė Upinė tampa dievu Upiniu. Tačiau kaip Upinei, taip ir Upiniui buvo aukojamos tos pačios aukos — balti paršeliai. M. Husovianas (XVI a.) rašo, kad lietuviai, garbindami upių dievybes, mesdavo į vandenį vaisius. Jie tikėjo, kad nuo tų dievybių valios priklauso gyvulių vaisingumas.

Upinės kulto liekanų gausiai išliko tose vietose, kur šaltiniai ar upeliai laikyti šventais ir turinčiais gydamosios galios. Pvz., netoli Vilkijos dar XVIII a. žmonės eidavo prie Upynės upelio praustis ir šluostytis drobės gabalu, tikėdami dėl to pasveikšią ar išsisaugosią nuo ligos (78, 73). Katalikų bažnyčia, kovodama su pagoniškaisiais tikėjimais, toje vietoje, kur buvo Upinės aukuras, pastatė Išganytojo koplyčią. Ten Joninių išvakarėse kunigai šventino upelį ir skelbė, kad jo vanduo turįs gydamosios galios. Vandenų deivės, kaip ir skenduolės (tikėta vandenyse gyvenant ne tik vandens dvasias ir deives, bet ir skenduolių vėles), traukutės, valdytojos patriarchato laikais buvo suvyriškintos.

Vandenų deivės dažnai reiškėsi kaip socialinio teisingumo atstovės. Paprastai jos linkėdavo žmonėms gero. Lietuvių tautosakoje kalbama apie vandenų deives, gydančias žmones, suteikiančias vaisingumą. Minėtoje Volfenbiutelio „Postilėje“ rašoma, kad vargšai žmonės, susirgę akių, dantų, nagų, sąnarių ir kt. ligomis, eidavo prie šaltinių ir upių, kur prašydavo deivių pagalbos. Gerosioms vandenų deivėms žmonės išliedavo savo keršto jausmus prieš išnaudotojus, su kuriais tikrovėje kovoti buvo per silpni. Jūrų mergelė, nesutikdama tekėti už pono, jį nužudo, o išteka už darbo bernelio, sakydama: „Dabar būsime abu laisvi, nes jis mus abu vargino, tave ir mane“ (10, 207).

Kitais atvejais Upinės ar kitos vandenų valdovės (vėliau valdovai) reikalaujavo aukų. Vandenų dievybėms žiloje senovėje aukodavo graikai, romėnai, slavai ir kt. Tokia auka buvo nekaltas kūdikis, vėliau pakeistas lėle, gyvuliu, maistu, vaisiais, pinigais ir pan. Lietuvių tautosakoje gausu žinių apie žmonių, gyvulių ir daiktų aukas. Pvz., Dusios ežeras pareikalavęs per metus dviejų žmonių, kurie turėdavę paskęsti. Apie Viduklę (Raseinių raj.) buvo manoma, kad per 7 maudykles turėjęs nuskęsti vienas žmogus. Zarasų ežeras kasmet paima vieną auką. Apie Salaką

upės ir ežerai turį paimti žmogaus, gyvulio arba paukščio galvą, nes deivės pristingančios maisto. Esti ežerų, kurie neužšąla, kol gauna auką — prigeria žmogus. Priimdamos žmogaus auką, vandenų dievybės vaitojančios, kaukiančios. Deivės, reikalaujamos aukos, šaukia: „Laikas yra, žmogaus nėra“. Kai tuo metu kas nors ateina maudytis, paskęsta (LTR 783, 325). Kad maudydamasis nepaskęstum, reikėdavo bristi į vandenį tris kartus ir kiekvieną kartą įmesti po tris verbas (Viduklė) (LTR 1471, 102). Aukų reikalavęs ir Alvito ežeras (Vilkaviškio raj.), kur kasmet per šv. Oną (liepos 26 d.) turėjęs paskęsti žmogus, nes senovėje ta diena buvo paskirta vandens deivių kultui. Trakų ežero deivės, reikalaujamos aukų, kaukdavo.

Vandenų deivėms moterys aukodavo žuvis, vištas, duoną ir kt. Aukodavo kolektyviai, vadovaujamos vyriausiosios. Šis paprotys ilgiausiai išsilaikė atkampiuose pietinės ir rytinės Lietuvos kaimuose.

Kaip ir visos pagoniškosios lietuvių deivės, vandenų deivės buvo sutapatintos su dievo motina Marija. Todėl Ugionių apyl., netoli nuo kairiojo Dubysos kranto, šventame šaltinyje, kur gyvenusi vandens deivė, 1657 m. buvo rastas dievo motinos Marijos paveikslas. To šaltinio vandenį žmonės laikė gydančiu akis, o paveikslas buvo paskelbtas stebuklingu (93, 179).

Pasak lietuvių mitų, Baltijos jūroje esančiuose gintaro rūmuose gyvenusi antropomorfinio pavidalo moters veidu dievybė, žmonių vadinama Grauduše, kuri skandindavusi

žmones. Ji pasirodydavusi dar tuo metu, kai dievybės gyvenusios kaimynystėje su žmonėmis (126, 79—80). Jūroje gyvenusi ir Mėnulio permainų deivė Varūna — dievo Bangpūčio motina. Marių deivė buvo Jumpyra. Žinomos ir kitos vandenų deivės. Pvz., pasakojama, kad Neris vandenyje gyvenusi didelė balta Boba, kuri, eidama per Nerį, kalbėdavo: „Einu trečio šliūbo imti“ (51, 380).

3. Undinė

Lietuvių mitinėje tautosakoje išliko pasakojimų apie archaines vandenų antgamtinės būtybes Undines. Senojoje lietuvių kalboje vanduo buvo vadinamas undeniu. Iš čia kilęs undinės vardas. Undinė reiškė tą patį ką vandeninė. (3 pav.)

Undinės gyvenusios jūroje, upėse, buvusios pavojingos jauniems ir gražiems vyrams. Dainomis suviliotus vyrus jos bemyluodamos pasmaugdavusios ir nusitempdavusios į vandenų dugną. Undinės persekiodavusios jaunus žvejus, kurie, norėdami jas permaldauti, kasmet aukodavo po vieną įvairių rūšių žuvį. Daug undinių buvę Mergežeryje netoli Kražių (103, 1, 108).

Upių undinės gyvendavusios upių dugne. Naktį mėnesienoje jos išplaukdavusios iš vandens, žaisdavusios, šokdavusios, dainuodavusios, siekdavusios sužavėti jaunuolius, o sužavėtus paskandindavusios. Akimis jos galėdavusios nužudyti arba pavergti žmogų. Paprastai išėjusios iš vandens ant kranto Undinės dainuodavusios, šokdavusios pievose. Tada jų akys žibėdavusios kaip žvaigždės, o palaidi plaukai skambėdavę kaip tolima muzika, kuri užburia žmones, kad nematytų jų šokių. Tik turintį paparcio žiedą Undinių plaukų muzika negalėdavusi paveikti. Jei toks žmogus išgirstų Undinių muziką, jos pačios taptų jo belaisvėmis, turėtų medžioti vandens paukščius, gaudyti žuvis, laistyti sausros metu savo šeimininko laukus. Kitur Undinės, bežaisdamos prie šaltinių, nuvilioja jaunuolius į gūdžiuose miškuose esančių ežerų dugną (90, 124—125).

Kitame mite sakoma, kad Užvarmio neišbrendamose klampynėse gyvenusi Undinė, kuri buvusi tų liūnų valdovė. Ten nė vienas mirtingasis negalėjęs įeiti jos nenubaustas. Jei kas iš smalsumo išdrįsdavęs peržengti uždraustą ribą ir pamatydavęs stebuklingą valdovės veidą, tas amžinai atsisveikindavęs su viltimi grįžti į šį pasaulį. Jis turėdavęs amžinai klaidžioti po mišką girdėdamas iš visų pusių juokus ir patyčias.

Kitą kartą Undinės paviliojo vieną jauną vaikną, kuris dažnai eidavo prie jūros ir į ją žiūrėdamas grožėdavosi. Sykį ja besigrožėdamas pagalvojo: ar po vandeniu yra kitas pasaulis. Tuoj iš jūros ir į ją įtekančios upės ėmė kilti merginos ir apsupo jį. Tuo tarpu atsivėrė bedugnė, ir vaikas ėmė kristi į ją. Jam šaukiant pagalbos, atsirado dievas Bangpūtys ar jūros prižiūrėtojas ir paguodė vaikną, kad jis ne žus, bet atsidurs požemio pasaulyje, kur ras nepaprastus turtus. Jį įsimylės ir piršis jam trys karalaitės. Vaikinas turi pasirinkti jauniausiąją ir vesti. Pamokė, kad,

grįždamas į savo tėvynę, su ja atsigultų taip, jog vieno būtų kojos, kito galva, ir kad per tris dienas nė kiek neužmigytų. Pamokytas vaikinai laimingai atvyko į kitą pasaulį kaip kokia dvasia ar sparnuota paukštė (105, 132).

Kitame mite pasakojama, kad vienas žmogus, nuėjęs į jūrą maudytis, pamatė labai gražią vandens mergelę, kuri jam labai patiko ir jis sugavo tą mergelę. Žmogus pastato jai saloje gražų namuką, ant stalo pridėda gardžių valgių ir gėrimų. Ten ateina būrys Undinių. Įėjusios į vidų, buvo uždarytos, viena jų buvo sugauta ir atvežta į krantą. Tada ji nusiima nuo piršto žiedą, perkanda pusiau, vieną pusę įmeta į vandenį, o antrąją — pasilieka. Undinė labai graži, bet nemoka kalbėti. Žmogus per kelerius metus ją išmoko. Kai jis pasiūlo ją vesti, Undinė atsisako. Ji liepia paimti pūrą aguonų, pasėti darže, užakėti, išrinkti, tada ji pasižada tekėti. Žmogus, nepajėgdamas to darbo atlikti, atsisėdęs verkia. Jam tą darbą atlikti padeda skruzdėlės, kurioms jis padėjo. Tada Undinė paprašo parnešti jai pusę žiedo, kurią ji paskandino vandenyje. Jam padeda lydys, kuriam žmogus suteikė pagalbą. Po to ji liepia padaryti didelį indą su dugnu viršuje, pripilti pieno ir išsimaudyti. Vaikinui besimaudant piene, Undinė uždariusi dugną ir jį užtroškinusi (10, 2, 204).

Apie Jūros upės (Raseinių raj.) Undines L. A. Jucevičius užrašė dainą — baladę, A. Mickevičiaus pavadintą „Sviteziete“: „Kai esi jaunas ir skaistus, / Dar neliejai ašarėlių, — / Uliok, visą dieną linksma / Neartinkies prie upelių. / Nes kai Saulė užsileisis / Ir išnyks oriai ant dangaus, / Mėnužėlis švytės tuojau, / Tuojaus kyla vanduo Jūros. / Vilnis vilnį šalin neša / Atkloj upės patalėlį, / Pamatysi, paregėsi, / Beplaukiančias mergužėles. / Tai ne mūsų yr mergelės: / Slaunos, gražios, o kaip skaisčios! / Niekas dvaro panytelės, / Jei meluoju — prapuolimas. / O kaip dainą tik paleis, / Visos mergos Sutarise /?, Žmogus proto jau neturi / Šalin miškų lakštingala / Nes tai zdrodnos yr mergelės, / Bėk nuo anų prietelystės: / Bet kaip anas paregėsi, / Didžią bėdą apturėsi. / Bėk ką greičiau, bernytėli, / Nes prapulsi ant amželio, / Nes už vieną regėjimą, / Būsi upėj ant dugnelio“ (46, 85—86).

Liaudis Undines dažnai vadina upių martelėmis. Senų senovėje buvo manoma, jog tai merginos, nusiskandinusios dėl nelaimingos meilės, dievų paverstos Undinėmis, kad galėtų keršyti jauniems vyrams už savo mirtį ir būti upių bei ežerų globėjomis (46, 85—86).

Prie Undinių priskirtinos ir L. A. Jucevičiaus aprašytos

„čeltinyčios“, gyvenusios Baltijos jūroje. Tai buvo moterų pavidalo nepaprasto grožio antgamtinės būtybės, apsirengusios panašiais į žuvų žvynus drabužiais, padabintais perlais. Ant galvos turėjusios mažytę gintaro karūną. Vyriausioji iš jų buvusi jūrų valdovė Jūratė. Visos jūrų dievaitės labai gražiai dainuodavusios ir buvusios aršiausios jaunų, gražių vyrų priešės. Kai tik kuri gražuolį pamatydavo jūros krante, stengdavosi savo dainomis bei žavesiu suvilioti pas save. L. A. Jucevičius užrašė vieną iš undinių dainų: „Oi žvejėjeli mūsų skautus, / Pamesk vargus, šok į laivą. / Pas mus visad būsi smagus, / Mūsų dainos duod linksmybę. / Duosma tau dovanų dievų, / Jei su mumis tu gyvensi, / Mares būsi didžium tėvu / Ir meilingu mūsų būsi“ (46, 79—80).

Vargas tam, kuris paklausydavęs klastingų Undinių vilionių. Iš pradžių jos būdavusios paviliotiems vyrams labai meilios, myluodavusios juos, kol gaudavusios sutikimą nusileisti į vandens dugną ir tenai pabūti, o tada savo glėbyje juos pasmaugdavusios. Šitoms dievaitėms Undinėms kas metai buvo aukojama po vieną iš visų rūšių žuvų, sugautų jūroje, ir maldaujama, kad nekenktų jauniems žvejams.

Kitas mitas pasakoja, kad seniai labai seniai, kai Lietuvos ir Žemaičių vėliavos su vyčiu ir meška plėvėsavo viršum skaidrių Baltijos vandenų, žydrose jos gelmėse stovėjo puikūs jūros valdovės Jūratės rūmai. Jų sienos buvo gryno balto gintaro, slenksčiai aukso, stogas žuvų žvynų, tyriausių deimantų. Vieną kartą išsiuntinėjo valdovė visus lydžius su laiškais žymiausioms jūros Undinėms, kviesdama pas save į puotą ir bendrą pasitarimą. Atėjo paskirta diena, ir kviestosios dievaitės susirinko. Tada valdovė su savo palydos pulku pasirodė salėje, meilingai nusilenkdama, pasveikino viešnius ir sėdusi į gintarinę sostą šitaip susirinkusioms prašeko: „Mielosios mano draugės ir bičiulė! Žinote gerai, jog visa valdantysis mano tėvas Praamžinas, dangaus, žemės ir jūros viešpats, man atidavė globoti ir valdyti šiuos vandens ir visus jų gyventojus; pačios esate mačiosios mano švelnų ir laimingą viešpatavimą. Nei joks mažiausias kirminėlis, nei jokia smulkiausia žuvelė neturėjo priežasties skūstis ir dejuoti, visi gyveno santai-koj ir santarvėj; niekas į kitą gyvybę kėsintis nediršo. Dabar gi vienas niekingas žvejys Kastytis iš mano viešpatystės pakrančių, kur Šventoji upė mano karalystei vandenį neša, drįsta ardyti visuotinę rimtį, nekaltas mano valdines imti į tinklus ir smerkti mirti, kada aš pati savo stalui ned-

rįstų pasigauti nei vienos žuvelės. Plekšnių, kurias taip mėgstu, po vieną pusikę suvalgau, o antrą atgal į jūrą palaidžiu. Plekšnės dėl to turi vieną akį. Tokios drąsybės negalima palikti nenubaustos. Štai paruoštos eldijos laukia mūsų, plaukim, mielos draugės, į Šventosios pakrantę, nes kaip apie šį laiką žvejys papratęs užmesti tinklus. Savo šokiais ir žavesiais įsiviliokim jį į šaltą jūros glėbį, įvykdymkim savo kerštą, pasmaukim jį savo glamonėmis, ir jo gražias akis, kuriomis nūn žavi visas Žemaičių mergas, šlapiu žvyru užpilkim“.

Tai pasakius, atsirado šimtas gintarinių eldijų, perlais išdabintų, ir žavingoms dainoms skambant valdovė su Undinių būriu išplaukė vykdyti savo nuožmaus darbo.

Jau žemė arti, aidu atmušė deivių dainas į pakrančių miškus, o kiekvienas atbalsis, šimtą kartą atkartotas, griaudė griausmingai: vargas tau, žvejeli jaunas! Kai arti upės žiočių sustojo nežemiškos mergos, pamatė savo priešą, kaip jis, sėdėdamas ant kranto, taisė tinklą. Žvejys buvo jaunas ir gražus, skruostai vos pirmu pūku apsitraukę, veidas dailių dailiausias, pailgas ir baltas, o plaukai ilgi. Su ramia dar siela ir ramia širdimi, su dainele lūpose, svajodamas vien apie gausų laimikį, jis dirbo savo darbą. Tik štai išgirdo kažkokių saldžius, kerinčius balsus: pakečia akis ir regi šimtą eldijų žėrinčių, šimtą mergų stebuklingo gražumo, o pirma jų visų, su karūna ant galvos, su gintarine viešpatystės lazda rankoje — jūrų valdovę. Gražiausi balsai suskambo ir jį apsupo stebuklingos jūros Undinių pulkas. Jos viliojo Kastytį dainomis. Žvejys žiūri nustebęs ir nežino, kas daryti. Galop, pasidavęs klastingai vilionei, atsistoja ir nori pulti deivėms į gėbį. Bet vadovė mostelėjo valdžios lazda savo draugėms nurimti ir šitaip jam nustebusiam kalba: „Palauk, tu vaikine, tu nutrūktgalvi! Didis tavo nusikaltimas, rūsčios bausmės vertas, tačiau atleisiu tau, jei vieną sąlygą išpildysi. Tavo jaunystė ir grožis labai mane patraukė: jei prižadėsi mane mylėti, tai mano glėby rasi laimę. Bet jei paniekinsi valdovės Jūratės meilę, tai tik vieną dainelelę uždainuosiu ir tu būsi prie manęs, ir sulig mano valdžios lazdos prisilietimu žūsi amžinai — rinkis!“ Atsiklaupė jaunikaitis, nulenkę galvą ir amžiną meilę prisiekė. „Dabar jau tu mano, būk vietoj, nesitartink į mus, nes vienas žingsnis — ir nugarmėsi į pražūtį. Aš kas vakaras atplauksiu pas tave: štai ant to kalno, kuris nuo šiol tavo vardu vadinsis Kastytis, visada pasimatysiu su tavim.“ Tai tarusi mostelėjo valdovė

lazda, suūžė irklai ir tylomis, be juokų ir dainų nuplaukė mergos sau.

Metai jau baigėsi, kai kiekvieną vakarą Baltijos jūros valdovė atplaukdavo į krantą ir ant kalno matydavosi su savo mylimuoju. Perkūnas, sužinojęs apie tuos slaptus susitikinėjimus, baisiai užsirūstino, kad deivė išdrįso pamilti mirtingąjį. Ir kai vieną kartą valdovė grįžo į savo rūmus, jis sviedė iš dangaus perkūną, kuris, perskyręs jūrų vilnis, trenkė į jos rūmus, ją pačią užmušė, o gintaro rūmus sudaužė į gabaliukus. Kastytį Praamžius (Praamžinas) prikaustė jūros dugne prie uolos ir jam prieš akis padėjo jo mylimosios kūną, į kurį jis turėjo amžinai žiūrėti ir apraudoti savo nelaimę. Todėl, kai vėtros išsiūbuoja jūros vilnis, iš tolo girdėti aimanos. Tai vargšas žvejas Kastytis aimanuoja, o vanduo išmeta gabalėlius gintaro. Tai Baltijos valdovės Jūratės rūmų trupiniai (46, 430—434).

Mitai apie Undines iš seno žinomi ne tik aisčiams, bet ir graikams, albanams, rumunams, rytų ir pietų slavams. Pastarieji šią būtybę vadino Rusalka.

Undinės buvo vaizduojamos nuogos, kartais apsirengusios baltais drabužiais, ilgais plaukais su karūnomis ar gėlių vainikais ant galvų. Aptinkama archainių tikėjimų fragmentų, kad Undinės kartais būdavusios ir senos, kurias baltarusiai kartais vadindavo „vandens bobomis“.

Patriarchato laikais vandenų deives pradėta suvryškinti. Pvz., Punsko apylinkėse tikėta, kad ežeruose gyvena žmogžuviai — pusė žmogaus, pusė žuvies. Kartais jie padeda žvejams žvejoti. Vandenų šeiminkės buvo pakeistos vandenų valdytojais, kurie buvo vaizduojami panašūs į diedukus, skandinančius žmones. Tokie diedukai gyveno mariose, ežeruose, upėse, šaltiniuose (LTR 374, 1281). Vandens diedukai ir dvasios buvo ten, kur ežere sukasi verpetai; ten sėdėdami pučia į viršų. Ką toks verpetas susuka, tas ir paskęsta, paskendusį vandens dvasios suvalgo (LMD I 474, 573). Žmonių manymu, kiekviename vandenyje yra valdytojai, diedukai (LTR 374, 1318). Vėlesniais laikais vandenų valdytojai buvo pavadinti vandenų karaliais. Pvz., sakoma, kad jūroje yra karalius, gyvenantis mūruose (LMD I 474, 625).

Gimimo ir mirties deivės

Gimimo deivė Laima

Seniausia akmens amžiaus lietuvių gimimo deivė buvo Laima. Tai viena iš vyriausiosios deivių kartos atstovių, vaisingumo ir viso gyvo žemėje gimimo deivė. Žiloje senovėje Laima buvo įsivaizduojama kaip dangaus ir žemės galingiausioji ir vyriausioji deivė. Jos žinioje buvo ne tik vaisingumas, bet ir kosminiai reiškiniai: tamsa ir šviesa, Saulės ir Mėnulio užtemimai, kometų pasirodymas ir kt.

Lietuvių, kaip ir kitų tautų, vaisingumo ir gimimo bei gimusiam likimo nulėmimo, kosminių reiškinių valdymo deivė Laima susiformavo iš pirminių totemų bei dvasių.

Rašytinių šaltinių apie deivę Laimą išlikę tik fragmentai ir gana vėlyvi. Bene pirmasis ją mini V. Martinijus, kreipdamasis į lietuvius Danieliaus Kleino giesmyno „Naujos giesmių knygos“ (1666 m.) įžangoje, kur tarp kitų deivių, kaip Žemėpati, Metelėlė, išvardina ir Laimelę. Maždaug tuo pačiu laiku M. Pretorijus rašo apie lietuvių garbintą gimdyvių deivę Laimą, maišydamas ją su Laumele ar Laume. Kartais ją laiko dangaus ir žemės deive. Laimą, kaip visokio gėrio deivę, mini J. Brodovskis (XVIII a.). G. Ostermejeris (XVIII a.), rašydamas apie Laimą, pažymi, kad ji nulemdavusi žmogui sėkmingą ar nesėkmingą gyvenimą, ir jos lėmimas buvo laikomas nepakeičiamu. P. Ruišys (XVIII a.) išskiria lietuvių garbintas dvi likimo deives: Laimą ir Laimę. Pirmoji esanti gimimo ir gimusiam gyvenimo nulėmimo, antroji — gyvenimo sėkmės tvarkytoja. Panašias mintis išreiškė J. Foigtas. Laimą jis priskiria prie žemesnės rūšies deivių, globojančių gimdyves ir naujagimius, taip pat vaisingumą, o Laimę laiko gyvenimo sėkmės davėja. Apie Laimą, globojančią gyvenančius žmones, rašo ir L. Réza.

Apie deives Laimą ir Laimę daugiausia žinių pateikia lietuvių mitinė tautosaka. Tačiau joje dažnai gimimo deivė

Laima maišoma su žmogaus gyvenimo prižiūrėtoja Laime ar Dalia. Laima tautosakoje neretai maišoma su Laume. Vis dėlto, išgilinus į mitines sakmes apie Laimas, Laimes ir Laumes, reikia pripažinti, kad jos visos turėjo kai ką panašaus, bet ir tarp savęs skyrėsi.

Faktiniai (rašytiniai ir tautosakiniai) duomenys sako, kad vaizdiniai apie deivę Laimą buvo sukurti ankstyvosios gimininės santvarkos laikais — vėlyvajame paleolite drauge su vaisingumo kulto pasireiškimu. Pirmiausia ji galėjo būti viso gyvojo pasaulio vaisingumo davėja ir prižiūrėtoja. Ilgainiui Laimos pagrindinė pareiga buvo gimstančiam žmogui ar gyvuliui lemti likimą ir prižiūrėti, kad lemtis nesikeistų. Taip pat Laimai priklausė rūpintis gimdančiomis moterimis ir jas globoti.

Apie deivės Laimos vaizdinių ankstyvą susidarymą kalba mitinių dainų reliktai. Dainose kreipiamasi į deivę, prašoma, kad ji nelemtų tame pačiame kieme augti mergelei ir berneliui, t. y. būsimiems sutuoktiniams (49, 1, 46). Čia ryškus senovės žmonių nusistatymas prieš endogamines santuokas, taip pat prieš kraujomaišą, kas vyko ankstyvoje gimininėje santvarkoje, kai tuokėsi tos pačios giminės žmonės. Vėliau, atsiradus kraujomaišos draudimui, sunkiai tą procesą įgyvendinant, buvo kreipiamasi į deivę Laimą, kad ji savo lėmimu padėtų įgyvendinti tą naują paprotį.

Vaisingumo dievybė, susieta su viso gyvo gimimu, ilgainiui buvo personifikuota. Ji įgijo ornitomorfinį bei zoomorfinį, vėliau antropomorfinį pavidalą. Pirminė deivė laima buvo vaizduojama gegute, o jos pagalbininkė Laimė ar Dalia — vandens paukščiais — antimi, gulbe.

Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose, rastos žemėje akmens amžiaus titnaginės paukštės greičiausiai vaizdavo deivę Laimą. Neolito epochos titnaginių paukščių statulėlių rasta Lietuvoje, Prūsijoje, Estijoje, Maltoje ir kt. Jos išplitusios plačioje teritorijoje nuo Baltijos jūros iki Penzos, nuo Baltarusijos iki Kazanės. Tai vienas iš įdomiausių akmens amžiaus dailės arealų, greičiausiai priklausančių probaltų protėviams.

Ornitomorfines moteriškos lyties dievybės buvo pačios reikšmingiausios ir galingiausios. Jose išreikšta moteriško prado idėja. Viena tokia paukštės statulėlė rasta Kretuono I neolito laikų gyvenvietėje. Ančių atvaizdų, gal vaizduojančių deivę Laimą, iš III tūkstantmečio p. m. e. antrosios pusės rasta Baltijos pajūryje, Šventosios gyvenvietėje

(88, 171). Daug raginių bei kaulinių paukščių skulptūrėlių rasta Latvijos neolito laikų paminkluose. Kaip Šventosios, taip ir Sarnatės gyvenvietėje aptikta samtukų ar jų dalių su žąsų, ančių, gulbių galvutėmis. Vandens paukščių atvaizdų dažnai pasitaiko Šiaurės Europos petroglifuose, kaulinėse bei titnaginėse skulptūrėlėse, keramikos puošybose (88, 110).

Paukštės deivės vaizdavimo tradiciją iš akmens amžiaus perėmė žalvario, vėliau — geležies amžiaus gyvenotojai.

Apie deivės Laimos pirminį paukštės pavidalą užuominą randame mūsų krašto tautosakoje. Pvz., vienoje paprastą žmogaus šeimoje gimsta sūnus. Atskrenda prie lango paukštė Laima ir skiria gimusiam dalią. Sakmėje, užrašytoje apie Davainavą (Raseinių raj.), pirkliui nakvojant pas neturtingą žmogų, gimsta sūnus, kuriam nakties metu paukštė Laima nulemia, kad jis bus nakvojančio pas jį pirkliaus žentu. Pirklis nuperka vaiką ir nuvežęs į mišką palieka. Prie jo atskrenda iš dangaus Laima ir aprėžia aplink kūdikį ratą, kad jį apsaugotų nuo blogybių. Tame rate pražysta gražiausios gėlės, kurias pamato keliaujantys pro šalį žmonės, jie paima kūdikį ir jį užaugina. Jis veda Laimos nulemtą pirkliaus dukterį (20, 1, 129). Kitame mite likimo lėmėja paukštė praneša, kad neturtingiems tėvams gimė sūnus, ir klausia dievą senelį, kokią dalią jam paskirti. Šis pasako, kad tam naujagimiui turi atitekti visas turtas žmogaus, kuris pas jį nakvoja. Tai sužinojęs, svečias stengiasi nužudyti tą vaiką, vėliau — jaunuolį. Bet visos jo pastangos nueina veltui. Laimos sprendimas lieka nepakeičiamas. Jaunuolis veda to žmogaus dukterį ir tampa jo turto savininku.

Sakmėse išliko vaizdinių, kad deivė Laima buvo paukščių valdovė. Berniukas, kurį pačiupo ragana, norinti jį iškepti ir suvalgyti, maldauja Laimos pagalbos. Ši paliepia juodvarniams, varnoms, šarkoms ir kitiems paukščiams sumesti po plunksną, kuriomis apsikaišęs berniukas pakilusio viesulo nunešamas namo (20, 1, 34).

Laimai persiformavus iš gegutės į moterišką būtybę, gegutė išlaikė dar daug tos deivės paukštės bruožų. Gegutė tapo žmogaus gyvenimo saugotoja, svarbių jo gyvenimo įvykių (gimimo, santuokos, mirties) pranešėja, taip pat ciklinio metų laiko apreiškėja. Jos funkcijos pasireiškia pavasarį pirmu užkukavimu, kuriuo gegutė praneša žiemos pabaigą ir naujos metų tvarkos nusistovėjimą. Savo pirmuoju

užkukavimu ji sustingdo žmonių veiksmus, paversdama juos būsenomis. Pvz., jei gegutę kukuojant pirmą kartą išgirsi gulėdamas, visus metus būsi tinginys, jei nevalgęs, visada būsi alkanas, jei be pinigų — neturtingas ir pan. (39, 190).

Gegutė, kaip deivės Laimos pirminis pavidalas, išlaikė nemažai panašumo į ją bruožų. Jos abi yra vienišos, neturi nei vyrų, nei vaikų. Lemdamos žmogui likimą, atskrisdavo po vieną arba po tris. Gegutė, kaip ir Laima, rūpinasi gimstančiu žmogumi. Ji savo kukavimu išpranašauja žmogaus gyvenimo trukmę (39, 192).

Gegutė, kaip ir Laima, pirmiausia sprendžia gyvenimo ar mirties klausimą, o tik po to būsimą žmogaus užsiėmimą, turtingumą, gerovę. Žmogus miršta dėl to, kad jam tiek gyventi buvo lemta. Jei jis neišgyveno paskirto laiko, tai ir norėdamas nenusižudys (39, 193). Gegutė ne tik nulemia žmogui likimą, bet ir prižiūri, kad jos lemtis išsipildytų. Pvz., ji išpėja jaunuolį, kad jis veda ne jam lemtą našlaitę, pasako, kad jis apgautas — vežasi raganos dukterį.

Deivės Laimos buveinė buvo laikoma liepa, kurioje ji gegutės pavidalu lemdavo žmonių likimą. Lietuvių liaudies dainose plačiai apdainuota devynšakė liepa, kurios viršūnėje tupėdama gegutė kukuoja ryte, o vakare „iškukuoja iš motulės dukrelę“. Kitose dainose apdainuojama auksaviršūnė liepa su trimis, penkiomis, šešiomis, septyniomis, devyniomis šakomis gegutei kukuoti, širdelai raminti. Minėti skaičiai buvo laikomi Laimos skaičiais.

Po liepomis žiloje senovėje moterys meldavosi, aukodavo prašydamos sėkmės sau ir savo šeimai, žemei ir savo vaisingumo.

Su Laimos medžiais — liepomis moterys kalbėdavo kaip su žmonėmis. Našlaitė mergelė prašydavo liepą būti jai motinėle. Dainoje sakoma: „Oi liepa, liepa, liepytėle, / Būk man už motinėle“. Liepa atsako: „Neturiu kojelių, neturiu rankelių, / Aš neturiu, našlaitėle, meilungų žodelių“. Ir pati vargo našlaitėlė nori pavirsti palaiminga Laimos žalia liepele. Šiuose vaizdiniuose glūdi pirmą kartą filosofinė mintis, kad žmogus, kenčiantis sunkiai pakeliamą sielvartą, gali susiliesti su dievybe, gamta, visata, tada ir jo kančios tapsiančios lengvai pakeliamos.

Mergelių našlaitėlių ar jaunų martelių virtimas Laimos medžiu liepa ypač dažnas lietuvių baladėse. Pvz., vienoje baladėje sakoma, kad anyta siuncia jauną martelę linų rėvėti prisakydama, jog negrįžtų namo, kol nuravės. Martelė

sako: „Aš pasiversiu žalia liepele, aš atsistosisiu šalia kelelio“. Atėjęs bernelis atsistoja po liepele, kuri jį apglėbia tankiomis šakelėmis ir apgaubia smulkiais lapeliais. Jis tai papasakoja savo motinai, kuri jam atsako: „Sūneli mano, mano jaunasis,/ Imki kardelį, kirski liepele./ Pirmąsyk kirto — tik pabaltavo,/ Antrąsyk kirto — kraujas tekėjo,/ Trečiąsyk kirto — ir prakalbėjo:/ Berneli mano, mano jaunasis,/ Žalia liepelė — tavo mergelė,/ Tankios šakelės — baltos rankelės,/ Smulkūs lapeliai — meilūs žodeliai“.

Kitoje baladėje pasakojama apie stebuklingas tris liepas, išaugusias paupyje iš vieno kamieno. Prie jų ateina trys seserys. Dvi, laikydamosi už šakų, pereina per lieptą, o trečioji įkrenta į upę. Upė nuneša ją į marias, marios — į jūrą, jūra — į krantą; ten išauga žalia liepa su devyniomis šakomis. Iš tos liepos šakelės jos brolis pasidaro dūdelė, kuri maloniai dūduoja. Išgirdusi motina, verkdamą pasako: „Tai ne balsas iš liepaitės, bet sesytės ant vandenaicio plaukianti dvaselė“ (26, 79). Aišku, tokius nepaprastus, antgamtinius dalykus atlieka deivė Laima, išaiškindama trečiosios sesers mirtį.

Liepos kultas dar ilgai buvo žinomas ir įvedus krikščionybę. Krikščionys senąją Laimos gegutės buveinę perdavė Marijai. Todėl senu papročiu ant liepų statė Marijos statulėles ar kabino jos paveikslus. Liepas, kaip Marijos buveines, sodindavo ant šventorių prie koplyčių ir bažnyčių.

Liepos, kaip lemiančios likimą deivės buveinės, buvo garbinamos daugelyje Europos kraštų. Pvz., Slovakijoje, Černo apylinkėje, tuščioje vietoje auga sena liepa, prie kurios devinto pavasarinio Mėnulio pirmą sekmadienį rinkdavosi žmonės su aukomis, žvakėmis. Liepą bučiuodavo kaip relikviją, tikėdami, kad ji gydo tuos, kurie atneša aukas. Pažymėtina, kad minėtas sekmadienis yra prieš Marijos gimimo šventę. Taigi ir slavai likimo deivės medį liepą susiejo su Marijos kultu. Liepos žievė, šakos buvo laikomos nukreipiančiomis visas žmogui gresiančias blygybes, piktas dvasias. Vasarą, žydint liepoms, buvo švenčiama Laimai, vėliau Marijai skirta šventė (77, 2, 533).

Deivė Laima — gegutė turėjusi savo sostą, kuris įdomiai vaizduojamas L. A. Jucevičiaus aprašytoje gegužės šventėje, švenčiamoje trečią Velykų dieną, kada kaimo jaunimas šoka „Gegužės“ šokį. Šokio metu gražuolė mergina, vaizduojanti gegutę, sėdi ant krėslo užrištomis akimis, o aplink ją visi šoka ratu. Pašokę vaikinai prieina prie sėdinčios, paima už rankos ir dainuoja: „Karaliūne gegele,

kukū, kukū! / Aš tavo brolelis, kukū, kūkū!" Sėdinčioji, spėdama iš balso tuos, kurie jai labiausiai patinka, išsirenka tris vaikus, atsiriša akis ir visą dieną su jais šoka. Skirstantis jaunimui, ji dovanoja savo išrinktiesiems po pačios austą margą juostą, o vaikinai irgi jai ką nors padovanoja (46, 102).

Archainiai vaizdiniai sako, kad gegutės sostas buvo ir beržuose ar eglėse. Sakoma: „Ant žalio berželio sėdėdama, / Ant aukso krėslelio rymodama, / Šilko skarelę siuvinėdama, / Aukso kamuolėlių ritinėdama" (28, 49). Arba: „Pakukuok gegele, / Pasakyk lakštula, / Žalioj eglėj tupėdama, / Aukso krėslelyje sėdėdama, / Brolių arklius ganydama, / Šilkų skareles mastydama, Aukso makrais siūdama, / Mano metus skaitydama, / Kaip ilgai gyvensiu?" Taip klausia gegutės mergina, kada ji gaus vyrą (96, 150).

Turinti gegutės pavidalą deivė Laima evoliucionavo nuo ornitomorfino pavidalo prie ornitomorfino-antropomorfinio. Apie tai žinių pateikia archeologinės iškasenos. Ornitomorfinių-antropomorfinių deivių bruožų išliko neolito laikų menhyruose ir kituose akmenyse, taip pat mediniuose stulpuose. Pvz., Šventojoje iškastas 2 m aukščio stulpas turi antropomorfinio pavidalo veidą su gegutės bruožais. Panašus mitinis bruožas pastebimas šiek tiek vėlesnių neolito laikų gintarinėse statulėlėse, surastose Juodkrantėje, turinčiose apie 5000 metų. Šventosios ir Juodkrantės statulos tikriausiai vaizduoja Laimos prosenelę deivę paukštę su antropomorfiniais bruožais (36, 37).

Vėliau deivė Laima — paukštė evoliucionavo priimdama moters pavidalą, bet pasilikdama paukštės kojas ir sparnus. Deivės su paukštės kojomis ir sparnais pėdsakų nemažai išliko liaudies mene ir mitinėje tautosakoje. Kriaušėnių k., Smilgių apyl. (Panevėžio raj.), rastas akmuo su paukštės kojomis ir sparnais, kas galėjo vaizduoti paukštės — Laimos kojas ir sparnus. Plačiai žinomas lietuvių liaudies mene prosenovinis „vištkojelių“ ornamento motyvas. Jis pasitaiko juostose, iš gilios senovės naudojamos gimimo ir vestuvių apeigoms, priklausančioms deivės Laimos veiklos sričiai. Tose apeigose deivės Laimos atributika buvo būtina. Sakmėse deivė Laima išliko kaip graži nuoga mergelė su sparnais ir paukštės kojomis.

Deivei Laimai ornitomorfinį pavidalą pakeitus antropomorfiniu, atsirado vaizdiniai apie jų akmeninius krėslus,

arba sostus. Lietuvoje yra žinomi akmenys, vadinami deivių Laimų krėsmais, kurių dauguma krikščionybės laikais buvo pavadinti velnio krėsmais. Toks velnio krėsmas buvo ant Šyvo kalnelio prie Kraštų I kaimo (Panemunėlio apyl., Rokiškio raj.). Pasakojama, kad ant jo sėdėdavęs velnias ir siūdavo batus, kuriais viliodavo merginas. Paėmusi tuos batukus ir jais apsiavusi, mergina šokdavo negalėdama sustoti, kol krisdavo negyva. Velnio krėsmas buvo Velnio baloje Titonių k. (Pakruojo raj.). Ten taip pat velnias siūdavo batus ir erzindavo dievą Perkūną, kuris, trenkdamas velnią, perskėlė akmenį. Velnio krėsmais vadinami akmenys buvo prie Pomelaičių k. Netikiškių apyl. (Anykščių raj.) ir Prūdinkų k. (Kaišiadorių raj.). Panašiuose krėslose—sostuose jau VII tūkstantmetyje p. m. e. sėdėjo ir kitų Europos kraštų molinės ar akmeninės deivės (36, 37).

Lietuvoje dažnai randami akmenys su antropomorfinių, rečiau zoomorfinių būtybių pėdomis. Paprastai tokie akmenys randami prie akmens amžiaus stovyklų, piliakalnių ir kt. Pėdų ant akmenų aptinkama po vieną, kartais po dvi, tris ir daugiau. Jų kilmę žmonės aiškina įvairiai. Dažniausiai sakoma, kad pėdos esą išpaustos gilioje prosenovėje paslaptinių antgamtiškų būtybių deivių, nusileidusių iš dangaus ir vaikščiojusių po žemę. Legendos apie pėduotus akmenis sako, kad išmintos ant jų pėdos buvo deivių Laimų ar Laumių. Akmuo su Laimos pėdomis buvo Mačiukų ir Mikitų kaimuose (Skuodo raj.) ir kitur. Iš pėdų ant akmenų žmonės imdavo vandenį, laikydami jį turinčiu stebuklingą galią. Ypač tą vandenį naudodavo moterys, neturinčios vaikų. Iš 1723 m. jėzuitų raštų sužinome, kad lietuviai garbino akmenį su pėda, kuri buvo laikoma Laimos pėda, krikščionybės laikais pavadinta Marijos pėda. Prie to akmens rinkdavosi žmonės kiekvieną jauno Mėnulio sekmadienį ir garbindavo jį nusilenkdami ar klaupdamiesi arba aukodami tam akmeniui duonos, vilnų, linų, pinigų. Tačiau daugiausia šiai dievybei aukodavo lazdas. Jas palikdavo ligoniai, pagal įžadą atėję prie to akmens, tikėdamiesi atgauti sveikatą: skaudamų kojų, akių, rankų stiprybę.

Iš jėzuitų raštų, rašytų 1618 m. (rand. VUB rankr. sk. IV, 10627), sužinome, kad tais metais kaimiečiai garbino prie svirno laikomą akmenį, kurį jie laikė svirno, vaisingumo ir namų laimės dievybe. Iš kitų jėzuitų šaltinių sužinome, kad XVI—XVII a. Lietuvoje buvo saugomi nemaži akmenys, užkasti į žemę, lygiu paviršiumi atgręžti į viršų. Žmonės juos vadino deivėmis, greičiausiai Laimomis, ir pa-

maldžiai garbino kaip maisto ir gyvulių sergėtojus (61, 210).

Pateikti duomenys leidžia manyti, kad žiloje senovėje namų deivė Laima buvo įsikūnijusi plokščiu paviršiumi akmenyje, kuris buvo jos buveinė. Todėl tokie akmenys lietuvių buvo vadinami deivėmis ir ant jų žmonės dėdavo Laimai skirtas aukas. Deivės Laimos drauge su Laumėmis buveinė buvo didelis akmuo ant Rambyno kalno palei Nemuną. Legenda sako, kad tą akmenį ant kalno užritino dievas Perkūnas. Akmuo buvo 15 uolekčių apskritimo skersmens, žemojoje pusėje 5 pėdų, o aukštesnėje — 9 pėdų aukščio. Žemesniuojų galu jis gulėjo į pietus, ir Saulė vis patekdavo ant jo. Spinduliai atsimušdavo nuostabia aukišne šviesa. Akmuo buvo raudonai juodo granito su žėručiu. Beveik įstrižai buvo išskaptuotas kardas, žemiau — šventykla, daugelis žmonių bei gyvulių pėdų ir žmonių plaštakų. Ant to akmens pagonybės laikais buvo vaidilučių kurstoma ugnis.

Vokiečiams užėmus kraštą, Laima su Laumėmis dar ten gyvenusios. Pasitraukusios tik tada, kai buvo nutarta susprogdinti šventąjį akmenį. Veltui deivės įspėjusios nedaryti šio nusikaltimo ir pranašavusios sunkų kerštą. Prieš akmens sprogdinimą Laima su Laumėmis su karūnomis ant galvų sustojusios prie sukauptų lobių ir graudžiai raudodamos atsisveikinusios su kalnu. Paskui sėdusios į valtį ir išlipusios kitame krante, kur išpranašavusios senam valtininkui, kad švento kalno viršūnė nuvirsianti į upę, o tuos visus, kurie būsią prikišę nagus prie akmens, pasieksią keršto teismas. Ir tai išsipildė. Sprogdinant akmenį vienam buvo sužalota akis ir ranka, kiti suluošinti, o tuos, kurie vadovavo, ištiko mirtis. Malūnininkas, pasidaręs iš to akmens girnas, buvo įtrauktas į dantratį ir sužalotas. Didžioji dalis akmens guli upės gelmėse, kur yra ir išlikusieji lobiai: lopšys, kauptukas, akėčios, noragas ir stalo rykai, viskas iš aukso ir sidabro. Prie Rambyno Laimos akmens atvažiuodavo žmonės sužinoti savo likimo iš visų kraštų, kartais net nuo Maskvos ir Smolensko.

Sugriovus Laimos buveinę ant Rambyno kalno, dar ilgas šimtmečius lietuvininkai tikėjo, kad Laima ir Laumės dar gyvenančios savo senojoje buveinėje. XIX a. dainoje sakoma: „Blankiai šviečia Mėnesėlis, /Laumės šmėkšto pašaliais, — /Kaip rasiu kelelį / Pas savo mergele?“

Laima buvo gyva lietuvininkų širdyse dar XIX a. Beje, ji jau nebeatieddavo paklodės gimstant kūdikiui, nebe-

šaukdavo balsu Rambyne, kai kaimynams grėsdavo netikėtai pavojus, kaip sakoma dainoje: „Laima šaukė, Laima rėkė basa bėgant per kalnelį“, bet žmonės vis tiek ją tebelaikė likimo lėmėja. Ištikus netikėtai nelaimei, lietuvininkai sakydavo: „Taip Laima lėmė“, arba ką svarbesnio užsimodami pradėti: „Su Laima laimėsiu!“ O ir Laimos liepa augo prie Bardėnų kaimo, Rambyno pakalnėje, daugiau kaip 600 metų senumo medis, iš kurio šaknų išaugę trys kamienai dar ilgai buvo laikomi didžiausioj pagarboj. Kadaisė visos liepos buvo pašvęstos Laimai, o jos šventę lietuvininkai šventė birželio pabaigoje, kai žydi liepos (68, 232). Bardėnų k. augo dvikamienė liepa, kurios nevalia buvo paliesti kirviu. Vokiečiai paniekinamai ją vadino raganų medžiu (68, 71).

Deivei Laimai persiformavus į moterį, atsirado antropomorfinio pavidalo akmenys. Etnografas J. Vitartas 1899 m. rašė, kad Narušėlių k. (netoli Ignalinos) laukuose gulėjo didžiulis moters liemens formos akmuo, kuris stebuklingai galėjęs gražinti vaisingumą nevaisingoms moterims. Bevaikės moterys dėdavo ant jo aukas. Nėra abejonės, kad tai buvo akmuo, kuriame buvo įkūnyta vaisingumo deivė Laima. T. Volanskis 1845 m. rašo, kad prie Goplo ežero (vietovė seniau gyventa baltų) buvo iškasta akmeninė statula tiesiai sušukuotais plaukais, apsirengusi palaidais drabužiais ilgomis nesusiūtomis rankovėmis. Dešinė jos ranka uždėta ant įsčių, o kairė — rodo į krūtį, iš kurios turi būti maitinamas kūdikis. Šią statulėlę T. Volanskis laiko lietuvių deivės Laimos, globojusios pradėtą įsčiose vaisių, taip pat ir gimdyves bei kūdikius, kuriems gimstant dalyvauja, kartais nematoma, ir nulemia jo likimą (116, 19). Moters pavidalo akmenų Lietuvoje buvo žinoma įvairiose vietose. Nemažai jų buvo sukaupęs D. Poška Baublių muziejuje, kur jie išliko iki šių dienų.

Jėzuitų ir kituose raštuose minimuose akmenyse, vadinamuose deivėmis, kurios suteikdavo moterims vaisingumą, buvo įkūnyta vaisingumo ir gimimo deivės Laimos galia. Lietuvių dabartinėje ir ankstesnėje teritorijoje surasti moterų formą turintys akmenys bei moterų akmeninės statulos gali būti giminingos akmeninėms, kaulinėms ir molinėms neolito kultūros deivių statuloms, surandamoms įvairiose Europos vietose.

Akmenų, turinčių moters pavidalą, buvo ir seniau lietuvių gyventose vietose. Vienas iš tokių akmenų dar XIX a. buvo Baltarusijoje, Ilgumėnio valsč., kurį žmonės vadino

Laimos (Lojmy) akmeniu, vėliau krikščionių pavadintu Marijos akmeniu. Tai buvo apie 1,5 m aukščio, 0,75 m pločio akmuo, be galvos ir kaklo, bet turėjo dviejų moters krūtų žymes. Prie to akmens eidavo nevaisingos moterys ir sergantys įvairiomis ligomis, atnešdavo aukų: audinių, linų, vilnų, paršelių, veršelių, pinigų ir kt. Moters pavidalo akmuo, buvęs Vilniaus senienų muziejuje, ir dabar stovi prie Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejaus.

Moters pavidalo akmenys buvo žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyniniuose bei tolimesniuose kraštuose, ypač slavų, germanų, romanų, ugro-suomių ir kt.

Iki šiol matėme, kad Laima susieta su žeme, akmenimis. Tačiau turime duomenų teigti, kad jos gyvenimo sfera buvo ir dangus. Žemėje gegutės pavidalu turėjo sostą medžiuose, moters pavidalu — ant akmens, o danguje ji sėdėjo deimantinėje kėdėje pasaulio centre.

Dangus — nuolatinė Laimos gyvenamoji vieta. Iš ten ji lankėsi žemėje atlikti savo pareigų: globoti gyvojo pasaulio vaisingumą, gimimą, skirti gimusiems likimą. Ten ji kaip šeimininkė tvarkė kitų deivių gyvenimą. Laima lėmė vyresniosios Saulės dienas, tvarkė planetų, žvaigždžių — Saulės dukrų reikalus, dalyvavo Aušrinės gimime, kėlė jai krikštynas, į kurias kvietė visas žvaigždes, tik nekviėtė išdidžiosios Saulės. Sutartinėje sakoma: „Užteka teka /Šviesi Saulelė./ Užtekėdama/ Randa žvaigždėlę./ Ketina Laima/ Alaus daryti,/ Visų svetelių susiprašyti,/ Tik neprašyti/ Vienos Saulelės. — /Palauk, Laimelė, /Kerštą darysi:/Devynius rytus/ Neužtekėsiu. . . (92, 2, 650).

Gyvendama danguje, Laima rūpinasi žemėje gyvenančiais žmonėmis. Pvz., vienoje sakmėje pasakojama, kad vienuose namuose priviso daugybė pelių. Šeimininkė melžiasi, aukoja deivei Laimai gaidį ir prašo pagalbos. Laima numeta pirštinę ir nuskrenda. Moteris pamato, kad vietoje pirštinės prijuostėje — katė, kuri nubėga ir išgaudo peles. Kitoje sakmėje kenčiantis nuo pelių valstietis ejęs per mišką verkdamas dėl savo nelaimės. Sutiktai šviesiai moteriai pasisako apie savo nelaimę. Moteris duoda jam pirštinę ir liepia nuėjus namo numesti ją ant ugnies. Kai žmogus taip padaro, iš ugnies iššoka katė ir išgaudo peles. Todėl žmonės katę vadino deivės Laimos gyvuliu.

Kai pagonybės įvaizdžiai ėmė nykti, žmonės katę pradėjo vadinti ne deivės Laimos, bet švenčiausios panos Marijos pirštine (46, 148). Mažonoje Lietuvoje buvo paplitusi

nuomonė, kad katė yra deivės Laimos gyvulys. Kas nuskaudina katę, nuskaudina ir savo laimę.

Svarbiausia deivės Laimos veiklos sritis buvo nulemti gimstančiam kūdikiui likimą ir sekti, kad likimas neišeitų iš paskirtų ribų. Be to, ji turėjo rūpintis naujagimiu ir gimdyve. Norint susilaukti didesnių jos malonių, gimus kūdikiui buvo atliekamos sudėtingos apeigos su aukomis ir maldomis, skirtos ne tik Laimai, bet ir žemės deivei Žemynai. M. Pretorijus rašo, kad dar XVIIa. Nadruvoje ir kitose vietose apie Klaipėdą gimdymo metu moterys šaukdavosi pagalbos gimdymo deivės Laimos (Laimės). Gimus kūdikiui, atlikdavo apeigas. Pirmiausia pribuvėja kūdikį nuprausdavo šaltu vandeniu (Laimos prakaitu). Kai kūdikis būdavo suvystytas, pakviesdavo tėvą, kuris pasveikindavo laimingai pagimdžiusią žmoną, pripildavo kaušelių gėrimo, melddavosi už motiną ir kūdikį, nuliedamas dalį gėrimo ant žemės Žemynėlei (Žemynai), sakydamas: „Žemynėle, būk linksma! Žydėk mūsų rugiais, kviečiais, būk maloninga kūdikiui“. Po palabinimo išgerdavo kaušelių gėrimo ir duodavo gerti motinai. Ši gerdavo taip pat palabindama. Po to visi drauge su pribuvėja susėsdavo už stalo, įduodavo kaušelių pribuvėjai ir meldavo deivę Laimą, kuriai nuliedavo ant žemės gėrimo ir ją palabindavo. Tada deivei aukodavo dedeklę vištą, kuri turėjo būti juoda, balta, raiba, tik ne raudona. Ją užmušdavo samčiu, išvirdavo saugodamas, kad sriuba nenutekėtų (nenukūpėtų, kad dalis maisto nepatektų deivei Gabijai. — P. D.). Išvirtą vištą valgydavo gimdyvė su kitomis moterimis suklaupusios aplink stalą. Pribuvėja su kaušeliu rankoje meldavosi ir palabindama gėrė į gimines ir kaimynus, kaušelis turėjo apeiti aplink tris sykius. Po to valgydavo vištą. Pavalgę visi ką nors paaukodavo. Po to pribuvėja padėkodavo Laimai už sėkmingą gimdymą. Jei gimdyvė būdavo stipri, dalyvaudavo apeigose (85, 95).

Laimai aukojamos vištos užmušimas samčiu yra archaisinis reiškinys, galbūt siekiantis akmens amžiaus proindeuopietiškus laikus, vėliausiai Narvos kultūrą, kurios sluoksniuose Šventosios gyvenvietėje R. Rimantienė surado samčius su anties pavidalo kotais. Reikia manyti, kad tie samčiai buvo apeiginiai ir vartoti užmušti vištai atliekant gimimo apeigas, skirtas deivei Laimai.

Turime žinių, kad žiloje senovėje lietuvės moterys gimdydavo pirtyse ir ten atlikdavo gimimo apeigas, skirtas deivei Laimai. Tos apeigos vadinosi Laimos pirtimi. Ten

buvo aukojama višta ir geriamas kūdikio alus. Po visu apeigų aukojamos vištos kaulai buvo užkasami į žemę.

Pirtyje gimdydavo ir latvės. Eidamos į pirtį gimdyti sakydavo, kad tik Laima žino, ar ji išeis iš pirties gyva. Apeigų giesmėje pribuvėja klausdavo gimdyvę, ką papjauti Laimos pirties vakarui: ar garbanotą avelę, ar kuoduotą vištelę. Laima pirtyje klojo gimdyvei šilko patalą, apjuosinėjo juosta. Laima turėjo raktą, peilį, vantą.

Latviai įsivaizduodavo, kad gimdymo metu pirtyje Laima bėgiodavo basa palaidais plaukais. Gimdyvė jos laukdavo taip pat palaidais plaukais, atraišiojusi visus savo drabužių mazgus. Laimos pirtyje ji padėdavo aukso žiedą, pinigą, vilnionių siūlų, kojinių, kaspinų, vištą ir avių. Išeidama iš pirties, palikdavo Laimai vantą vanotis ir kaušą vandeniui ant krosnies pilti. Gimusį kūdikį Laima supdavo, saugodavo. Latviai turėjo ne tik žmonių, bet ir galvijų bei arklių Laimas. Apskritai Laima vadovavo gyvojo pasaulio gimimui.

Gimstančiam likimą lemiančios Laimos žmonės paprastai nemato, tik girdi balsą. Jos balsą išgirsta motina, pribuvėja, tėvas, kartais — apsinakvojęs kieme ar klojime pakeleivis. Laimų lėmėjų dažniausiai būna viena, retai — trys. Erdvės parinkimas lėmėjui yra stereotipinis: namo siena vaizduoja ribą tarp dviejų skirtingų pasaulių, o langas — kaip anga, žyminti mitinį vienašalį susisiekimą nakties glūdumoje. Pažymėtina, kad tarp trijų Laimų, lemiančių likimą, yra viena vyresnioji, kuri, pasiremmdama savo žinojimu, nustato ryšį tarp pavienių įvykių ir moduluoto laiko bėgsmo. Įrašydama tokius atsitiktinius įvykius kaip gimimas į tam tikrą laiką, suprastą kaip pastovūs visatos rėmai, ji duoda prasmę žmogaus gyvenimui (39, 190).

Laima kartais nulemia gimusiam mirtį prigeriant vandenyje. Tai žinodami, žmonės aptverdavo kūdras tvora, šulinį apkaldavo jaučio oda, bet tas nieko nepadėdavo: kas lemta, turėjo išsipildyti. Atėjus laikui, pakildavo didelė audra su smarkiu lietumi. Po lietaus rasdavo vaiką prigėrusį ant odos, kuria apkaltas šulinys (8, 1, 104). Panašių sakmių yra labai įvairių. Tie pavyzdžiai įneša naują, pozityvų deivės Laimos definicijos elementą — jos glaudų ryšį su vandens sakralumo sfera (39).

Nulemta gimstančiam žmogui mirtis susieta ir su ugnimi. Laima nulemia, kad naujagimis gyvens, kol sudegs nurodyta krūvelė malkų. O buvę taip: atvažiuavęs pas vieną valstietį brolis, apsinakvojęs savo vežime ant kluonienos.

Naktį jis girdi, kad palei kluoną kažkas šneka. Pažiūri — trys moteriškės šnekasi. Viena sako, jeigu kūdikis gims prieš gaidžius, bus labai turtingas. Kita sako, jei gims po gaidžių, bus didelis meistras. Trečia sako, kad tas vaikas bus gyvas, kol šita krūvelė malkų sudegs. Atsikėlęs žmogus pažiūrėjo, kas ten per malkos, ir vėl atsigulė. Moterys išėjo. Jis suprato, kad tai būta Laimų. Kai rytą mergaitė norėjo tas malkas paimti, jų nedavė, nunešė į klėtį ir prisakė niekam neliesti. Vaikas augo, tapo vyru. Bet kartą minėtas brolis atvažiavo ir papasakojo apie tas malkas ir Laimų lėmimą. Vaikinas, laikydamas tai prietarų, atnešė tas malkas ir sukrovė ant ugnies. Kai tik tos malkos sudegė, jis krito negyvas (8, 115).

Laimos pažadėto gyvenimo struktūra sudaryta sutapimo principu: kaip malkos skirtos ugniai, taip žmogus — mirčiai. Žmogus miršta, nes jis, netikėdamas Laimos lėmimu ir ugnies galia nutraukti jo gyvenimą, sudegina malkų krūvelę. O ta ugnis yra ugnies ir namų židinio deivė Gabija.

Laimą, gyvenančią miško tankumyne trobelėje, suranda pakeleivis žmogus. Jis pamato ją bobos pavidalu ir paprašo nakvynės. Boba ją gerai priima, sočiai pavalgdyina. Vidurnaktyje ateina prie lango kita Laima ir sako: „Laima, Laima, šią naktį šimtas gimė, šimtas mirė“. Laima atsako: „Mirusiems amžiną poilsį, o gimusieji, kad būtų tokie turtingi, kaip dabartinis mano svečias“. Žmogus suprato, kad jis atsidūrė pas deivę Laimą. Kitą dieną Laima nedavė svečiui nei valgyti, nei gerti, o miegoti liepė už krosnies. Vėl ateina ta pati Laima ir sako: „Deive, deive, šią naktį šimtas gimė ir šimtas mirė“. Deivė Laima palinki mirusiems amžino poilsio, o gimusiems — kad būtų tokie turtingi, kaip jos tos dienos svečias. Rytojaus dieną žmogus atsineša iš miško rykščių, pagriebia Laimą už plaukų, pargriauna ir pradeda mušti sakydamas: „Jeigu kam skiri dalią, tai skirk nei blogą, nei gerą“. Laima jam pasako, kad jis niekad nebus turtingas, nes taip jam nulemta, bet pamokė ją, kaip tapti turtingam. Žmogus turįs nueiti į kaimą, kur sutiksiąs nešančią vandenį merginą. Jeigu ją vesiąs, ji atnešianti jam laimę. Žmogus padarė taip kaip liepė Laima ir tapo turtingas (20, 1, 1—3). Taigi žmogus nubaudžia deivę ir priverčia pakeisti jo likimą.

Kitoje sakmėje bernas, patekęs į Laimos namelį, randa tris seseris; viena iš jų graži. Ji naujagimiams skiria laimingą ir turtingą gyvenimą. Antra vidutinė — ji gimstan-

čiam skiria vidutinio gerumo gyvenimą. Trečioji Laima negraži, ji naujagimiui skiria nelaimingą ir blogą gyvenimą. Taigi Laima paskiria nevienodą dalią. Dėl to atsiranda bedalių žmonių, kurie ne pasiduoda nulemtam likimui, o stengiasi kovoti. Jie eina savo laimės ieškoti, dažnai, susidūrę su Laima, ją bara, priekaištuoja, primuša, ir Laima kartais pataria, kur rasti gerą dalią. Paprastai bedalis ieško pačios, nugalėjęs daugelį kliūčių, kartais veda turтуolio dukrą ar net karalaite. Panašių motyvų aptinkama daugelyje sakmių, stebuklinių pasakų ir dainų.

Laima buvo mylima deivė. Jos vardas įpintas dainose, sakmėse, apsakymuose. Jai, kaip ir Laumei, buvo paskirti ne tik ketvirtadienių, bet ir tarpukalėdžių (nuo gruodžio 24 d. iki sausio 6 d.) vakarai, vadinami šventiniais, kurių metu moterims buvo draudžiama verpti.

Lietuvių Laimai artima slavų Makošė. Vaizdiniai apie Makošę taip pat kaip ir apie Laimą galėjo atsirasti medžiotų ir rankiotų visuomenėje. Ji, kaip ir Laima, dažnai buvo vaizduojama su ragu rankoje. Ragas simbolizavo gėrybių gausumą. Laima ir Makošė turi bendrų bruožų su romėnų Fortuna, germanų Frėja.

Deivė Laima probaltiškame panteone užėmė gana svarbią vietą.

Deivės — žmogaus gyvenimo tvarkytojos

Šalia deivės Laimos buvo ir deivė Laimė, dar vadinama Dalia, kurios žinioje buvo žmogaus gyvenimo sėkmė. Pirmykštis Laimės pavidalas galėjo būti gulbė ar antis, nuo kurios ji evoliucionavo į ornitomorfinę-antropomorfinę moterišką dievybę.

Vienoje iš daugelio sakmių savo dalios beieškantis vaikinai, eidamas per mišką, pamato prie vandens atlėkusias tris gulbes, kurios, pasidėjusios sparnus, virsta mergelėmis ir maudosi. Jam patinka jauniausioji. Vaikinas paima jos sparnus, parsiveda namo ir veda gulbę-mergelę. Tačiau išėjus jam iš namų, jo pati susiranda savo plunksnas ir išskrenda. Vyras išeina ieškoti žmonos, klausinėja kelio paukščių, gyvulių, Saulės, Mėnulio; kelią nurodo Šiaurės vėjas. Vyras suranda savo pačią, parsiveda namo ir laimingai gyvena. Kitas bedalis, nuėjęs į šaltinį vandens, pamato tris paukštes, kurios, padėjusios plunksnas, maudosi.

Senukas (dievas) pasako jam, kad ten maudosi jo Dalia, ir pataria pavogti jauniausiosios plunksnas ir vesti ją. Bedalis veda gulbę-mergelę.

Kitam žmogui pasirodo jo kaimyno Laimė — paukštė, ant rugių gubos skabanti varpas. Jis nori ją nubaidyti. Paukštė prakalba žmogaus balsu, prašydama, kad jos nemuštų, nes ji esanti jo kaimyno Laimė. Žmogus paklausia, kur yra jo paties Laimė. Paukštė atsako, kad jo Laimė anoj pusėj kalnų, sėdėdama ant medžio, skambina kanklėmis. Nuėjęs žmogus randa ant medžio sėdinčią gražią merginą, kuri duoda jam pinigų, liepia nueiti į miestą ir ten įrengti smuklę. Nuo to laiko jie abu ima pasiturimai gyventi (10, 1, 195).

Dalia-Laimė, įgijusi antropomorfinį pavidalą, dažniau pasirodo viena. Savo žmogišku pavidalu ji priartėja prie Laimos, tačiau atstovauja tik daliai visos laimės (39, 212). Žmonės Laimės prašė sveikatos, asmeninės laimės, sėkmingos kelionės ir pan.

Patriarchato laikais Laimos ir Laimės vietą likimo skyrime bei gyvenimo tvarkyme užėmė Dievas ir net Mėnulis, nes į juos žmonės kreipėsi prašydami laimės, dalios, sveikatos. Dievas ne tik atstoja Laimą, lemdamas naujagimių likimą, bet kartais perima ir Gegutės funkcijas. Atsidėkodamas šeiminkui už gerą priėmimą nakvynėn, duoda jam laimę, nulemdamas, kad kuo jis pradės rytojaus dieną, taip jam bus per visą gyvenimą (39, 192). Patriarchate Laima tampa dievo pagalbininke, nenustodama savo pirmų reikšmės.

Likimo lėmėjoms Laimoms yra artimos L. A. Jucevičiaus aprašytos deivės valdytojos. Joms skirtoje vietoje palei upę senovės lietuviai sudėliodavo akmenis. Deivės valdytojos, kaip ir graikų parkos, turėjusios savo galioje žmogaus gyvenimą ir mirtį. Skyrėsi tuo, kad lietuvių deivių buvo daugiau ir ne siūlas reišė mirtingojo gyvenimą, o drobė, prie kurios jos darbavosi. Jų buvo septynios. Pirmoji žmogaus gyvenimą verpė iš kuodelio, duoto jai aukščiausiosios dievybės, ir vadinosi Verpiančioji. Antroji, Metančioji, metė žmogaus gyvenimo apmatų. Trečioji, Audėja, audė drobę. Ketvirtoji vadinosi Gadin-toja. Ji gražiais žodeliais ir įdomiais pasakojimais kerėjo anų protus tiek, jog kai kada jos mesdavo darbą ir klausydavo, o ji, naudodamasi ta proga, gadindavo joms audeklus. Dėl to užgriūdavo visokios nelaimės tą, kieno gyvenimo audeklas pakliūdavo į piktosios deivės rankas.

Ligos, sužeidimai kautynėse, nelaiminga meilė, vaidai su kaimynais, nesantaika namuose, žodžiu, viskas, kas tik gali suteikti žmogui sielvarto ar sugriauti ramybę, buvo deivės Gadintojos klastų ir pykčio padariniai. Penktoji, Sergėtoja, tolydžio atkakliai su ja kovojo. Mat, kai tik anoji pradėdavo savo seseris mulkinti bei apgaudinėti, šioji duodavo rūsčių pastabų, apskatinėdavo žymiųjų lietuvių didvyriškus žygius, apdainuodavo karų už laisvę pergales, žmonių aukštą moralę ir dorovingumą. Tokios jos kalbos uždegdavo žmones geriems, didvyriškiems darbams; lyg siūsta iš dangaus kibirkštis įžiebdavo meilę ir ištvermę darbui, kilnumą. Tų, kuriuos sergėdavo deivė Sergėtoja, nelydėdavo ligos, vaidai, nesėkmės mūšiuose su priešu, namie būdavo laimingas gyvenimas. Šeštoji deivė Nukirpėja nukirpdavo žmogaus gyvenimo audeklą — tada jis mirdavo. Septintoji deivė Išskalbėja nukirptą audeklą išskalbdavo ir atiduodavo aukščiausiai dievybei. Iš to audeklo buvo siuvami marškiniai nešioti po mirties.

Kiekvienas žmogus turėdavo savo akmenį, ant kurio dėdavo aukas, atlikinėdavo apeigas, giedodavo giesmes. Viena iš jų tokia: „Oi deivute, deivuzėle! / Išskalbk mano amžiotėlį, / Kad skaistus eiti galėčiau, / Nuogas danguj nestovėčiau. . .“

Deivėms patikdavo mėnesienos naktys. Tada jos susirinkdavo paupyje, susėsdavo ant akmens ir dirbdavo darbus (46, 82—83).

Mirties deivė Giltinė

Prie seniausių deivių, atsiradusių ankstyvosios gimininės santvarkos laikais, priklauso mirties deivė Giltinė, deivės Laimos sesuo. Abiejų deivių veikla susieta su žmogumi, taip pat su viso gyvojo pasaulio pradžia ir pabaiga. Pagrindinė Giltinės funkcija yra stebėti, kada žmogui ateina laikas mirti, o jam atėjus, numarinti. Vadinasi, Laima lemia gyvenimo pradžią ir pabaigą, o Giltinė įvykdo to gyvenimo užbaigimą.

Giltinės vardas kilęs nuo žodžių *gelti*, *geluonis*, *geltonis*. (Šie žodžiai susiję su mirtimi.) Iš pradžių ši deivė buvo vaizduojama pelėda, kuri savo siaubingu balsu pranešdavo besiartinančią mirtį, gaisrą, nesantuokinio kūdikio gimimą ar kitokią nelaimę. Be to, pelėda buvo laikoma tamsos,

nakties paukšte, Mėnulio deive, dar vadinama Mėnule. Ji viešpatavo naktį ir tvarkė žmonių nakties nuotykius (78, 1, 45). Antra vertus, pelėda buvo šventa, išmintinga, sprendžianti svarbias žmogaus gyvenimo problemas. Graikijoje ji buvo išminties ir mirties deivės Atėnės paukšte, indų Rigvedoje bei Mahabharatos epe buvo laikoma mirties skelbėja bei mirusiųjų paukšte.

Su buvusiu mirties deivės pelėdos pavidalu greičiausiai susijusios archeologų surastos įvairiose Lietuvos vietose pelėdinės segės, datuojamos VI—VII a. Jų rasta Jau-neikiuose, Tubausiuose, Godeliuose, Kapitoniškėse, Pociuose ir kituose kapinynuose. Daugiausia rasta Vakarų Lietuvoje, bet jos buvo žinomos ir Vidurio bei Šiaurės Lietuvoje (109, 51—52).

Ilgainiui Giltinė pradėta vaizduoti aukšta, liesa moterimi, turinčia mėlyną veidą, baltus plaukus, antakius ir blakstienas, ilgas rankas, ilgą, pilną nuodų liežuvį, kuriuo įgeldama marindavo žmones ir visus gyvūnus. Nuodus ji gaudavo iš žemėje palaidotų lavonų. Savo baisią išvaizdą Giltinė pridengdavo baltu apsiaustu. Kituose mituose Giltinė vaizduojama paprasta sena moterimi. Vaizdiniai apie Giltinę žmogaus griaučių pavidalo su dalgiu rankoje, kuriuo ji pjauna žmones, greičiausiai į Lietuvą atėjo su krikščionyste.

Prieš žmogaus mirtį Giltinė pasireiškia įvairiais pavidalais ir būdais. Jos buvimą sodyboje ar namuose jaučia šunys, kurie buvo laikomi Giltinės, kaip ir graikų deivės Hekatės, gyvuliais. Lietuvių tikėjimuose baltas šuo, atbėgantis nuo kapinių, praneša apie būsimą mirtį. Apie besisukinėjančią prie namų Giltinę praneša jos sesuo Laima, gegutė, taip pat pelėda. Ją jaučia varnos, kuosas, šarkos, vištos, arklys, katė, bitės. Prieš kieno nors mirtį pradeda staugti šunys, žvengti arkliai, kniaukti katės. Be to, Giltinės vaikščiojimą po namus pasako braškančios durys, lubos, sienos, balkiai, krosnyje verdantis kaukiantis puodas (115, 3, 133).

Giltinės pagalbininkės buvo ir ligos. Kartą Giltinė sušaukė ant kalno visas ligas ir pareiškė, kad jos esančios Giltinės pagalbininkės. Kuri puikiausiai atliks pareigas — pažadėjo geriausiai atsilyginti ir ateityje ji tapsianti josios įpėdine. Pirmoji pareiškė savo nuomonę Karė (karas). Ji pasakė, kad esanti baisiausia pasaulyje, nes daugiausia išnaikinanti žmonių ugnimi, kardu ir kitais būdais, tūkstančius žmonių suverčianti į kapus, ir taip per visus amžius.

Taigi Karės nuopelnai esą didžiausi. Po jos atsiliepė Marė (maras) pareikšdama, kad ji daugiau numarina žmonių negu Karė. Jei kare žūsta tik drąsuoliai, tai Marė, išėjusi iš požemio šulinio, naikina visus lygiai, todėl ji turinti teisę sėsti į Giltinės sostą. Badas pareiškė, kad jis vargšams žmonėms atnešąs siaubingą bado mirtį, o tokių pasaulyje esą daugiausia, todėl jam priklauso didžiausia pagarba. Paskui pasirodė Šiltinė, girdamasi, kad ji kasmet žiemą, pavasarį, rudenį įvairiuose namuose paguldo į karsną dešimtis tūkstančių žmonių. Be to, jai dar padedantys jos pagalbininkai: Drugys, Geltligė, Pažandės, Karštinė, Tymai, Širdies skausmai, Gumbas, Sausligė (Džiova). Nuodai kalbėjo, kad jie išnaikina ištisas žmonių kartas. O paskutinė prakalbo Degtinė, pareikšdama, kad ji marina žmones įvairiomis ligomis, nes dėl jos kyla daug blogio. Girtuoklystė yra beveik visų ligų motina, pražudanti daugybę žmonių. Giltinė apsidžiaugė ir padavė savo dalį Degtinei (20, 1, 217—220).

Artimos Giltinei Maro deivės, kurios būdavo apsirengusios baltais apdarais ir ant baltų arklių lankydavo kaimus; kur negerai jas priimdavo, ten jos pasiūsdavo marą. Lietuviams buvo žinoma maro deivė Dievaitė, atnešusi 1571 m. marą.

Maro deivės dažniausiai buvo vaizduojamos bjauriomis moterimis. Vaikščiodamos po kaimus, prašydavo įsileisti, bet žmonės neįsileisdavę. Kitur prieš marą vaikščiodavusios pamėklės — baltos mergelės. Jos sunėsdavusios ant aukšto kalno įvairių daiktų, kaukolių, plaukų, ragų ir uždegdavusios. Į kurią pusę eidavo dūmai, ten kildavęs maras. Maro metu tos mergelės suduodavusios į namo sieną iš lauko pusės. Kiek kartų suduodavusios, tiek žmonių numirdavę. Kartais šaukdavusios žmones vardais, ir iššauktieji tuoj numirdavę. Kitur maro mergelės važinėdavusios karieta.

Pasak A. Mickevičiaus, lietuvių liaudies marą įsivaizduodavo merginos pavidalu. Ši mergina pasirodydavusi kaime, pro duris ar langą įkišdavusi ranką ir plevėsuodama kruvina raudona drobe skleisdavo mirtį. Vienas bajoras atidaręs langą ir vienu kardo smūgiu nukirtęs Maro mergelei ranką bei atėmęs iš jos skarą. XIX a. pradžioje buvo pasakojama, kad prieš marą pasirodydavusi juodais drabužiais deivė Laima.

Siaučiant marui, išmirdavo viso kaimo žmonės. Pvz., Bebirvų k. (Raseinių raj.) maro metu išmirė visi

žmonės, liko tik viena mergaitė. Jai beverkiant, atvažia-
vusios dvi baltos deivės baltais arkliais. Mergaitė ėmusi
prašyti, kad ją pasiimtų. Tada deivės liepusios meगाitei
prigaudyti kačių. Paskui pasiėmusios mergaitę bei kates ir
nuvažia-
vusios į dvarą, kuriame buvę daug piktų šunų; jie
neįleidę deivių į dvarą. Tada deivės liepusios meगाitei
leisti po vieną katę, kad šunys nusivytų ir galima būtų pri-
artėti prie dvaro rūmų. Tokiu būdu jos privažiavusios
netoli rūmų durų, bet neužtekę kačių. Jos grįžo atgal,
o buvę ten žmonės liko gyvi (20, 1, 324—327).

Giltinės valdžioje buvo daugelis dalykų, nešančių mir-
tį. Pati Giltinė turėjo nuspręsti, ar jau atėjo žmogui laikas
mirti. Jei jau ateidavo toks metas, ji atsistodavo prie ser-
gančio lovos galvūgalyje, o jei dar nebuvo laikas, stovė-
davo galukojyje.

Žmogus visuomet bijojo Giltinės ir ieškojo būdų, kaip
jos išvengti. Kadangi buvo tikima, kad Giltinė numa-
rina žmogų paliesdama jį savo nuodingu liežuviu, vienas
žmogus mirdamas paprašo įdėti jam į karštą prie deši-
niojo šono avikirpes žirkles, kuriomis nutaria imančiai
iš jo lavono nuodus Giltinei nukirpti liežuvį. (Šis papro-
tys išaiškina, kodėl buvo dedamos žirkklės.) Pagal senelio
pageidavimą žirkklės buvo įdėtos į karštą. Matyt, senelis
nukirpo Giltinei liežuvį, nes žmonės nustoję mirti. Kitur
žmonės uždaro Giltinę į iškaltą medyje skylę, medinį
kubilą ar statinę. Tada ji negalinti atlikti savo pareigos
ir žmonės nustoją mirti.

Kitoje sakmėje bernas sutinka Giltinę, kurią gudrumu
uždaro į butelį. Giltinė prašo jį išleisti, už ką žada išmo-
kyti gydyti žmonės. Bernas išleidžia, o Giltinė jam pasako,
kad eitų gydyti ir ji eisianti drauge. Jei Giltinė sto-
vėsianti prie ligonio galvos, tegu jo negydo, nes jis turi
mirti, o jei prie kojų — turi pasveikti (20, 2, 55). Arba
žmogus, nuėjęs į girią kirsti statybai medžių, sutinka
Giltinę, kuri pareiškia, kad jį papjausianti. Žmogus sako:
„kad jau pjausi, tai pjauk, bet ar visur tu gali praeiti“.
Giltinė atsako, kad visur, net per mažiausią plyšėlį galinti
įeiti. Tada žmogus išgręžia storam medyje skylę, pasidaro
šermukšnio vagelį ir paklausia Giltinę, ar ji galėtų į tokią
skylę įlįsti. Giltinė įlenda, o žmogus užkala ją šermukšni-
niu vageliu. Tada nustoja mirti žmonės. Žmogus išgyvena
labai daug metų, sulaukia net dešimtos anūkų kartos, bet
jam nusibosta gyventi. Tada ateina į girią, atkala skylę ir
išleidžia Giltinę. Žmonės vėl pradeda mirti (8, 4, 109).

Kartais Giltinė pakeičia savo sesers Laimos nulemtą žmogui likimą. Pvz., Laima ir Giltinė, keliaudamos drauge, ateina pas naktigonį, randa jį valgantį košę su spirgais. Jos paprašo spirgų. Bernas duoda Giltinei, o Laimai meta karštą spirgą, kuris prilimpa jai prie lūpų. Laima supyksta ir sako: „Tas bedalis, jis dalios neturėjo, o dabar visai neturės“. Laima ir Giltinė eidamos toliau sutinka mergą su kibirais. Giltinė sako Laimai: „Šitą švarią mergą kas ves, galės gyvent“, o Laima sako: „Kas ves šitą mergą, tai jau sveiks prapuolęs — ji neturi jokios dalios“. Eina toliau, pasitinka nešvari merga, einanti vandens. Giltinė sako Laimai: „Šitą tinginę kas ves, tai jau sveiks prapuolęs“, o Laima sako: „Kas ją gaus, bus labai turtingas, savo turto galo nežinos“. Tada Giltinė nueina pas tą berną ir jam pasako, kad jis neturi dalios; pataria vesti mergą, turinčią dalią. Bernas veda ir labai turtingai gyvena (8, 4, 113—115). Arba supykusi Laima nutaria atkeršyti bedaliui žmogui, žadėdama uždegti jo namus. Giltinė slapta nuo Laimos paliepia tam žmogui uždegti nuneštus už trobos kelis kūlius šiaudų. Kai Laima liepia bedaliui žmogui tris kartus sudeginti savo trobas, kad surastų savo laimę, Giltinė jam liepia tris kartus sudeginti trobas, pastatytas iš šakų.

Laimai nulėmus, Giltinė pjauna ir naujagimius. Todėl žmonės sugalvojo įvairių priemonių ją apgauti. Nesu-prasdami dažno vaikų mirimo priežasčių, Giltinei bei Laumėms nubaidyti visą laiką degindavo namuose ugnį. Kūdikį vadindavo išgalvotu vardu: Ramučiu, Ramute, pakulų kuodeliu ar net šluota. Be to, buvo atliekamos apeigos, skirtos įvairioms deivėms bei namų pramotės vėlėms. Jei šeimoje naujagimiai mirdavo, kūmais prašydavo pirmą vyrą ar moterį, peržengusį gimdyvės namo slenkstį, arba pirmą sutiktąjį, kad ir elgetą. Pasitaikydavę, kad tarp jų būdavusi ir pati Giltinė. Pasak O. Glogau, apie XIX a. vidurį kūma išeidavo iš trobos be kūdikio ir ateidavo prie lango, pro kurį jai buvo paduodamas kūdikis, kad jau patį pirmąjį gyvenimo žygį jo nepasitiktų Giltinė, turinti įprotį stovėti prie durų; šio atsargumo ypač griežtai laikydavosi tėvai, jau anksčiau netekę kūdikio (68, 144).

Valkininkų apylinkėse dar XX a. pradžioje buvo išlikęs archaiškas paprotys, kai kūma, atvykusi į krikštynas su dovanomis, sėsdavo ant namo slenkščio. Ją pasitikdavo pribuvėja ir paėmusi iš jos dovanas kviesdavo į vidų.

Vežant naujagimį krikštyti, kūmai išeidavo pro duris, sustodavo prie lango, o pribuvėja paruoštą vaiką apnešdavo aplink židiniį ir pro atidarytą langą perduodavo kūmams. Tada kūmai sugaudavo juodą vištą ir juodą gaidį, padėdavo ant namo slenksčio ir kirviu nukirsdavo taip, kad jų galvos kristų vienoje slenksčio pusėje, o kūnai liktų kitoje. Paskui moteris vištą ir gaidį išskrozdavo, jų žarnomis apraizgydavo lopšį ir laikydavo, kol grįždavo kūmai iš krikšto. Atvežtą kūdikį vėl paduodavo pro langą. Gaidį ir vištą aukodavo ant slenksčio todėl, kad po slenksčiu gyvenančios dievybės bei mirusiųjų vėlės ir ten stovinti Giltinė nesutiktų išnešamo kūdikio ir jo nenumarintų (27, 250).

Galima teigti, kad žmonės suprato mirties reikalingumą, nes be jos nesilaikytų visatos tvarka, jos dėsninumas. Gimimo ir mirties momentai neišvengiami, jie — būtini kosminės tvarkos dėsniai.

Deivės gimdytojos Lada ir Lela

Viena archainių probaltų panteono deivių buvo Didžioji deivė Motina Lada ir jos duktė Lela. Šios deivės yra žymiai senesnės už antikos mitų deives. Didžioji Lada ir Lela yra sukurtos senovės rankiotųjų ir medžiotojų matriachato laikais. Jų atvaizdų aptinkama visoje Europoje akmens amžiaus sluoksniuose. Ryškus jų atvaizdas yra Pabaltijyje surastos statulėlės, vaizduojančios dvi lyg suaugusias moteris, turinčias vieną porą krūtų ir rankų, dvi galvas. Žemiau krūtų atvaizduotas meandros raštas, simbolizuojantis vaisingumą, gerovę (107, 467).

Didžiąja deive Lada ir jos dukra Lela senovės žmogus įsamenino niekad nesibaigiantį pasaulio, žmonijos, gyvūnijos ir augmenijos principą. Šios dievybės išlaikė panašių bruožų su vėlesnių laikų graikų deive Leda, Artemide, Kretos-Mikėnų Ladona, romėnų Latona. Pasak archainio graikų mito versijos, pirmieji dvyniai (dioskurai) buvo laikomi Dzeuso ir gulbės Ledos vaikais, gimusiais iš jos padėto kiaušinio. Didžiųjų deivių motinų Lados bei Lelos kulto arealas yra labai didelis. Jis plyti nuo Adrijos jūros iki Kamos ir nuo Balkanų iki Baltijos jūros. Toks didelis Lados ir Lelos kulto išplitimas sako apie jo archaiškumą.

Žinių apie lietuvių garbiną Didžiąją deivę Ladą duoda archeologijos, raštijos, etnografijos-mitologijos, lingvistikos duomenys, ypač vietovardžiai.

Didžioji deivė Lada, viso gyvojo pasaulio gimdytoja, senovės žmonių buvo suvokiama kaip didinga kosminė būtybė, duodanti gyvybę ir gyvenimą visam gyvajam pasauliui. Ji buvo vaizduojama kaip dangaus, žemės vandens, atmosferos, ugnies valdovė, visokios nesibai-giančios pasaulio energijos, gyvybės jėgos ritmo davėja bei reguliuotoja, žmonių gyvenimo tvarkytoja, moralės

4. Didžiosios motinos Lados piešinio fragmentas

saugotoja. Lietuviai, kaip ir kitos tautos, savo suvokimą apie Didžiąją deivę gimdytoją išreiškė meninėje ir žodinėje kūryboje, ritualinėse apeigose, tikėjimuose, papročiuose. Liaudies meninėje kūryboje nuo akmens amžiaus iki naujausių laikų ji buvo vaizduojama moterimi, iš šonų saugoma dvynių paukščių, elnių, žalčių, ašvienių ar kitų gyvūnų. Paprastai ji buvo vaizduojama stovinti, rankas laikanti ant klubų arba pakeltomis rankomis į viršų, lyg prašanti dangaus palaimos jos pagimdytai ir globojamai žmonijai, augmenijai, visai žemei (4 pav.). Minėti moterų atvaizdai dažnai būna apsupti dangaus šviesulių, vaisingumo simboliniais ženklais. Taip atvaizduota moteris buvo tolydi „gyvybės medžiui“, apsuptam pumpurais, žiedais, vaisiais, Saulės, dangaus simboliais, gyvūnais ir kt. Didžiojoje deivėje gimdytojoje, kaip ir „gyvybės medyje“, buvo susikaupusi visokios gyvybės pradžia, nesibaigiamumas.

Panašūs į lietuvių meno vaizdiniai buvo žinomi Skandinavijos uolų raižiniuose, Šiaurės Europos žalvario amžiaus piešiniuose ir kt. Ten medžiai vaizduojami apsupti paukščių, roplių, ašvienių, Saulės bei jos simbolių. Italijos ir Centrinės Europos Halštato kultūros, ypač keltų, mene moteris dievybė ar jos analogas medis apsuptas paukščių, gyvulių, paprastai dvynių, figūrų. Kretos-Mikėnų mene (II tūkstantmetis p. m. e.) augalas — Didžioji dievybė motina — vaizduojamas apsuptas paukščių, ožių, jaučių. Augalo viršūnėje yra rozetė ar Saulė. Tokius atvaizdus aptinkame hetitų, Mesopotamijos ir kt. tautų mene.

Moters dievybės simboliai greičiausiai yra panašūs į medžius dviejų ar trijų aukštų stogastulpiai, apsupti dangaus šviesulių atvaizdais, varpeliais, gėlėmis, vainikais. Lietuvių stogastulpių analogų aptinkama kitų indoeuropiečių bei ugrų-suomių tautų mene ir mituose. Lietuvos stogastulpiai, kaip ir kiti paminklai, palaipsniui pereidami krikščionybės žinion, išvengė sunykimo. Tik vietoj Didžiosios deivės gimdytojos atvaizdo ant jų pradėti statyti krikščionių dievo motinos Marijos atvaizdai.

„Gyvybės medį“, tapatinamą su deive moterimi, lietuvių mene vaizduoja augantis plokštumoje ant pakilusios žemės, ant širdies, vazone medis, apsuptas žiedais, vaisiais, paukščiais, žalčiais, gyvuliais, dangaus šviesuliais. Ši koncepcija žmonėms buvo žinoma jau akmens amžiaus mene ir mituose. Tokios meno tradicijos, išgyve-

nusios ilgus tūkstantmečius, liaudies mene iš dalies pasiekę ir mūsų laikus.

Kosminės deivės — motina Lada ir jos dukterė Lela pavasariį atgaivinančios gamtą bei tvarkančios visą pasaulį, sukurtos matriarchato laikais. Klasikinio laikotarpio antikos autoriai bei mitologija pavaizdavo tik atskirųjų bruozus, nes patriarchalinė visuomenė archaines kosmines deives kiek galima vis daugiau darė priklausoma nuo gimusių naujų vyriškų dievų.

Apie lietuvių, kaip ir kitų baltų, vėliau ir slavų garbintą Didžiąją motiną Ladą ir jos dukterį Lelą žinių randama rašytiniuose šaltiniuose. Kai kurių žinių apie šias deives duoda Herodotas (V a. p. m. e.), kalbėdamas apie hiperborėjus (šiauriečius), gyvenusius prie Baltijos jūros tarp Vyslos ir Nemuno, t. y. vakarų baltus. Herodoto laikais Lados ir Lelos dievių išplitimo arealas užėmė visą hiperborėjų (baltų) teritoriją. Žalvario amžiuje jų kultūra siekė graikų Kretos salą, kur jis susidūrė su Demetro ir Persefonės kultu. Manoma, kad tuo metu proitalai pažinojo Lados, jų vadinamos Latonos, kultą. Herodoto papildomas pasakojimas apie hiperborėjų krašto gyventojų dovanų siuntimo į Artemidės šventyklą (esančią Egėjo jūros šventoje salelėje) sistemą patvirtina buvusį Lados kulto platų išplitimą. Herodotas kalba apie hiperborėjų kasmet siunčiamas į minėtą šventyklą dovanas, kurias atnešdavo dvi merginos; jos, atvykusios čia, baigdavo šios savo gyvenimą. Mitų apie Ladą ir graikų Ledą ar Artemidę panašumą, be abejo, veikė vadinamas „Gintaro kelias“, einąs nuo Baltijos iki Adrijos. Apie gintarą — šiaurės auksą rašė daugelis keliautojų. Vienas jų, aprašęs „Gintaro kraštą“ ir jo papročius, buvo Pitėjus (330—320 m. p. m. e.). Gintaro kelias ėjo nuo pietrytinės Baltijos pakraščio esančio tarp Vyslos ir Nemuno į pietus. Dar tuo metu baltų deivė Lada ir panaši į ją Artemida buvo išlaikiusios daugelį archainių rankiotųjų ir medžiotojų laikų deivės bruozų, tačiau jos jau buvo nemažai įgijusios žemdirbystės ir vaisingumo dievių globėjų savybės (107, 416).

Apie aiščių Dievų Motiną, greičiausiai, Didžiąją deivę Ladą, vadindamas ją Dievų Motina, rašė romėnų istorikas Kornelijus Tacitas (I a.) savo veikale „Germanija“. Viduramžiais bene pirmasis apie Didžiąją Ladą (Dzidzi Lyadą) neteisingai sugretindamas ją su romėnų dievu Marsu rašė J. Dlugošas (XV a.). Šalia Didžiosios Lados jis kalb

ir apie Didžiąją deivę Lelą (Dzydzilelya), sugretindamas ją su romėnų deive Venera ir laikydamas gimimo, vaisin-gumo, jaunimo santuokų deive. J. Dlugošo Didžiosios Lados ir Didžiosios Lelos vardai užrašyti dzūkiškai. J. Dlu-gošas Ladą vadina kunige, t. y. karaliene ir karo deive (Ladam, quem presulam et deum belli, poetorum figu-renta pronunciant).

Apie deivę Ladą rašė Jonas iš Miechovito (XVI a.). Iš jo sužinome, kad dvasininkai uždraudė žmonėms per Sekmines šokti ir giedoti giesmes, kuriose minima Lada. Motiejus Strijkovskis (XVI a.) rašo, kad lietuviai garbino dievą Dzidzis Lado. Nuo gegužės 25 d. iki birželio 25 d. moterys ir merginos, susiėmusios už rankų, šoko pievose ir gatvėse ratelius, gaudžiai giedodamos: „Lado, Lado, Lado, Dzidzis mūsų Dzieve!“ Jai aukojo baltus kaplūnus (kastruotus gaidžius). Šis autorius deivę Ladą, kaip ir kitas deives, vadino vyriška dievybe, o tuo tarpu kiti kronikininkai ir mitinė tautosaka apie Ladą kalba kaip moterį deivę. Be to, M. Strijkovskis rašo, kad mozūrai (buvusi jotvingių teritorija) garbino Lelą ir jos motiną Ladą (Ledą), kurių garbei supdavosi, švėsdavo šventva-karius, aukodavo baltus kastruotus gaidžius (95, 1, 137). L. Niderle (129, 285) rašo, kad XV—XVI a. slavų apeigi-nių giesmių refrenuose minimi nesuprantami žodžiai — *didi, dzidzi, Lada, Didi Lela*. Suprantama, kad jis minėtų dainose žodžių *dzidzi* ar *didi* negalėjo atspėti nemokė-damas lietuvių kalbos.

Žemaitijos vyskupas J. M. Karpis (1737 m.) savo pas-toraliniuose laiškuose rašo, kad žmonės, stengdamiesi vasaros metu savo javus apsaugoti nuo krušų, Ladai skirtą šventę ketvirtą Velykų dieną vadino „Leda diena“. M. Kro-meris XVI a. rašo, kad lietuviai, kuršiai ir latviai garbino Ladą, arba Ledą, kurios garbei per Jonines kaišė šaltinius medžių šakomis bei gėlėmis ir rinko gydomasias žoles. L. A. Jucevičiaus (XIX a. pradžia) nurodo, kad šv. Jono dieną Lietuvoje ir Karpatuose buvo švenčiama Lados šven-tė. Deivę Ladą mini M. Valančius, A. Kirkoras ir kt.

Apie buvusį platų Lelos kultą sako Lietuvos vietovar-džiai: Leliai, Lėlaičiai, Lelėnai, Lėliai, Lelikoniai, Lelio-kiškė, Lelonys, Lėliškiei, Leliūnai, Leliupis, Leluišiai, Le-lyva. Apie Ladą vietovardžių yra mažai. Yra žinomi La-dakalnis, Ladygos ir kt. vietovardžiai. Lados ir Lelos ar-chaiškiausių kulto pėdsakų išliko lietuvių mitinėje tautos-a-koje. Pietų bei pietryčių Aukštaitijoje dar XIX a., o kai

kur net XX a. pradžioje buvo tikima į paslaptinę antgamtinę paukštę Lelekę, vadinamą naktinyčia arba ožkamelže. Ta paukštė priklauso lelių (*Caprimulgus europaeus* L.) šeimai. Ji yra pilkos spalvos, išmarginta juosvomis bei rusvomis juostomis, o kaklo bei sparnų srityse su baltomis, lyg žvaigždėmis, dėmėmis. Lelių kojų vidurinis pirštas iškarpytas šukų pavidalu. Paprastai leliai mėgsta tupėti galva į saulę saulėtoje vietoje.

Didžiųjų deivių gimdytojų Lados ir Lelos kultas per tūkstantmečius transformavosi įgaudamas įvairius variantus. Seniausioje mitinėje tautosakoje jos buvo siejamos su laumėmis, kurios, sužibus danguje žvaigždėms, išeidavusios į ežerus ar upes maudytis, o išsimaudžiusios šokdavusios rasotose pievose. Nuo žmonių laumes saugodavusi antgamtiška paslaptinė paukštė lelekė, arba naktinyčia, t. y. deivė Lela. Vėlesniame Didžiųjų deivių gimdytojų Lados ir Lelos kulto vystymosi etape jos pradėtos vaizduoti kaip besirūpinančios jaunuolių meile, santuokomis ir vaikų gimimu. Neatsitiktinai vakarais besimylinčius merginas ir vaikus žmonės vadino lelekais. Buvo tikima, kad vėlai vakare skrajojantis paukštis lelis pranašauja būsimas vestuves. Apie Labanorą motinos drausdavo netekėjusioms savo dukterims pavakary išėiti nuogoms iš pirties ir maudytis ežere ar upėje, nes paukštė lela, arba naktinyčia, bloga akimi nužiūrėsianti, pasiverčius jaunikaičiu, nuodėmėn sugundysianti (38). Taip pat motinos prisakydavo dukterims naktimis neatverti langų, nes įskrisianti paukštė-ragana, t. y. toji pati antgamtiška naktinyčia, padarysianti, kad jų krūtyse atsirastų pienas.

Neolite, atsiradus ir vystantis žemdirbystei, paukščių pavidalo deivės Lada ir Lela įgavo antropomorfinio pavidalo bruožų. Lada įsitvirtino kaip Didžioji deivė motina, viso pasaulio gimdytoja, o jos duktė Lela, santuokų globėja, tarpininkė tarp dangaus ir žemės. Jos abi buvo laikomos pavasario gamtos atgaivintojomis, augmenijos pažadintojomis, lietaus ir rasos davėjomis, taip pat ir santuokų bei santuokinio gyvenimo, gimimų globėjomis.

Didžiosios deivės Lados ir jos dukters Lelos kulto pėdsakų daugiausia surandama kalendorinėse, agrarinėse ir šeimyninėse apeigose bei jų giesmėse. Per tas šventes žmonės kėlė puotas, aukojo paprastas ir kruvinas aukas. Lados ir Lelos, kaip vaisingumo ir santuokų globėjų, vaidmuo ypač aiškiai iškyla žiemos solsticijos apeigose. Gies-

mėmis su priegiesmiai Lado, Ladum, Aladum, Lela, Leliukai ir kt. siekiama užtikrinti būsimas jaunimo santuokas, išaukštinamos mergelės ar jaunamartės — būsimosios motinos. Tose giesmėse bernelis ir mergelė gretinami su paukščiais.

Atsiradus ir vystantis žemdirbystei, Ladai ir Lelai skirtose Kalėdų apeigose atsirado kulto elementų, susietų su Saule, Žemynėle bei prosenių vėlėmis. Vėlėms buvo skiriamas pagrindinis kūčių patiekalas kūčia, pagamintas iš įvairių grūdų su medumi. Tą patiekalą, kartais duonos kepalą šeimininkė ar šeimininkas kūčių vakare apnešdavo tris sykius aplink namą ir prašydavosi įleidžiami, pareikšdavo, kad dievybė atnešanti geras dienas, laimę, sveikatą, derlių. Apie Švenčionis, Žiežmarius, Tverečių, apnešus aplink namą kūčių ir prašant įleisti, buvo sakoma, kad ateinanti šventoji dvasia arba dievo motina Marija, greičiausiai užėmusi pagoniškosios deivės Lados vietą. Atlikusių kūčios apnešimo apeigą sodindavo už stalo garbingiausioje vietoje.

Kūčių patiekalai, susidedantys iš rankiojimo ir žvejybos produktų, sudarė apeiginius valgius. Jais buvo vaišinamos deivės, pramočių bei protėvių ir kitų giminės narių vėlės.

Kaip per visas šventes, taip ir per kūčias gatvėse ir namuose buvo kūrenama ugnis, kas parodo deivių Lados ir Lelos ryšį su dangiškosios ugnies Saulės bei jos dalies — žemiškosios ugnies deivės Gabijos kultu.

Daugelyje archainių kalėdinių lietuvių giesmių bei sutartinių kalbama apie mergelę, būsimąją jaunamartę, motiną. Tos giesmės turėjo magišką pobūdį, nes pasakyti žodžiai turėjo tapti realybe. Mergina, tapusi motina, turėjo pratęsti giminę, pagimdydama daug vaikų. Šitokių dainų priedainiuose kreipiamasi į Ladą ar Lelą. Apeiginėse giesmėse erotinis momentas buvo pirmoje vietoje. Jos primena vestuvines giesmes. Pavyzdžiui, vienoje iš daugelio giesmių sakoma: „Lėkės, lėkės sakalėlis, / Aladumai ladum, sakalėlis, / Per tris laukus, per keturis, / Aladumai ladum, keturis. / Oi ir užpuolė jį naktelė, / Aladumai ladum, naktelė, / Nėr kur nakvoti sakalėliuii, / Aladumai ladum, sakalėliui. / Nakvok, nakvok, sakalėli, / Aladumai ladum, sakalėli, / Žalioj girioj pas gegutę, / Aladumai ladum, pas gegutę. / — Nežinau, nežinau ar priims, / Aladumai ladum, ar priims. . .“ Toliau sugretinama bernelio ir mergelės nuotykių (Barčių k., Varėnos raj.) (64, 186).

Kalėdų apeigose ypač buvo garbinama santuokos deivė Lela. Apie tai rašo ir J. Lelevelis, sakydamas, kad lietuviai prie kūčių ar Kalėdų stalo giesmėse garbino triveidę Lelą Kunigę (63).

Lada ir Lela apdainuojamos seniausiame lietuvių tautosakos žanre — sutartinėse. Pvz.: „Tu gervela, Laduto /Laduto, Laduto, /Pilkonėla, Laduto, /Laduto, Laduto, /Ir atskrido, Laduto, /Laduto, Laduto, /Mūsų šalin, Laduto /Laduto, Laduto, /Užsilaidei, Laduto, /Laduto, Laduto, /Unt miežienos, Laduto, /Laduto, Laduto, /Ir atėjo, Laduto, /Laduto, Laduto, /Tasai strielčius, Laduto, /Laduto, Laduto, /Ir nušovė, Laduto, /Laduto, Laduto, /Gervytėlį, Laduto, /Laduto, Laduto“. Užr. 1910 m. A. R. Niemio Jasiūkiškio k., Biržų aps. (92, 1, 153). Kitose giesmėse priedainyje kreipiamasi į Lelą. Pvz.: „Vai sodai sodai, leliumoj, /Damano žalieji, leliumoj. /Nėr kam eiti, leliumoj, /Tuosna soduosna, leliumoj. /Jaunai mergelei, leliumoj, /Takeliai minti, leliumoj. /Takeliai minti, leliumoj, /Raselė krėsti, leliumoj. /Raselė krėsti, leliumoj, /Ir rūtelė skinti, leliumoj. /Ir rūtelė skinti, leliumoj, /Ant galvelės dėti, leliumoj. /Vai ir atjoja, leliumoj, /Jaunas neženotas, leliumoj: /Tai mano pana, leliumoj, /Ir rūtų vainikas, leliumoj. /Nė tavo pana, leliumoj, /Ir ne tas vainikas, leliumoj — /Tėvelio dukra, leliumoj, /Motulės vainikas, leliumoj. /Vai, dvarai, dvarai, leliumoj /Da mano didieji, leliumoj. /Da nėr kam eiti, leliumoj, /Tana dvarely, leliumoj. /Tik-tai įeiti, leliumoj, /Pilkai antelei, leliumoj, /Takelis minti, leliumoj, /Žagarėliai rinkti, leliumoj, /Žagarėliai rinkti, leliumoj, /Ir lizdelis vyti, leliumoj, /Kiaušinėliai dėti, leliumoj. /Vai ir atlekia, leliumoj, /Sieras sakalėlius, leliumoj: / — Tai mano antis, leliumoj, /Ir maži ančiukai, leliumoj, / — Ne tavo antis, leliumoj, /Ne tavo ančiukai, leliumoj, /Selezino antis, leliumoj, /o anties ančiukai, leliumoj“ (Rūdiškiai, Trakų raj.).

Kitoje giesmėje matome gražiai sode žydinčią mirgančiais lapeliais, baltuojančiais žiedeliais, raudonuojančiais obuolėliais obelėlę. Tai buvo magiška priemonė pagausinti būsimąjį sodų derlių. Obelis sugretinama su mergele — būsima motina, kurios vaisingumas turėjęs įtakos sodo ir visos žemės vaisingumui. Panašiai kalbama ir apie žydinčią stebuklingą grūselę. Galop atvažiuoja iš tolimų kraštų karūnuota Saulė — Kalėda, apie kurios atvažiavimą pasakojama Lelai. Pvz.: „Ir atvažiavo šventa kalėda, /Lelių kalėda, kalėda, /Geležų ratais, diržų botagais, /Leliu kalė-

da, kalėda /Oi, ir atveža mergom prausylų, /Leliu kalėda, kalėda, /Mergom prausylų, bernam Černylų, /Leliu kalėda, kalėda. /Oi ir atveža lašinių paltis, /Leliu kalėda, kalėda. /Lašinių paltis ir dešrų kartis, /Leliu kalėda, kalėda, /Dešrų kartis, riešutų maišelius, /Leliu kalėda, kalėda" (Valkininkai).

Apeiginėje Kalėdų giesmėje apie elnią devyniaragį galima apčiuopti antgamiškus bruožus pirmąsias pramotės, globojančios mergeles, būsimas gimdytojas. „Vai ir atbėga baikštus elnelis, /Leliu kalėda, kalėda, /Baikštus elnelis devyniaragis, /Leliu kalėda, kalėda. / — Jūs, kavolėliai, mani broleliai, /Leliu kalėda, kalėda, /Vai, jūs nukalkit aukso žiedelį, /Leliu kalėda, kalėda, /Aukso žiedelį, sidabro žirkles, /Leliu kalėda, kalėda. /Aš nukarpysiu pušų viršūnes, /Leliu kalėda, kalėda. /Pušų viršūnes, eglelių šakas, /Leliu kalėda, kalėda. /Aš pamatysiu tėvelio dvarą, /Leliu kalėda, kalėda. /Ant tėvelio dvaro povas povinėjo, /Leliu kalėda, kalėda. /Povas povinėjo, plunksneles barstė, /Leliu kalėda, kalėda. /Mergelės rinko, kvartukan dėjo, /Leliu kalėda, kalėda" (Kalvių k., Valkininkų apyl.).

Kalėdų žaidimai savo kilme yra archaiški, kupini magijos, neretai susieti su aukojimo imitavimu. Jų tikslas — užtikrinti visokį vaisingumą. Archainėse giesmėse kalbama apie „linkstančius, lūžtančius mergelių suolus“. Džiūgaujama, kad „linksta, lūžta ir bernelių suolai“. Tokių lietuviškų žaidimų relikto išliko apie Švenčionis, seniau lietuvių gyventose vietose — Polesėje, kur dar XIX a. giedota kalėdinė giesmė, sakanti, kad už sraunios upės gūdūs miškai, kuriuose dega didelės ugnys, aplink jas stovi ažuoliniai suolai, ant jų sėdi šaunūs berneliai ir gražios mergelės; jie gieda kalėdines giesmes. Vidury jų sėdi senelis ir galanda peilį. Šalia jo stovi ožys, kurį jis nori pjauti, t. y. paaukoti.

Apeigos, skirtos Ladai ir Lelai, susidėjo iš daugelio komponentų. Vienas jų, archaiškiausias, yra paprotys persirengti totemais gyvūnais, mitinėmis būtybėmis, nepažįstamais žmonėmis, dažnai užsidėjusiais jų kaukes. Tokių persirengusių būriai eidavo pakiemiui, išreikšdami linkėjimus visokiausios gerovės, kurių žodžiams buvo priskiriama ypatinga magiška galia. Jie buvo laikomi lyg savotiškais užkalbėjimais, turinčiais neabejotinai išsipildyti. O tai padarančios dvi deivės gimdytojos Lada ir Lela.

Lados ir Lelos Kalėdų šventvakariuose, besitęsiančiuose 12 dienų, jau ir krikščionybės laikais susirinkę žmonės

giedodavo giesmes, sekdamo sakmes, mitus, mindavo mįsles. Pagonybės laikais tai įėjo į minėtų deivių kulto apeigas. Todėl tokias giesmes, kaip pagoniškas, katalikų dvasininkai draudė žmonėms giedoti. XVIII a. kunigai klausdavo žmonių per išpažintį, ar jie nenusidėjo giedodami pagoniškas giesmes „Lado, Leliu“.

Ilgiausiai ir trumpiausiai metų nakčiai buvo priskiriama ypatinga reikšmė, tai buvo laiko atgimimo, Saulės gimimo šventos, stebuklingos naktys, kuriose ne tik Saulė ir šviesa laimino žmoniją, augmeniją, gyvūniją, bet ir piktosios jėgos grūmėsi su gerosiomis — šviesa su tamsa.

Ladai ir Lelai skirtos apeigos buvo atliekamos pavasarį. Tuo metu žmonės keldavo puotas, aukodavo aukas, degindavo iš šiaudų padarytas kaliauses. Tokių kaliausių, padarytų iš šiaudų ar virkščių, aprengtų moterimis, vežiojimą pakiemiui, sudeginimą ar nuskandinimą mini J. Dluogošas. Dar ir XIX a. pirmoje pusėje penktą gavėnios sekmadienį žmonės aprengdavo kanapių pėdą ar šiaudų kūlį moteriškais drabužiais ir viso kaimo gyventojų lydimą veždavo prie artimiausio ežero ar klėno, kur nutraukdavo nuo jo drabužius ir įmesdavo į vandenį graudžiai raudodami: „Giltinė tvorą apžergus, /Dairos, kur slankioja vargas“. Po to visi kuo greičiausiai bėgdavo namo. Kas bėgdamas pargriūdavo, buvo ženklas, kad jis tais metais mirs. Žemaičiai kaliausę Kūniškę arba Raudą, padarytą iš šiaudų, sudegindavo žiemkenčių lauke per Pelenų dieną. Kaliausę simbolizavo augmenijos vegetacijos dievybę, kuri turėjo prisikelti ir suklestėti nauja augmenija.

Lada ir Lela ypač buvo garbinamos sutinkant pavasarį, t.y. per krikščioniškas Velykas. M. Valančius rašo, kad šventos deivės Lados garbei žemaičiai šventė pirmą trečiadienį po Velykų. Tada nieko nedirbo, „net piršto pirštu nekeitė“, kad apsaugotų savo javus nuo perkūnijų ir krušų. Lietuvių burtininkai ir vaidilos savo giesmėse šaukėsi Lados ir Lelos. Tuo metu buvo draudžiama judinti žemę: arti, akėti, kuolą kalti.

Baigiantis žiemai Ladai skirtose apeigų giesmėse merginos šaukdavo pavasarį. Tos giesmės buvo susietos su pavasarį pasirodančiais žalumynais, darbo įrankiais — žagrėmis, akėčiomis ir kt. (107, 401). Pavasarį šaukimas atsistojus pakiliose vietose žinomas daugeliui tautų. Giesmės su priedainiais „Oi didi Lada!“ dažniausiai būdavo giedamos kovo mėnesį per 40 kankinių, kovo 25 — per Blovieščius, balandžio 23 — Jurginėse, birželio 24 — Joninėse.

Ladai ir Lelai skirtose pavasario sutikimo apeigose svarbų vaidmenį vaidino kiaušiniai, kurie buvo išmarginami įvairiais vaisingumo simboliais, Saulės, Mėnulio, žvaigždžių, augmenijos, gyvūnijos atvaizdais. Kiaušiniuose ir susietose su jais apeigose išliko pėdsakų apie mitologinį Kosminį kiaušinį, kurio gyvatės pavidalo gemalui buvo priskiriama nepaprasta vaisingumo bei gyvybingumo galia. Kiaušiniai simbolizavo gamtos prisikėlimą, gyvybės atsiradimą, gyvenimo atsinaujinimą, augmenijos gimimą, jos žydėjimą ir vaisingumą. Kiaušiniui buvo priskiriama didelė magiška galia. Jame tariamai kaupėsi visa deivių gimdytojų galybė. Todėl žemdirbiai kiaušinius nešiojo po laukus, aukojo žemės bei derliaus deivėms, mirusiems proseniams.

Ilgai lietuviai laikėsi papročio dovanoti margučius vieni kitiems, vaikams, tikint, kad jie atneš visokiąsias geroves. Dovanotam margučiu buvo priskiriama sakralinė reikšmė. Buvo pasakojama vaikams, kad Velykų naktį vaikščiojanti mitologinė būtybė Velykė, arba Velykų boba, ir nešiojanti geriems vaikams dovanų margučius. Velykų antrą dieną vaikai vaikščiodavo kiaušiniuoti. Atėję į namus, jie sveikindavo suaugusius ir prašydavo kiaušinių. Jei kas neduodavo, to vištos būdavusios nedėslios.

Sakralinę prasmę turėjo ir žaidimai margučiais. Velykų išvakarėse vidurnaktyje, degant apeiginiam laužui, pradėdavo daužyti margučius. Dienos metu muštis margučiais rinkdavosi į kiemus, prie klojimų ir pan. Šis paprotys išlaikė mito apie Kosminį kiaušinį ir kosminę gyvatę pėdsakus. Apeiginio kiaušinio pramušimas pavasario šventėse turėjo gilią prasmę. Tai buvo paremta tikėjimu, kad, pramušus kiaušinį, simboliškai atidaromas išėjimas iš jo gyvatei, susietai su gyvybės ir vaisingumo davimu.

Kiaušinio archetipiškumas paliko pėdsakus ir pavasario švenčių paprotyje ridinėti juos ant žemės; kiaušinių susilietimas su žeme buvo paremtas tikėjimu esant derlingumo bei vaisingumo ryšį su požemio pasauliu, kur gyvena gyvatės bei jų pavidalu mirusiųjų prosenių vėlės, globojančios derlių. Jos turėjo prikelti augmeniją, žydėjimą, vaisingumą (134, 95). Apeiginiai margučiai buvo nešiojami po laukus, apkasami dirvose, kas turėjo apsaugoti javus nuo krušų, užtikrinti gerą derlių. Iš to, kas pasakyta, matyti, kad apeiginiuose kiaušiniuose buvo įsikūnijusios visos deivių gimdytojų savybės.

Lada ir Leda labiausiai buvo garbinamos pavasario

apeigų giesmėse (užkalbėjimuose), giedamose lalavimo metu vaikščiojančių su muzika bernų ir jaunų vyrų pirmos Velykų dienos naktį. Kai kur išliko archainis paprotys lalauti moterims. Lalavimo giesmėse buvo išreiškiamas pageidavimas, kad dygtų ir augtų žolė, sektųsi lauko darbai. Kiekvieną lalauninkų išreikštą pageidavimą lydėjo kreipimasis į deivę — „Ei Lalo!“ arba „Ei Lela!“ Deivė turėjusi duoti visa, ką lalautojai savo giesmėse išskaičiuodavo. Pvz.: Dociūnų k., Stolupėnų aps., dar XX a. pr. lalavimo giesmėse sakoma: „Labas vakars, pon gaspador! — Ei lalo, / Ar jau miegi saldų miegą? — Ei, lalo. / Išsibudink, pasijudink! — Ei, lalo, / O ir langą atsidarė, — Ei lalo. / Lalauninkai mieli broliai, — Ei lalo, / Lalauninkų sunkus kelias, — Ei lalo, / Tamsią naktį reik bandyti, — Ei lalo, / Juodą purvą reik braidyti, — Ei lalo, / Lalauninkų šlektas pelnas, — Ei lalo, / Lalauninkai meldžia poną, — Ei lalo, / Auksinėli į delmoną, — Ei lalo, / Šeštokėli į smuikėli, — Ei lalo, / Tavo dvare buliai baubia, — Ei lalo, / Tavo stonėj žirgai žvengia, — Ei lalo, / Povai laksto, plunksnas barsto, — Ei lalo, / Tavo lauke dievui dėkui, — Ei lalo, / Kur užarta, te juoduoja, — Ei lalo, / Kur akėta, te lyguoja, — Ei lalo, / Kur užsėta, te žaliuoja, — Ei lalo. / Šventas Jurgis rasą krėtė, — Ei lalo, / Šventas Jonas mėšlą vežė, — Ei lalo, / Švents Jokūbas rugius kirto, — Ei, lalo, / Šventa Ona pėdus rišo, — Ei lalo“ (68, 375—376).

Vertos dėmesio lalauninkų giedamos giesmės, vadinamos lalynėmis, skirtomis specialiai merginoms, kuriose jos aukštinamos kaip būsimos jaunamartės, motinos. Tose giesmėse merginos dažnai paralelizuojamos su paukštimis. Už sugiedotą lalynę merginos apdovanodavo lalauninkus gražiausiais margučiais su visokiausiais šilumos, šviesos, vaisingumo ir kt. simboliais.

Lados kultas ypač ryškus Jurginių (balandžio 23 d.) apeigose, kuriose sukrikščioninti lietuviai tos deivės atributus jau buvo priskyre šv. Jurgiui. Dar XX a. pradžioje daug kur Rytų Aukštaitijoje Jurginių išvakarėse buvo atliekamos archainės apeigos, kuriose buvo garbinama Didžioji deivė gimdytoja Lada. Pavyzdžiui, Jacūnų k. (Švenčionių raj.) Jurginių išvakarėse susėdusios ant tvorų moterys giedodavo prašydamos Juriją, seniau Didžiąją deivę Ladą, paimti aukso raktus, atrakinti žemę, išleisti žalią šilkinę žolę, palieti sidabrinę rasą, paleisti šiltą lietų. Jurginėse ir tarpjurginėse, kurios tęsėsi 12 dienų, žmonės vaikščiodavo po laukus, „keldavo bei augindavo rugius“,

apeidavo aplink pasėlių laukus su duona, kiaušiniais, Vėlykų maisto likučiais, apeiginių margučių lukštais bei mėsos kaulais, kuriuos užkasdavo keturiuose pasėlių sklypo kampuose. Tą dieną pjaudavo juodą gaidį ir jo krauju apšlakstydavo tvarte gyvulius, lovius, ėdzias. Tai turėjo apsaugoti gyvulius nuo nesėkmių, suteikti jiems gyvybingumo jėgą. Atrakinanti žemę Didžioji deivė Lada liaudies mene buvo vaizduojama su raktu rankoje. Tokia moteris, stovinti prie „gyvybės medžio“, pavaizduota ant žemaitiškos skrynios, dirbtos 1801 m.

Jurginių išvakarėse artojai stengėsi išvaryti pirmą vağą. Ypač tai darydavo, jei prieš tai pasigirsdavo pirmas griautinis, manydami, kad jo metu Perkūnas apvaisinąs žemę. Prieš pradėdami arti, mūsų proseniai atlikdavo apeigas, perpildytas magiškais veiksmais. Dar XIX a. pab. Raseinių apylinkėse, nutirpus sniegui, seniai ieškodavo dvynių vyrų, arklių ar jaučių, kurių prašydavo, kad apvartytų aplink lauką vağą, kur turėjo būti sėjami javai. Vosiūnų apylinkėse (Ignalinos raj.) dvyniais jaučiukais dvyniai vaikinai apardavo ratu kaimo laukus, kad kruša neišmuštų javų (LMD I 63, 135). Dvyniškumas iš žilos senovės buvo susietas su vaisingumu, derlingumu, visokio gausumo kultu, kuriam atstovavo Didžiosios deivės gimdytos, pramotės Lada ir Lela.

Pradedant pirmą arimą, buvo aukojamos aukos, dažniausiai kiaulės. Pvz., 1531 m. lietuviai paaukėjo paršavedę. Jėzuitų raštai sako, kad lietuviai 1583 m. pirmo arimo proga aukėjo kiaulaitę. Kiti pirmo arimo proga pjaudavo gaidį, kurio mėsa vaišindavo sugrįžusius iš lauko artojus ir visus šeimos narius, kas turėjo sustiprinti šeimos santarvę ir vienybę.

Sėjos pradžia buvo apsupta įvairiais tikėjimais, magiškais veiksmais. Dar XIX a. pab.—XX a. pr. Pilvelių k., Šiaulėnų apyl., šeiminkas, pradėdamas sėti, švęstu vandeniu pašlakstydavo dirvą, kad išbėgtų piktosios dvasios, sakydamas „... bėkite, nešdinkitės iš mano laukų, visi nelabieji javų gadintojai, javų brandos ir laimės naikintojai, į dykus tyrulius, ant sausų medžių, kur žmogaus koja nekelia“. Berdamas pirmą saują, sakydavo: „Duodu tau, Dieve (Žemininke.— P. D.) sėklą, kad tu man atiduotum šimtą kupinų sėklų. Augink ir brandink mano pasėlius, kad užaugtų ant mūsų visų dalies, neužmiršk alkanų gyvulėlių, paukščių ir vabalėlių. Atitolink audrų ir krušų debesis, naikinančius javelius. Skalsa“ (27).

Dievas, kuriam pavedama sėkla, be abejo, buvo deivė Lada, nes maldoje žemaitis sėjėjas, berdamas pirmąją saują, sakydavo: „Čia panai Ladai, kad mūsų žemėje nekiltų ledai ir badai“ (18). Berdamas kitą saują, sakydavo: „Čia elgetoms ir nesveikiems, kurie dievą šlovingai garbina. Padėk man, viešpat!“ Be to, prieš pradėdamas sėją, aukojo gaidį, vištą, kiaušinius (18).

Pasėjus javus, buvo atliekamos apeigos užsidėjus kaukes, kurios turėjo nubaidyti nuo javų visokius pavojus bei mitinius javų kenkėjus, piktąsias dvasias. Be to, vaisingumo ir derlingumo deivėms aukodavo kiaules ar kiaulės kojas bei snukį, virtus su grucės kruopomis ar žirniais, kiaušinius ir kt. Lankydami pasėlius, „keldavo rugius“, javų laukuose ruošdavo vaises (27, 86—87).

Daugelis pagoniškosios religijos elementų, susietų su Lados ir Lelos kultu, aptinkama pirmojo gyvulių išginimo bei piemenų šventėje, sekminių apeigose, kuriose buvo aukojama minėtoms deivėms aukos: paukščiai, jų kiaušiniai, ėriukai ir kt.

Lados kultas ypač buvo išreiškiamas per Sekmines, kada buvo atliekamos apeigos prie šventų šaltinių. Ten buvo šokama ir giedamos giesmės. M. Mechovijus (XVI a.) rašo, kad dvasininkai uždraudė žmonėms per Sekmines šokti šokių ir giedoti giesmes, kuriose minima Lada. Ypatingą vietą užėmė kultas jaunų berželių, kuriems priskiriama stipri vegetacinė jėga, tariamai perduodama žemei, gyvuliams, žmonėms, apsaugant juos nuo ligų, nukreipiant blogybes. Vienas iš tokių papročių buvo parginti apvainikuotas bei apkaišytas berželiais karves. Už tai šeimininkės piemenis apdovanodavo sūriais, kiaušiniais, virtiniais.

Sekminių metu miškuose, laukuose buvo rengiamos piemenų iškylos prie besikūrenančių laužų, vadinamos „piemenų pautienėmis“. Pautienės valgymas suteikdavęs sveikatos. Apeigų metu giedodavo giesmes, kuriose buvo garbinama deivė Lada, Saulė, dievas Ganiklis. Pvz.: „Ganyklinis dievaiti, /Ganyk mano karvaitę, /Ganyk mano patilką, /Neleisk vagio vilko. /Ganau ganau avutę, /Aš tav/, vilke, nebijau, /Su sauliniiais plaukais /Tavęs dievas neleis. /Lado, Lado, Saule, /Duok jam samčiu per galvą“ (46, 449—450). Dainuodami piemenys šoko aplink ugnį. Kartais su kiaušiniene nueidavo į mišką, įlipdavo į medį ir šaukdavo: „Vilkai, meškos, pribūkit pas mus in pusryčių! Kad nepribūsit dabar, tai cielus metus nepribūkit!“ (LTR 380, 12). Tai buvo archaiška malda — užkalbėjimas,

kur buvo priskiriama ypatinga magiška galia apeigose ištartam žodžiui. Apeiginių valgių valgyti kviečiami pavojingiausi vasaros metu gyvuliams žvėrys, kartu išreiškiamas siekimas tariamai palaikyti su jais taikius ryšius.

Su Lados ir Lelos kultu artimiausiai yra susijusios „Rytelių“ apeigos, kai gyvulius ganydavo jaunimas ir prie besikūrenančių laužų dainuodavo, šokdavo, žaisdavo žaidimą, vadinamą „kelti vestuves“. Žaidimas vestuvėmis, kaip ir kiti erotiniai apeiginiai žaidimai, turėjo magišką prasmę. Tai turėjo ryšį su žmonių įsitikinimu, kad motinystė atsiranda ne savaime, o per meilę ir vedybas. Švenčių erotiniai žaidimai, kartais su gana nepadoriomis viešai atliekamomis scenomis, sudarė sudėtinę apeigų dalį, turinčią gilią prasmę, kur jaunų žmonių poros ir žemės vaisingumas tarpusavyje buvo labai glaudūs. Organinis agrarinės dievybės susivienijimas su santuokos globėja aptinkamas gausioje tautosakoje, kurioje minimi Lados ar Lelos vardai. Pvz., Švenčionių apylinkėse giesmių giedojimas, ypač per pavasario šventes, buvo vadinamas ladavimu.

Lada ypač buvo garbinama prieš Jonines. M. Strijkovskis rašo, kad lietuviai vyrai nuo gegužės 25 d. iki birželio 25 d. lankė karčemas, o moterys ir merginos, susiėmusios už rankų, šoko pievose ir gatvėse ratelius, gaudžiai giedodamos: „Lado, Lado Dzidzis mūsų dzieve“. M. Kromeris rašo, kad lietuviai, kuršiai ir latviai garbino Ladą, arba Ledą (kitur Lidą), kurios garbei per Jonines kaišė šaltinius medžių šakomis bei gėlėmis ir rinko gydomąsias žoles. Birželio 24 d. naktį buvo kūrenama; apeiginis laužas, jame deginamos aukos, puotaujama, šokama aplink laužą su iškeltomis į viršų rankomis, giesmėmis garbinant Didžiąją deivę Ladą, vadinant ją auksine boba, auksine Lada. Šokant su iškeltomis į viršų rankomis, matyt, norėta pavaizduoti pačią Ladą, kuri kartais vaizduojama mene su iškeltomis į dangų rankomis, lyg prašanti dangaus palaimos augančiam ir bręstančiam derliui. Tokius atvaizdus pažinojo lietuviai ir kiti baltai. Antropomorfinė figūra su iškeltomis į viršų rankomis iš vėlyvo neolito atvaizduota ant kūginių strėlių antgalių; A. Girininko rasta Kretuono gyvenvietėje (Švenčionių raj.) (Mokslas ir gyvenimas. — 1982. — Nr. 6). Panašios figūros surastos R. Rimantienės ant puodų Šventosios gyvenvietėje (III tūkstantmetis p. m. e.).

Per Petrines (birželio 29 d.) giedamoje sutartinėje, užrašytoje XIX a. pradžioje L. A. Jucevičiaus Nemenčinėje,

sakoma: „Dydysie mūsų, /Dievaite mūsų, /čiūta, rūta, /čiūtela, rūtela, /Mūsų! /Dovanok raktus, /Nupink vainikus. /Čiūta, rūta, /čūtela, rūtela, /Vainikus!. /Sujunk mumis. /Priglausk mumis. /Čiūta, rūta, /čūtela, rūtela, /Mumis! /Didysie mūsų, /Dievaite mūsų, /Čiūta, rūta, /čūtela, rūtela, /Mūsų! /Sutark, priglausk, /Raktelėms rausk. /Čiūta, rūta, /čūtela, rūtela, /Rausk!“ Čia Lada pavaizduota kaip sutuoktvių, sužieduotvių globėja. Mežboro apylinkėse kaimo žmonės žaidimuose dainuodavo apie carienę Ladą, o apie Lietuvos Brastą — karalienę Ladą (46, 238).

Apeigos, skirtos Didžiajai Ladai, tęsėsi ilgiau. Po savaitės jaunimas eidavo į mišką, užsidegę fakelus, apsivainikavę, supynę berželių ar liepų viršūnes, eidavo poromis merginos ir vaikinai, daina prašydami deivę palaimos (46, 239).

Ilgiausios dienos, kaip ir visų pavasario ir vasaros švenčių, apeigose ypatingas dėmesys buvo skiriamas vandeniui, turinčiam galią ne tik apvaisinti žemę, bet ir suteikti jai jėgą duoti vaisius. Todėl tos šventės burtus, apeigas, magiškus veiksmus žmonės atlikinėdavo prie vandens.

Su Lelos kultu ypač buvo susieti Rasos švenčių apeiginiai laužai. Serbai to laužo ugnį vadino Lila; kūrendami laužą sakydavo: „Lila deg, rugius derlink!..“ (Lila gore, žito rodi!). Lietuvoje prie apeiginio laužo rinkdavosi žmonės, šokinėdavo per ugnį, dainuodavo, šokdavo ratelius. Prie besikūrenančių laužų žaisdavo vestuvėmis, kurios buvo panašiai atliekamos, kaip ir per Sekmines. Kad nekiltų kruša ir netrenktų žaibai, į Joninių degančią ugnį senovės Prūsijos lietuviai mesdavo kiaušinius, aukodavo gyvulius. Dar net XX a. pradžioje Tilžės ir kt. apylinkėse buvo išlikę archaisiniai paprotys į Joninių laužo ugnį įmesti šiaudinę kaliausę (114, 117). Ugnis, apšviesdama javų laukus, pasėlius, apsaugodavusi juos nuo visokių blogybių: krušų, sausrų, blogų dvasių, raganų, kenksmingų javams mitinių būtybių. Jos pelenai, anglis pagerindavę derlių.

Apeigose išlikusieji kai kurie Didžiosios deivės Lados ir Lelos kulto elementai rodo, kad šios deivės gana glaudžiai buvo susietos su dangiškosios ir žemiškosios ugnies kultu. Jų ryšys su ugnimi ryškiai pasireiškia per pavasario švenčių apeigas (Joninėse). Be to, pažymėtinas minėtų deivių ryšys su šventuoju dangaus ir žemės vandeniū, be kurio viso gyvojo pasaulio gimdytojos ir globėjos būtų nepajėgios suteikti žemei vaisingumą, gerą derlių, visos gamtos klestėjimą.

Kitais atvejais Didžioji deivė motina Lada vaizduojama stovinti tarp paukščių su nuleistomis rankomis, t. y. rodanti į žemę su jau pribrendusiu derliumi. Toks Lados atvaizdas buvo garbinamas rugpjūčio 15 d., kada jau derlius buvo subrendęs. Tą dieną žmonės nešdavo deivei įvairių javų ir vaisių pirmąjį derlių. Iki pirmos aukos atidavimo deivei niekas nedrįsdavo valgyti. Motinos, turinčios mirusių vaikų, iki rugpjūčio 15 d. nevalgydavo obuolių, tikėdamos, kad suvalgius deivė Lada neduosianti jų valgyti mirusiems vaikams. Įvedus krikščionybę, Lados kulto, kaip ir Austėjos, paskutinė diena buvo paskirta dievo motinos Marijos ėmimo į dangų šventei. Pagonišku papročiu tą dieną žmonės nešė šventinti savo auginamus javus ir vaisius. Paaukojus Didžiajai deivei gimdytojai pirmas aukas, pagrindinis jos kulto laikas baigdavosi. Šitą idėją patvirtina Lados vietą krikščionybėje užėmusi Dievo motina Marija, kuri, užaugus javams ir vaisiams, juos palaimina — pašventina, ir kaip atlikusi javų ir vaisių auginimo pareigą pati „įžengia į dangų“. Nuėmus derlių pirmojo naujų rugių kepimo duonos „pirmą kepalą“ greičiausiai aukodavo deivei Ladai ir Lelai.

Deivė Lela buvo vaizduojama trigalvė. Baltų gyventoje Prilvičių vietovėje (Prūsija) XVIII a. antroje pusėje tarp rastų žalvarinių statulėlių su lietuvių dievų vardais, užrašytais runų raštu, buvo ir trigalvė statulėlė. Tikriausiai ši statulėlė atitinka rašytiniuose šaltiniuose minimą deivę Lelą. J. Lelevelis Lelą vadina „triveide Lela Kunige“ (63, 46). Ji laikoma tarpininke tarp trijų visatos dalių. Lela, kaip ir Lada, buvo tolygi „gyvybės medžiui“, taip pat simbolizavo tris egzistencijos komponentus: gimimą, gyvenimą, mirtį.

Lada, ypač Lela, kaip santuokų bei santuokinio gyvenimo globėjos, žinomos vestuvių ir kūdikio gimimo apeigose. Daug šių deivių kulto pėdsakų išliko vestuvių apeigose, raudose ir dainose. Galimas dalykas, kad vestuvėse iš šiaudų kūlio padarytas moteriškas stabas arba tiesiog šiaudų kūlys, prie kurio nuotaka atlikdavo atsidievojimo apeigas, apjuosdavo juosta ar rankšluosčiu, dėdavo ant jo duoną, raudose prašydama palaiminimo naujame jos gyvenime vyro namuose, buvo ne kas kita, kaip archainės progimdytojos—santuokos globėjos deivės Lelos ar Lados stabas. Ilgainiui jis buvo sutapatintas su giminės prose-ne-pramote. Gardino apylinkių lietuviai dar XIX a. pab. — XX a. pradž. ant vestuvių apeiginės duonos, vadinamos

karvojumi, pastatydavo iš tešlos padarytą statulėlę, kuri galėjo vaizduoti santuokos globėją deivę Lelą. Kitose Lietuvos vietose ant išpuošto saulutėmis, mėnuliais, žvaigždėmis, gėlėmis ir kt. buvo statomos dvi papuoštos įvairiais popieriniais kaspinėliais statulėlės, kurios, be abejo, vaizdavo deives Ladą ir Lelą.

Vestuvių dainų priedainyje buvo kartojama: Lada, Lela, leliumai, alelium ir pan. Pavyzdžiui, išjuokiant piršlį, dainoje sakoma: „Atvažiuoja piršlys, leliumai, /Su didele nosim — bus gerai. /Didelė nosis, leliumai, /Alučiu pilti — bus gerai“. Šitaip išvardinama piršlio didelė sermėga, tinkama kambariams šluoti, klumpės vandeniui semti, reti dantys — kisieliui košti, storos lūpos — valsui pagriežti, mėlynos akys — svočiai žiūrėti, didelė pypkė — alui šinkuoti, didelė kepurė — sąšlavom sumesti. Ši daina primena mitinius, archainius vaizdinius apie pasaulio kūrimą iš nužudyto totemo kūno dalių.

Vestuvių sutartinėse dažnai minimos Lada ir Lela. Vienoje jų sakoma: „Kad mes buvom /Penki broleliai /Liadele, Liadele, Liada rilo. /Mes išsipjovėm žalias lankeles /Liadele. . . /Mes pasišėrėm bėrus žirgelius /Liadele. . .“ Arba: „Girdžiu, pragėrė Motka dukrelę /Liliai, Liliūte, Liliava“ (92, 2, 327).

Kitoje kupiškėnų sutartinėje sakoma: „Žalioja gegėla kukovo. /Toto leila, ladūto tūto. /Jaunosias martalas budinojo: /Toto leila, ladūto tūto. /— Keliesi, martala jauvoja. /Toto leila, ladūto, tūto. /Sanai tavi šašurėlis rūgoja. /Toto leila, ladūto tūto. (92, 2, 443). (Kad šešuras nerūgotų, marti duoda jam ploniausius stuomenis, o anytai — ploniausį nuometą.) Apie Vilnių buvo dainuojama: „Viduriu dvaro palavai stovėjo /Oi Leliujoj, Lada, palavai stovėjo. /Tuosa palavuose balci stalai /Oi Leliujoj, Lada, balci stalai, /Užu tų stalų mergelė sėdėjo, /Oi Leliujoj, Lada, mergelė sėdėjo /Oi Leliujoj, Lada, mergelė sėdėjo. /Mergelė sėdėjo, juosteles audė /Oi, Leliujoj, Lada, juosteles audė. (užr. 1937 m. Ožialaičiuose, Jašiūnų apyl.)

A. Juška užrašė labai retą ir įdomią dainą, kurioje ilgai neištekanti mergina skundžiasi santuokų deivei Lelai, kad jos nieks neveda. Daina sako: „Oi Lela, bėda — /Nieks mane neveda! /Kad kas mane vestų, /Didžią dalį rastų. /— Du kubilu grybų, /Trečią baravykų.“ (48, 2, 883).

Lados ir Lelos kulto, susieto su kūdikio gimimu, išliko gimimo bei vardo suteikimo apeigose, kai šokamas ratelis, plojant rankomis kartojama: „Lada, Lada“ (Švenčionių

raj., Pilypų k.). Tų deivių kulto archainių elementų aptinkama vaikų dainelėse su žaidimais, kuriuose minima Lada. Apie Švenčionis žaisdavo plodami pakeltomis į viršų vaiko rankutėmis ir dainuodami: „Katutė, Ladutė, sumušė puoduką, papylė pienuką. Uk-ciuk kanapėsna!“ arba: „Ladu, ladu, ladutė skrenda, skrenda paukštutė! Uk-ciuk kanapėsna!“ Sakant pastaruosius žodžius, vaiko rankutės pakeliamos kuo aukščiau į viršų, lyg ir vaizduojant deivę Ladą su pakeltomis į viršų rankomis. B. Rybakovo nuomone, dainelėje kartojama Lada ar Lela ne vien žaidimo žodžiai, bet vaikus globojančių deivių vardai. Lietuvoje, kaip ir slavų kraštuose, gimus kūdikiui, šeimos vaikams sakydavo, kad jį atnešė gandas, kai kur vadinamas leleka, iš šventos upės, tekančios rytuose, iš kur užteka saulė. Tą vietą žinojusi deivė Lela.

Lada ir Lela buvo garbinamos ir mirus žmogui. To kulto pėdsakų išliko archainėse lietuvių raudose. A. Kotzebue rašo, kad Prūsijos lietuviai, apstoję mirusį, raudojo: „Ha Lele! Ar tu neturėjai šiltų namų, gražios pačios? Kodėl tu numirei? Ar tavo banda nebuvo riebi ir skaitlinga? Kas tave varė iš šio pasaulio? Ar tu neturėjai greitų žirgų, geros uoslės šunų? Ha Lele! Kodėl tu atsiskyrei?“ (55, 69). Šioje archainėje raudoje šūksnis *Ha Lele* nebuvo tuščias žodis, bet greičiausiai jis išreiškė kreipimąsi į šeimos globėją deivę Lelą.

Deivių Lados ir Lelos kultas buvo susietas ir su istoriniais bei karo įvykiais. J. Dlugošas Ladą vadino karo deive. Lenkai, priėmę krikščionybę, nuėmė nuo savo vėliavos Lados šūksnį ir jos atvaizdą pakeitė kitu. K. Knapskis pažymi, kad barbarai kariaudami šaukė: „Lela, Ha Lela“. M. Strijkovskis rašo, kad Lietuvoje grįžtančius iš karo karius — priešo nugalėtojus sutikdavo jų šeimos, dainuodamos Lado, Lado ir plodamos rankomis (95, 2, 300). XIII a. šitaip buvo sutiktas didysis Lietuvos kunigaikštis Vaišelga, o 1361 m. — Algirdas, grįžtąs iš rusų žemių; 1385 m. grįžusį į Vilnių Jogailą vilniečiai, išėję su žmonomis ir vaikais už miesto, pasitiko senu pagonišku papročiu, dainuodami ir plodami rankomis už pergale kare.

Apie deivę Lelą karo šūksniuose rašo M. Pretorijus. Jis pasakoja, kad, 1656—1657 m. stovint žemaičių kariuomenei netoli Klaipėdos, jos karius vadino leliokais, kadangi jie žygiuodami vis šaukė: „Lelo! Lelo!“ (85, 8).

Seniausiam lietuvių tautosakos žanre epinėse sutartinėse, apdainuojančiose išjojusį į karą brolių, kreipiamasi į

Ladą, kalbant apie brolio žuvimą: "Išjos brolis /Lado tatalo/ Į karužę /Lado tatalo. / —Kada, broli, /Lado tatalo /Tu parjosi? /Lado tatalo /—Lauk, sesute, /Lado tatalo, /Gaidiems giedant, /Lado tatalo. /—Kada, broli, /Lado tatalo /Tu parjosi? /Lado tatalo. /—Lauk, sesute, /Lado tatalo, /Aušrai auštant, /Lado tatalo. /—Nesulaukus, /Lado tatalo /Aušrai auštant, /Lado tatalo /Kada broli, /Lado tatalo /Tu parjosi? /Lado tatalo. /—Lauk sesute, /Lado tatalo, /Saulei tekant, /Lado tatalo /—Nesulaukus /Lado tatalo /Saulei tekant /Lado tatalo"... Nesulaukusi sesuo vėl klausia brolių, kada parjosiąs. Jis atsako, kad ji lauktų devynias dienas, po to pusę metų. Galop parbėga žirgas. Sesuo klausia, kur jis palikęs jos brolių. Žirgas atsako, kad Vilniaus lauke ant smiltynų brolis, ant šonelio gulėdamas, vėjelį gėręs, kniūpsčias puolęs, žemelę žėbęs, aukštelninkas — žvaigždeles skaitęs (Zarasų apyl.) (91, 3, 40). Karo sutartinėse dažnai kartojami žodžiai *Lada*, *Lado*, *Laduta*, *Ladele*, kas, aišku, yra ne kas kita, kaip kreipimasis į deivę motiną — žmonių globėją.

Pagonybės laikais garbintų deivių gimdytojų kultas ir vardai dėl krikščionybės poveikio nyko. Tačiau kai kurie kulto fragmentai išliko susilieję su krikščioniškomis apeigomis, skirtomis Dievo motinai Marijai, kuri užėmė Lados, Lelos ir kitų deivių kulto vietą ir joms skirtas šventes. Lados ir Lelos vardai daugiausia išliko apeiginėse giesmėse ir sutartinėse todėl, kad žmonės nedrįso iš jų išmesti žodžio, nes, jų manymu, būtų sugadinta visa giesmė ar sutartinė. Buvo sakoma: „Iš dainos žodžio neišmesti“. Taigi deivių gimdytojų Lados ir Lelos vardai, netekę senosios savo prasmės, išliko daugiau ar mažiau iškraipyti. Panašaus likimo susilaukė ir įžymiųjų Lietuvos karžygių — vadų vardai, pvz., Sodaičio (Sudučio), Mintaujo, Daumanto, Goštauto ir kitų.

Lados ir Lelos kulto pėdsakų nemažai išliko slavų — nuo Ukrainos iki Archangelsko, nuo Baltarusijos iki Sibiro (107, 402) — archainėse apeiginėse giesmėse-maldose. Įdomiausia tai, kad tų giesmių priegiesmiuose pasiliko kreipimasis į Ladą lietuviškai, vadinant ją Didžiąja Lada (Oi didi Lada). Tai ne kas kitas, kaip pirmąsias tos deivės epitetus, pažymintis Didžiąją deivę, gal ir Didžiąją motiną. Priegiesmiai: „Didi Lado“, „Tai didi Lado!“, „Ei, didi Lada!“, „Did Lado!“, „Didi diva Lado“ ir pan. žinomi visame Lados kulto išplitimo areale. Nėra abejonės, kad tai lietuviškas substratas slavų mitologijoje, priimtas tais laikais, kai

prieš slavų atvykimą minėtame areale gyveno lietuviai. Iš jų slavai paėmė didžiąją deivę Ladą ir jos dukterį Lelą.

Slavų giesmės apie Ladą perpildytos archaika tiek turinio, tiek ir leksikos atžvilgiu. Kai kurios jų siekia senus lydininės žemdirbystės laikus. Jose kalbama apie lydimo kirtimą, jo arimą, soros sėjimą, kūlimą išminant ir pan., po kiekvienos eilutės kartojant: „Oi didi Lada“¹ (107, 396—397).

Apeiginių giesmių su priedainiu „Didi Lada!“ ar „Didi dieve Lada“ slavai žinojo įvairių variantų.

Į Ladą žmonės kreipdavosi kaip į gyvą įsamenintą būtybę. Tai ryškiai atsispindi chorvatų, serbų ir kt. apeiginėse giesmėse. Chorvatų giesmėje sakoma, kad gražusis Jonas skina Ladai rožes, vadina ją šventa ir visagale dievybe, sakydamas: „Lada! Klausyk mūs, Lada! Mes tau, Lada, giedame giesmes. Mūsų širdys linksta į tave, Lada! Klausyk mūsų, Lada“.

Ladai skirtos šventyklos buvo statomos ant kalnų. Lietuvoje buvo kalnelių, vadinamų Ladakalniais. Matyt, ten būta tos deivės kulto vietų. Lenkijoje, netoli Kelčių (Kelcy), ant kalnelio buvo trijų deivių: Lados, Bodos ir Lelos šventykla, kur gegužės pirmą dieną rinkdavosi žmonės melstis ir aukoti. Lados stabas, laikomas santuokų ir visokios gerovės deive, buvo Kijevo šventykloje. Slavai, kaip ir lietuviai, Ladą vadino motina, šventa deive, kurią pavasario maldose prašydavo lietaus ir derliaus. Jos kultas ilgai buvo neužmirštas ir krikščionybės metu (131).

Deivė Veliona

Veliona buvo mirusiųjų arba vėlių deivė. Jos vardas sietinas su mirusiojo žmogaus vėle. Seniausia vėlės prasmė galėjo būti priskirta ne tik žmogaus, bet ir senovės medžiotojo užmušto žvėries vėlei, ypač žvėries totemo, kuris buvo užmušamas vieną kartą metuose jam skirtų apėigų metu.

Velionos vardo šaknis, turinti vėlės prasmę, yra bendra daugelio Europos tautų kalbose. Pvz., senovės anglų žo-

---

¹ А мы сечи чистили, чистили./ Ой, диди Лада, чистили, чистили./
А мы просто сеяли, сеяли./ Ой, диди Лада, сеяли, сеяли./ А мы
пашню арали, арали./ Та Ладу Ладом арали...

dis *vael* reiškė karo mūšio lauke likusį lavoną. Šiaurės germanų *Vallr* reiškė mirusį karo lauke. Germanų mirusiųjų šalis buvo vadinama *Val-halle*. Senovės hetitų žodis *vellu* pirmine prasme reiškė vėlių buvimo vietą, tolygią ganyklai, panašiai į pievą. Atsiradus gyvulininkystei, šitaip vadinta ir gyvulių ganykla.

Lietuvių Velionos šventykla buvo Veliuonos gyvenvietėje (dab. Jurbarko raj.). Toje vietoje buvo pastatyta Veliuonos bažnyčia.

Velionos, kaip ir vėlės, pavadinimas tapatus su velione ar velioniu, vėliau velniu. Lietuvių sakmėse pirminis velnias laikomas dievo bendrininku kuriant kosmosą: „Tik dievas kuria visa, kas tobula, o velnias — netobula“. Velinė, arba Veliona, be abejo, buvo chtoninė mitinė būtybė. Jos žinioje buvusios vėlės, vanduo, oras, ugnis, žemė, požemis ir jo lobiai. Kai velinė uždaro vandenis ir prasideda sausra, deivė Perkūnė (vėliau Perkūnas) ją medžioja ir stengiasi užmušti. Lietuvių sakmėse tarp esančių devynių Perkūnų svarbiausia yra devintoji merga Perkūnė. Kiekvienas iš eilės turėjęs savo veiklos metus. Kas devinti metai priklausė Perkūnės valdžiai. Tie metai buvę su didžiausiais griaustiniais ir žaibais (9, 12). Galima manyti, kad Perkūnė buvo pati seniausia žaibo ir griaustinio deivė, kurią patriarchato laikais pakeitė dievaitis Perkūnas. J. Lasickio nurodyta lietuvių garbinta Perkūno teta — žaibo ir griaustinio motina — greičiausiai buvo ta pati Perkūnė, kuri rūpinosi ne tik lietumi, bet ir savo maudyklėje išprausti dulkiną ir nuvargusią Saulę, o kitą dieną ją išleisti švarią ir švytinčią (61, 19).

Mitinės būtybės, slėpdamosi nuo Perkūnės, galėjo pasiversti kate, šuniu, ožiuku ir kt. Tai sakytų, kad pirminis jų pavidalas buvo zoomorfinis. Ilgainiui jos tapo antropomorfinėmis būtybėmis, paprastai su zoomorfiniais atributais: karvės ar ožkos ragais, uodega, kanopomis, kartais ir su sparnais.

Kai kur Lietuvoje išliko pėdsakų apie velnę moterį. Pvz., apie Klovainius (Pakruojo raj.) sakmėje kalbama apie deivę, kurią persekioja ir užmuša Perkūnas. Kai ji vienam žmogui paskolina pinigų ir žmogus paklausia, kaip ją surasti, kad galėtų atiduoti skolą, deivė nurodo balą, prie kurios skolininkas turįs ateiti ir pašaukti: „Deivute, Deivute, atsiimk pinigus“. Atnešęs skolą taip ir pašaukia. Pašaukus trečią kartą, kažkas baloje atsiliepia: „Deiva jau čia nebėra, Spirgutis (Perkūnas) užmušė“ (106, 6, 192).

Be Lietuvos, archainių tikėjimų pėdsakų apie pirminę moterišką mitinę būtybę, velnio pirmtakę, kurią medžioja Perkūnė, vėliau Perkūnas, išliko Šiaurės Norvegijoje. Ši dievybė pasirodanti jauna mergina ir audros metu besislepianti kokioje nors pirkioje nuo ją mušančio dievo Perkūno. Moteriškos mitinės būtybės — merginos be pečių, kurios audros metu slėpdavosi, kad jų nenutrenktų Perkūnas, buvo žinomos estams, suomiams ir kt.

Mitinės tautosakos duomenys leidžia manyti, kad lietuvių Deivutė, kurią užmuša Perkūnas, yra labai artima norvegų mitinei būtybei merginai, kurią taip pat medžioja Perkūnas. Tokios lietuvių dievybės prisišaukimo frazė „Deivute, Deivute“ apskritai turėjo magišką galią prisišaukiant mitines būtybes, tikint, kad, paminėjus jų vardą, jos pasirodys. Tose formulėse išliko archainių elementų, kurie padeda atkurti labai senus mitologinius vaizdinius, pasireiškiančius dievybių varduose bei jų įprasminime. Minėta formulė leidžia spręsti, kad pirminė dievybė, tolygi vėlesniam velniui, buvo moteriškos lyties, kuri greičiausiai vadinosi veline. Atrodys, kad J. Lasickio pateiktoje maldoje griaustinio metu kalbama ne apie Perkūną dievaitį, o apie Perkūnę dievaitę. Joje sakoma: „Perkūne dievaite, nemuski und mana drevvu melsu tavvi palti messu“ (61, 19). Iš teksto matyti, kad Perkūnė dievaitė nebuvo aukščiausia deivė, o vėlesnis Perkūnas aukščiausias dievas, nes žmogus, kad nemušų Perkūnė, žada melsti dievą, o jai duoti tik paltį lašinių.

Lietuviams buvo žinomos moteriškos mitologinės būtybės Vilotės, kurios taip pat paskolindavusios neturtingiems žmonėms pinigų. Anot pasakojimo, užrašyto K. Kepelerio apie 1876 m. Dociūnų k., Stalupėnų pavieta, vienas žmogus, gyvendamas vargingai ir neturėdamas pinigų sumokėti už krivulę, vakare, pasiėmęs rėtį, nuėjo prie buvusios kūdros, kur sutemus pradėjo šaukti: „Vilut, Vilut!“ manydamas, kad Vilotė atneš jam pinigų. Jis bešaukdamas sušalo, bet Vilotės nesulaukė ir namo parėjo su tuščiu rėčiu (68, 389).

Veliona, Velnė, vadinama Deivute, Vilotė buvo chtoninės dievybės, dažniausiai susijusios su mirusiųjų prosenių vėlėmis. Jos, kaip paprastai ir visos deivės, išreiškė dualistinių pobūdį: gerį ir blogį.

Galima teigti, kad lietuvių Veliona pirmiausiai besirūpinusi medžiotojų sumedžiotais žvėrimis ir jų vėlėmis. Atsiradus gyvulininkystei, ji ėmusi rūpintis gyvuliais ir jų vėlėmis. Mitinė tautosaka sako, kad velniškos prigimties

mitinės būtybės turėjusios dideles bandas: juodų su ragais, neperskeltais nagais gyvulių; jų buvusios pilnos ganyklos. Tuo tarpu dievas dar tik kūtes statęs. Ant besiganančių velnių galvijų jis užleidęs sparvas, nuo kurių gyvuliai besislėpdami subėgę į dievo kūtes. Tada dievas tuos gyvulius perdažęs, perskėlęs nagus. Ieškantis savo gyvulių, esančių dievo tvarte, velnias nepažinęs, todėl juos palikęs dievui (Trumpaičiai, Šilutės raj.) (LTR 1208, 217). Kitose sakmėse dievas klasta pasisavina velnio gyvulius. Vadinasi, pirminė Velionos bei velnio paskirtis buvo rūpintis gyvuliais, jų vėlėmis, o tik vėliau žmonių vėlėmis.

Ilgainiui pradėta tikėti, kad požemyje gyvenančios vėlės bei jų deivė Veliona veikia žemės derlingumą ir gyvulių vaisingumą. Todėl per didžiąsias šventes, paprastai susietas su Saulės ciklu, ypač pavasario ir rudens lygiadieniais, buvo keliamos vaisės prosenių vėlėms ir jų deivei Velionai. Žinių apie tai pateikia J. Lasickis, M. Strijkovskis ir kiti XVI a. autoriai. J. Lasickis Velioną vadina vėlių deive (dievu), kuriai buvo aukojamos aukos maitinant mirusįjį. Jai paprastai buvo duodama keptų paplotėlių, patrupinus keturiose vietose, priešpriešiais. Tie paplotėliai vadinami Velionos sike (61, 21).

Rudeninėms vėlių ir Velionos vaisėms buvo skerdziami gyvuliai, jų mėsa vaišinami mirusieji, rengiami apeiginiai stalai ant kapinių ar namuose.

Skerstuves, švenčiamas prieš Vėlines, J. Lasickis (XVI a.) vadina dešrų kimšimo švente, t.y. vėlių vaišiniu. Į skerstuves buvo kviečiama deivė Veliona tokiais žodžiais: „Vielona velos atiek pavalgyti drauge su mumis dešrų su mirusiais“ (61, 24). M. Strijkovskis skerstuves sieja su Žemininko kultu, o M. Pretorijus prijungia jas prie ožio, jaučio ir kt. švenčių vaišių.

Seniausi skerstuvių apeigų elementai aptinkami etnografiniuose šaltiniuose. Pvz., aukštaičiai senovėje prieš Vėlines visuomet skersdavo kiaulę ir pagal archainį tradicinį paprotį atlikdavo skerstuvių apeigas. Paprastai į skerstuves kviesdavo kaimynus ir skerdimo talkoje dalyvavusius žmones. Skersdavo vyriausias žmogus. Tik ką paskerdus kiaulę, vyrai virdavo kruopas su kiaulės uodega, kojomis, snukiu ir krūtinės durklu. Moterų prie virimo neprileidavo. Skerdėjas ir šeimininkas išgerdavo po samtuką kraujo, pasemto iš kiaulės krūtinės. Paskerdus kuilį, skubiai buvo išimami jo kiaušiai, iškepami ir suvalgomi tikint, kad jie atneš namams didelę palaimą ir šeimai sveikatą.

Jiems kepti ugnį kurdavo pats kepėjas, neprileisdamas prie to darbo nei moterų, nei vaikų, kad kepsnys nenustotų palaimingumo. Po to moterys gamindavo maistą vaisėms. Jos išvirdavo iš kraujo ir raugintų ruginių miltų skystos tešlos vadinamąjį juodikį (jušniką), plaučius, galvą, iškepėdavo kraujinių ar su kraujais sumaišytų kruopų vėdarų. Prasidėdavo vaisės, kurias pradėdavo juodikiu ir apeiginiu alaus gėrimu. Vaisių metu ant stalo stovėdavo išvirta kiaulės galva, kurią prieš valgymą šeimininkas pjaustydavo. Galvos smegenis padalindavo vyrams. Po to valgėdavo juodikį. Kaukolė stovėdavo ant stalo per visas skerstuvių vaisės. Skerstuvės tęsdavosi 2—3 dienas, kartais ir ilgiau. Jaunimas šokdavo. Šiaurės Lietuvoje baigiantis skerstuvėms, šeimininkė pastatydavo prie stalo žarsteklį, pušinę ir šakes, tuo parodydama, kad vaisės baigtos. Skerstuvių kraujo ir mėsos nunešdavo kaimynams (37).

Čia aprašytos skerstuvės buvo turtingos patriarchalinės kultūros elementų. Tai dėsninga, nes gyvulininkystę išrado ir plėtojo vyrai, todėl jie sukūrė ir su ja susijusius savus papročius. Tačiau dar vėlyvojo matriarchato laikais skerstuvių apeigas atlikdavo ir moterys. Iš jėzuitų ordino Vilniaus kolegijos kronikos (1604 m.) sužinome, kad sodybos dievybei šeimininkės aukojo kiaulytę, kurią skerdžiamą laikė moterys, stovėdamos ratu, o skerdė vyriausioji. Paskui kiaulės mėsą suvalgydavo. Berniukai ir mergaitės prie tokių apeigų būdavo neprileidžiami, kad savo dalyvavimu nesumažintų jų nuopelnų tos dievybės aki-vaizdoje (62, 205).

Dievybės Velinė, Veliona greičiausiai susiformavo matriarchato laikais. Patriarchato laikais dauguma šių mitinių dievybių funkcijų buvo priskirta velniui. Vaizdiniai apie Velinę, Velioną, kaip ir latvių Vėlių Motiną, patriarchato laikais buvo nustelbti vyriškos giminės mitinių būtybių. Turimi duomenys leidžia manyti, kad tarp vėlių aukštesnę padėtį buvo užėmusi giminės pramotės vėlė, o vėliau — protėvio.

Žemės deivės

Deivė Žemyna

Žemės ir jos dievybių kultas pas mus, kaip ir kitose tautose, pradėjo formotis žiloje senovėje, kai žmogus dar nesuprato daugelio gamtos reiškinių. Žemę jis ėmė garbinti todėl, kad ji davė jam maistą, vaisius. Ją laikė maitintoja, žmonių nešioja, motina, šventa. Žemė buvo tapatinama su moterimi, vaisingiausia iš visų motinų, kuri gimdanti augmeniją, žiedus, vaisius, javus, ir jos pagimdytais vaisiais minta visa gyvūnija.

Lietuvių Žemės ir jos deivės Žemynos kultas, atsiradęs akmens amžiuje maisto rankiojimo ir medžioklės ūkyje, naujų bruožų įgavo vystantis žemdirbystei ir gyvulininkystei. Žemynos kulto ir pasaulėjautos bei apeigų kompleksas formavosi per ilgus tūkstantmečius, veikiant socialinėms-ekonominėms sąlygoms, santykiams su kaimyninėmis gentimis ir vietos tradicijoms.

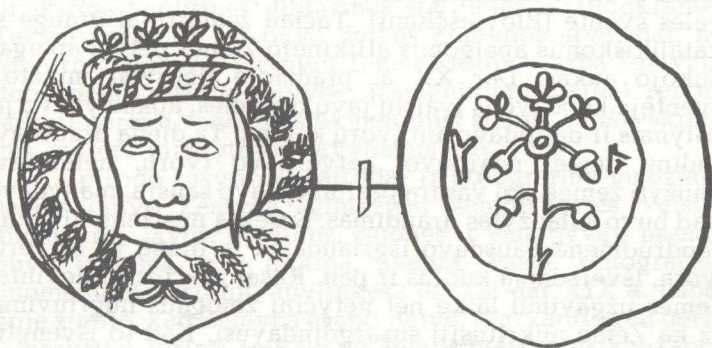
Seniausia žemės ir javų derlingumo antgamtinė būtybė greičiausiai buvo išivaizduojama paukšte. Rugiapjūtės pabaigtuvių apeigose kai kur buvo išlikęs paprotys rugiuose ieškoti antgamtinės paukštės, vadinamos Žebre arba Žiobre. Vienoje apeigų dainoje Žiobrė gyvena rugiuose, skina varpas, suka lizdą, deda kiaušinius. Pjovėjos, negalėdamos jos surasti, ketina paimti lizdą, tada ir ji pati ateisianti. Kitoje dainoje sakoma, kad, kai rugius nupjaus, pjovėjos Žiobrę sugaus ir ją nupraus (Veliuona).

K. Tacito (I amž.) minimą aisčių Dievų motiną vargu ar galima tapatinti su lietuvių ir prūsų Žemės deive Žemyna, kaip kad linkęs manyti V. Manhardtas, taip pat A. Miežinskis. Lietuvių Žemyna, kaip ir kitų europiečių Žemės deivės arba Žemės Motinos, be abejo, yra gimusios iš Dievų Motinų dar kaplinės žemdirbystės laikais. Tik patriarchato laikais jos nužengė ant žemės ir susimaišė su Žemės dievybėmis, kurios tuo metu jau buvo suasmenintos

ir apsuptos mitais. P. Šafarikas nepagrįstai K. Tacito mini-
mą aisčių Dievų Motiną tapatina su deive Seva (ji čia va-
dinta Žemynėle), latvių — Žemės Motina, slavų — Živa.
Žemės deivės, arba Žemės Motinos, buvo žinomos visoms
indoeuropiečių žemdirbių tautoms. Lietuvių Žemelė arba
Žemyna, vadinama mažybiniu ir maloniniu vardu Žemy-
nėle, Žemynelyna, pirmine prasme buvo žemės, duodančios
vaisius ir visa, kas gyva, įsmeninimas (5 pav.).

Lietuvių žemė, Žemyna, Žemynėle gimininga dakų
žemės augmenijos ir derlingumo dievui Zamoklinui (Za-
mokls). Pirmoji šio vardo dalis „Zamokl“, kaip ir lietuvių
žemė, gimininga trakų-graikų deivės Semelės vardui. Ry-
šys su įvairiais žodžiais, kurių reikšmė „žemė“, aiškiai
matomas daugelyje indoeuropiečių kalbų, mitų bei senovi-
nių tikėjimų. Aiški giminystė pastebima tarp dakų „Za-
mol“, rusų — „zemlia“, lenkų — „zemia“ ir pan. (25, 137).

Žemelė, Žemynė, Žemyna yra tas pat. Tai ryškiai at-
sispindi dzūkų ir kitų aukštaičių kalboje ir tautosakoje.
Dainoje sakoma: „Kad tave, berneli, Žemyna nekeltų, žir-
gelis neneštų“. Tai matyti ir iš užkalbėjimų nuo gyvatės,
kur šaukiamasi pagalbos žemės, dar ją vadinant Žeme,
Žemyna, Žemynėle, Žemelėle, Metelėle, Žemyte, Žemele.
Žemės tapatinimas su Žemyna išliko ir keiksmažodžiuose.
Antai apie Lazdijus buvo sakoma: „Kad tave Žemyna pra-
rytų“ (25, 137).

5. Deivės Žemynės atvaizdas ant sidabrinės žemaičių monetos

Lietuvių, kaip ir visų indoeuropiečių tautose, Žemė
buvo laikoma ne tik visko motina, bet ir dangaus dievo
Praamžiaus žmona. Indų dangaus dievo Dyauspitaro žmona
buvo žemės deivė Prithivi.

Žemės apvaisinimo iš dangaus samprata aiškiai išreikšta pagoniškoje anglosaksų maldoje, kur sakoma: „Būk pasveikinta tu, Žeme, žmonių maitintoja, būk, tu, Žeme, klestinti, dievo apkabinta, prisipildyk vaisiais žmonių gerovei“.

Mūsų protėvių tikėjimu, žemė duodanti vaisius tik apvaisinta dangaus sūnaus Perkūno. Todėl pavasarį žemę, kol ji nepajudinta Perkūno, buvo griežtai draudžiama liesti, t. y. arti, akėti, kalti į ją kuolus, nes tada ji liksianti nevaisinga, niekas joje neaugsias.

Žemelės apvaisinimas mūsų protėvių buvo siejamas su pirmojo pavasarinio griaustinio dievo palietu vandeniu — lietumi. Tuo metu tariamai išmestam Perkūno kirvukui buvo priskiriama ypatinga vaisingumo galia. Nuo tada žemė tapdavusi neščia (sunkumoje). Todėl pavasarį, po pirmo griaustinio su lietumi, žmonės į žemę žiūrėdavo kaip į neščią moterį. Tada ji buvo ypač gerbiama ir godojama. Lietuviai, kaip ir kitos tautos, pavasarį griežtai drausdavo mušti Žemę. Jie tikėjo, kad kas muša Žemę, dievą užrūstina (25, 138).

Ypač gausu draudimų buvo kovo 25 dieną, kuri žiloje senovėje buvo skirta Žemės deivės pabudimo garbei. Tą dieną atskrisdavęs gandas, atsibusdavęs iš žiemos miego ir lokys. Minėtieji gyvūnai siejosi su Žemės deivės kultu. Lokys antikos pasaulyje laikytas šventu Artemidės gyvuliu. Rusai, germanai ir kt. dar XIX a. kovo 25 d. šventė lokio šventę. Katalikų bažnyčia ją pavertė Marijos mergelės švente (Blovieščiumi). Tačiau žemdirbiai drauge su katalikiškėmis apeigomis atlikinėjo Žemės deivei apeigas, aukojo aukas. Dar XX a. pradžioje lietuviai minėtoje šventėje kepdavo iš įvairių javų bandeles, apkaišydavo jas žolynais ir dėliodavo ant tvorų kampų. Tą dieną drausdavo judinti žemę: neardavo, netverdavo tvorų, neleisdavo daužyti žemės. Jei vasarą pasitaikydavo sausra, manydavo, kad buvo sulaužytas draudimas. Susektą nusižengėlį kaimo bendruomenė baudavo išgriaudama tą dieną jo uztvertą tvorą, išversdama kuolus ir pan. Rusai neščios sudievinos Žemės užgavimu laikė net netyčinį žmogaus nugriuvimą, už ką Žemė nukritusįjį susargdindavusi. Kad to išvengtų, nugriuvęs lenkdavosi Žemei, atsiprašinėdavo ir aukodavo aukas (25, 138). Žemę buvo draudžiama mušti ne tik jos „nėštumo metu“, bet ir visus metus. Buvo sakoma, kad, kas muša Žemę, muša savo motiną, tai mirusiojo Žemė nepriimsianti, neduosianti vaisių. Žmonės tikėjo, kad Že-

mė, kaip ir žmogus, gyvena, alsuoja, kalba, baudžia nusi-
žengėlius.

Žemės Motinos vaisingumas buvo siejamas ne tik su dangaus dievu Praamžiumi bei Perkūnu, bet ir su Saule bei Mėnuliu. Tai išplaukė iš realaus stebėjimo, kad Žemė galinti gimdyti vaisius ir kitas gyvybes tik sąveikaudama su dangumi, tai yra šildant Saulei bei šviečiant Mėnuliui, krintant iš dangaus rasai bei lietui. Dėl to pirmykštėje pasaulėžiūroje atsirado žemės, vandens ir dangaus neatskiriamumo idėja.

Žemės ir dangaus sąveiką lietuviai reiškė ne tik mituose, bet ir liaudies mene, ypač laukuose, pakelėse statomais stogastulpiais, kryžiais su dangaus dievo, Saulės, Mėnulio, žvaigždžių, žaibų, lietaus motyvais, taip pat Saulės šilumą bei ugnį simbolizuojančiais kryžiukais, augmenija, žiedais, vaisiais, javais, gyvuliais.

Sunku pasakyti, kaip buvo vaizduojama mūsų deivė Žemelė, arba Žemynėlė. Mitinė tautosaka kartais ją vaizduoja Juodąja Tetule, kurios rytas — raudonas vyras, diena — baltas vyras, naktis — juodas vyras. Jos marškiniai — beržynas, plaukai — kviečių laukas, blakstienos — suarta dirva, prijuostė — gėlėta pieva, juosta — vaivorykštė, akys — du ežerai (Veliuona).

Neolito, žalvario ir vėlesnių laikų mene Žemė Motina vaizduojama moterimi su ryškiais motinos gimdytojos bruožais. Iki šiol manyta, kad lietuvių Žemynai buvo priskirtos neolitinės gintarinės statulėlės iš Juodkrantės. Tačiau vargu ar jos buvo deivės Žemynos atvaizdai, nes jos atrodo belytės. Lietuvių Žemės Motinos, arba Žemynos, duodančios visokią gyvybę, įsmeninimu, galbūt reikėtų laikyti neretai randamus akmeninius stabus su išryškintomis moters gimdytojos savybėmis (25, 139).

Kaip rodo rašytiniai šaltiniai ir etnografinė medžiaga, žemės deivė Žemyna, gimdžiusi žemdirbystės vaisius, augmeniją, javus, gyvulius, žmones ir visą gyvąjį pasaulį, buvo laikoma visų motina, šventa. Pasak etnografinių duomenų, Krikščionių apylinkėse dzūkai dar XIX a. pabaigoje žinojo, kad Žemyna esanti deivė, tvarkanti javų derlių ir apskritai turinti reikalų su žemdirbiais. Nusikalstančio Žemynai žemdirbio, kuris tingėdavo dirbti, gerai žemės neišpurendavo („žemei maistelio neduodavo, daigams patalėlio nepaklodavo“) Žemyna nelaimindavusi, jį ap-
lenkdavusi, javų neaugindavusi, kiekviename žingsnyje klupdydavusi, nelaimę po nelaimės siūsdavusi. Kurie per-

manydavę, kaip Žemynai įtikti, tokiems ji padėdavusi (25, 139).

Kad mūsų protėviai Žemelę vadino motina, čia glūdi gili pirmykštė filosofinė mintis, išplaukianti iš tikėjimo, jog Žemė ne tik yra žmonių gimdytoja bei maitintoja, bet ir josios vaisingumas labai glaudžiai susietas su žmogaus vaisingumu. Todėl žmonės magija siekė Žemei perduoti savo vaisingumo jėgą. Tuo tikslu agrarinėse šventėse buvo vaidinamos „vestuvių apeigos“, kuriose „jaunųjų sugulimas“ tariamai turėjo perduoti Žemei žmonių apvaisinimo jėgą. Šis prosenovinis paprotys žinomas ne tik lietuviams, bet ir daugeliui Europos tautų (švedams, vokiečiams, danams, prancūzams ir kt.).

Mūsų protėviai savo žemelę ne tik gerbė, bet ir mylėjo. Dar apie 1004 m. prūsai saugojo, kad svetimšaliai — kitų religijų žmonės — nemindžiotų jų žemės, nes ji galinti supykti ir neduoti derliaus, medžiai — vaisių, gyvuliai — priauglio (69, 23—24).

Žemę maitintoją iš didelės pagarbos žmonės įvairiais atvejais bučiuodavo. Dažnai Žemės bučiavimas buvo siejamas su maldomis. Paprastai žmonės Žemę bučiuodavo eidami gulti arba atsikėlę, pradėdami įvairius darbus ir žygius. Apie Viduklę žmogus per dieną turėdavo pabučiuoti Žemę 12 kartų. Kai Žemė apsipildavo vaismedžių ir kitais žiedais, ją bučiuodavo septynis kartus. Salantiečiai, kaip ir kringiškiečiai, bučiuodami žemę, sakydavo: „Iš Žemelės parėjau, į Žemelę nueisiu“ arba: „Žeme, motina mano, aš iš tavęs esu, tu mane šeri, tu mane nešioji, tu mane ir po mirties pasiimsi“ (25). Reikaičių kaime (Tauragės raj.), apie Švenčionis ir kitur rytais ir vakarais atsiklaupę bučiuodavo Žemę kalbėdami: „Žeme mano, motina mano, aš iš tavęs atėjau ir vėl noriu atgal pareit“. Paežerių k. (dab. Raseinių raj.), bučiuojant Žemę, taip buvo kalbama: „Žeme, motina mano, iš tavęs atėjau ir į tave pavirsiu“. Anskėlių k. (dab. Raseinių raj.) senukai, bučiuodami Žemę troboje (aslą), sakydavę: „Žemele, motinėle, tu mus nešioji ir maitini, paskui atgulsim in tave“. Skapiškėnai, pavalgę ir pabučiavę Žemę, sakydavo: „Ačiū, tau Žeme, kad užauklėjai, kad mus tu maitinai“ (25, 140).

Jei kuriam žmogui nesisekdavo, jis Žemę pabučiuodavo be pagarbos, tuo jai priekaištaudamas. Apie Kupiškį nesulaukusi mėšėdyje piršlių mergina, Pelenijoje bučiuodama Žemę, sakydavo: „Kaip tu man, Dieve, taip ir aš tau, dieve“ (21, 327). Čia Žemelė aiškiai prilyginta krikščioniškajam

dievui, ką patvirtina Salako apylinkių tikėjimas, kad religine prasme yra tas pat pabučiuoti Žemę, kaip ir kryželį su nukryžiuotuoju.

Žemę žmonės bučiuodavo svarbiais gyvenimo momentais. Apie Panevėžį nuotaka, išvažiuodama iš savo tėvų namų, pabučiuodavo tėvui rankas, paskui atsiklaupus pabučiuodavo pastalėje Žemę ir visus keturis stalo kampus, sakydama: „Sudie, Juodoji Žemele, mano nešiotojė! Bėginėjau maža būdama, bučiavau tave rytas vakarėlis“. Išvykstant kam nors iš šeimos į kelionę, ypač žiemos metu, apie Švenčionis dar XX a. pradžioje visi atsiklaupę meldavosi, o po to pabučiuodavo Žemę, tikėdami, kad išvykstantysis gyvas ir sveikas sugrįš į namus (25, 140).

Didelė pagarba Žemei buvo išreiškiama ir kitais svarbiais atvejais. Nuo žilos senovės mūsų krašte laikėsi paprotys, kad liudytojas turėdavęs prisiekti pabučiuodamas Žemę. Tokia priesaika buvo laikoma visų patikimiausia, nes niekas nedrįsdavo Žemės akivaizdoje prisiekti neteisingai, tikėdamas, kad tada Žemė Motina supyksianti, jo nenešiosianti, mirusio nepriimsianti į save — palaidotą išmesianti. Kartais liudytojas, prisiekiantis Žeme, laikydavo saują žemės rankoje arba užsidėdavo gabalą velėnos ant galvos.

Būtina buvo pabučiuoti Žemę ir tada, kai žmogus pasijusdavo nusidėjęs. Buvo tikima, kad yra keiksmų, kurių nemėgstanti Žemė ir dėl jų labai pykstanti. Dar ne taip seniai Pelesos apylinkėse moteris nusikeikusi turėjo tučtuojau pabučiuoti Žemę, nes, jei to nepadarysianti, Žemė galinti persiskirti ir praryti keikusią (25, 140).

Mūsų protėviai Žemei aukodavo aukas. Tai darydavo pradėdami ir baigdami įvairius žemdirbystės darbus, pradėdami ir baigdami statyti namus, kurdami gyvenvietes ir pan. Žemelei, arba Žemynėlei, aukodavo pradėdami pirmąjį arimą. Dar XVI a. Sambijos sūduviai, atlikdami pirmojo arimo apeigas, šventu apeiginiu kaušeliu Žemelei nupildavo apeiginio alaus ir tik po to gerdavo patys (71, 5). Toks alaus nuliejimas ant žemės reiškė auką deivei Žemynai. (Tai prisiminimas prosenovinio papročio girdyti Žemę.) Pvz., tripolinės kultūros keramikoje vaizduojama Didžioji Motina, liejanti lietų iš savo krūtų, t. y. girdanti Žemę (131, 1, 16). Apeiga girdyti Žemę žinoma ir Ilijados giesmėse, kalbant apie Patroklo laidotuves, kada Achilas sėmė dvigubu indu vyną ir liejo ant Motinos Žemės.

Pirmine prasme šventieji apeiginiai kaušeliai buvo

skirti plačiai žinomo mitologijoje „gyvybės vandens“ pilstymui arba gėrimui. Tokie kaušeliai buvo dirbami iš rago, vėliau — iš medžio. Ilgainiui jie buvo pradėti daryti ragų pavidalo — dvigubi. Dvigubi rago pavidalo indai pirmiausia reiškė fantastinį gausybės ragą, kuriame vanduo niekad nesibaigia. Jis buvo naudojamas ne tik žemei girdyti, bet ir vestuvių apeigose. Iš jo gerdavo jaunavedžiai, pirmiausia nupylę gėrimo ant žemės. Jis simbolizavo visokių gėrybių, abipusės meilės nesibaigiamumą.

Žemės girdymo paprotys buvo žinomas nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios. XVII a. Sambijos sūduviuose, pradedant pirmąjį arimą, šeimininkas pildavo į kaušelių alaus; pripildydavo jį tris kartus sėdamas; dalį alaus nupildavo Žemynėlei, sakydamas: „Žemynėle, Žiedkelėle, sužydėk rugiais, kviečiais, miežiais ir visokiais javais. Būk mums maloninga, deive, visiems tiems mūsų darbams tepadedu angelas (javų dvasia); blogus žmones nušalink, kad mūsų neišjuoktų“ (85, 52, 54). Ta apeiga buvo vadinama žemyneliavimu. Po to vadovaujantysis apeigoms išgerdavo trečdalį kaušelio alaus ir sakydavo: „Dėkoju deivei, kad mus sveikus išlaikė. Tegul bus ačiū šeiminininkui, šeimininkei ir kitiems, kurie visa tai gerai atliko, lai jiems deivė duoda sveikatos. Tegul laimina mūsų gėrimą, kad linksmi būtume ir linksmi išsiskirstytume, tegul ateityje duoda mums daugiau, o ne mažiau“. Tai vadinosi palabinimu. Paskui vadovaujančiam pripildžius kaušelių, visi gerdavo ir valgydavo. Artojai eidavo arti, o sugrižę rasdavo padengtą stalą, kur tarp kitų patiekalų buvo kiaulės kriukis ir kojos — lengvo dirvos išpurenimo simbolis. Artojas turėjo taip lengvai išarti dirvą, kaip kad kiaulė ją išknisa (85, 53). Paprotys pirmojo arimo proga valgyti kiaulės kojas ir snukį Aukštaitijoje buvo kai kur žinomas dar XX a. pradžioje. Pradedant pirmąją vagą, buvo aukojamos kiaulės. 1531 m. Sambijoje žemdirbiai tuo metu aukodavo paršavedę. Apie Žemei aukojamas kiaules nemažai žinių randame ir XVI—XVIII a. jėzuitų raštuose ir kt. Pasak S. Rostovskio, lietuviai Žemei aukodavo kiaulaitę (25, 141). Veždami mėšlą aukodavo baltą ožį ir trijų metų kiaulę.

Žemė motina turėjusi savo kuilius. Pvz., apie Pašaltonę (Girkalnio pav.) viesulas buvo vadinamas „Žemės kuiliu“ arba „Žemės ožiu“. Jie esą turi sielą ir kalba žmogaus balsu (20, 1, 30). Kiaulės ir ožio veislingumas turėjo magiškos galios Žemės vaisingumui. Todėl kiaulės arba

paršeliai buvo aukojami Žemei. Paaukoto žindomo paršiuko nesuvalgytą dalį nunešdavo į klėtį drauge su triskart devyniais gabaliukais duonos namų deivėms. Taip pat ir greitai deivei Demetrai aukodavo paršavedes ar paršiukus. Kiaulių skulptūros ir kaukės arba derlingumo deivių skulptūros su kiaulės kaukėmis randamos iš VI—IV tūkstantmečio p. m. e. Tai sako, kad kiaulė buvo šventas Žemės derlingumo deivės gyvulys.

Senovės lietuviai Žemelei aukodavo duoną. Dar net XX a. pradžioje dzūkai ir pietrytiniai aukštaičiai, eidami pirmą kartą arti, nešdavosi į lauką kepalą duonos (kartais tik ką iškeptą) ar jos gabalą. Duoną apardavo pirmoje vagoje. Be duonos, į pirmąją vagą dėdavo varškės, pildavo miltų. Duoną, kartais su druska ar sūriu, taip pat aukodavo Žemei, baigdami pjauti rugius. Dar XX a. pradžioje kai kur Rytų, Pietų Lietuvoje, taip pat kaimyninėje Baltarusijoje į nenupjautą paskutinių rugių plotelį įmesdavo įvyniotą į rankšluostį ar staltiesę gabalą duonos, virš kurios nupjaukdavo paskutinius rugius. Tada susėdusioms ant žemės pjavėjoms šeimininkė padalindavo po gabalėlį duonos, o likusią duoną užkasdavo toje vietoje, kur ji būdavo padėta. Kai kur (Gervėčių apyl., BTSR) užkasdavo tris gabalėlius duonos, kalbėdamos: „Davei mums, Žemele, duodam ir tau“. Prūsijos lietuviai ant susuktų verpetu paskutinių nenupjautų rugių statydavo paskutinį rugių pėdą ir apdėdavo jį akmenukais. Po to tą pėdą paimdavo, jo stovėjimo vietą išravėdavo ir tik tada padėdavo duonos ir druskos. Paskutinį pėdą aprengdavo moteriškais drabužiais ir iškilmingai nešdavo namo (25, 143).

Prūsijos lietuviai, nuėmę nuo laukų derlių, iš pirmųjų nupjautų devynių saujų javų, sumaišytų su miežių grūdais, darydavo alų. Šventę pradėdavo vyriausias, pripylęs ąsotį ir prašydamas palaiminimo, nuliedamas alaus ant žemės ir gerdamas Žemynėlės garbei. Išgėrus trečdalį alaus, buvo aukojamas gaidys, kuris turėjo būti tais metais gimęs, juodas, baltas ar raibas, bet ne raudonas (raudonas reiškė gaisrą), o po to aukodavo tik ne raudoną vištą ir gerdavo likusį alų. Visi esantieji, pakėlę rankas į viršų, kalbėdavo: „Dieve, ir tu, Žemynėle, mes tau dovanojame šitą gaidį ir vištą. Priimk juos kaip auką, kuri aukota iš mūsų geros širdies“. Tada pešdavo paukščius, virdavo ir dėdavo ant stalo. Prie kiekvieno žmogaus buvo dedama po mažą kepaluką duonos, iškeptos iš įvairių javų mišinio. Alus buvo geriamas trimis kauseliais, žmonės

turėjo perduoti alų vieni kitiems aplink stalą triskart po devynis kartus. Kiekvienas dalyvis imdavo į rankas jam priklausantį kepalėlį duonos ir pridėjęs prie žemės meldėsi: „Žemėpati, tu duodi mums tokią gerą duoną, dėkojame tau už tai, padėk, kad mes, tavo laiminami, dirbtume dirvas ir kad su Žemynėlės pagalba vis daugiau tavo gerų dovanų gautume“. Po to, pakėlę duoną į viršų, prašydavo: „Pasotink mus“ (85. 62).

Žemynėlę lietuviai garbindavo pradėdami kūlimą. Pasak M. Pretorijaus, tuo metu jai taip pat aukodavo vištą ir gaidį, kalbėdami: „Viešpatie dieve, per tavo malonę nuėmėm nuo laukų derlių, tu duodi mums sveikatos, kad tavo dovanas iškultume ir sunaudotume. Tebūnie tau pasakyta ačiū“. Po to prašydavo Žemynėlę globoti pasėtus žiemkenčius, visą turtą, gyvulius, namus, sodybą, duoną krosnyje ir rūsyje ir t. t. Po maldų gerdavo iš kaušelių alų, kurio du trečdalius nupildavo ant žemės.

Žemynėlė buvo garbinama arklių pašventinimo apeigose. Jai aukodavo gaidį, jį užmušdami su tam tikromis apeigomis. Išvirę užmuštą gaidį ir jį aukodami, liedavo alų, sakydami: „Žemynėle, būk linksma ant mūsų ir ant mano arklių“. Po aukos gaidžio kaulus ir kojas užkasdavo tvarte, užkalbėdami tokiais žodžiais: „Iš šitų kojų ir kaulų ateityje bus man puikūs kumeliukai“.

Žemynėlę drauge su jos vyru ar broliu Žemėpačiu garbindavo statydami naują namą, įkurdami gyvenvietę. Senovėje, pradėdami statyti pilį, pirmiau prasme skirtą totemui, vėliau — Žemės dievybei, aukodavo kruvinas ir paprastas aukas. Viduklėje, pradėdant statyti pilį, netyčiomis buvo nustumtas į pamatus žmogus ir ten gyvas užmūrytas. Gavus tokią auką, Žemė nepykdavusi, pilis būdavusi stipri. Ilgai pas mus laikytasi papročio po statomo namo pamatais įmūryti juodą katiną, duonos, žilvičio bei kadagio šakų, vaško ar medžio kryželį, pinigų ir kt. Pvz., Dusetų apylinkėse po statomo namo pamatais dėdavo puodą su Sekminių berželio pelenais, tikėdami, kad tada namuose būsias laimingas gyvenimas. Berželis, kadagys, žilvitis buvo laikomi visokio gyvybingumo bei augimo simboliais. Be to, jiems buvo priskiriama apotropėinė galia — tai yra galia nukreipti visokią blogį. Taip pat Žemei aukodavo visokiu daiktų ir pinigų.

Žemynėlės, arba Žemelės, pagalbos šaukdavosi ir meldavosi kam nors susirgus, įkirtus žmogų ar gyvulį gyvatei. Švenčionių apylinkėse užkalbėjime nuo gyvatės į Žemynė-

lę buvo kreipiamasi šiais žodžiais: „Motinėle, Žemynėle perlo upe, ant perlo upės aniolas stovi“ arba: „Žemenėle Metelėle, kur buvai, tę būk!“ arba: „Žeme žeminga, mums gėrybė, jai blogybė“ ir kt. Užkalbėjimams Žemynėlės vardu buvo priskiriama ypatinga galia. Čia ištartas žodis turėjo būtinai išsipildyti, o stiprus tikėjimas pagydydavo žmogų. Prūsijos lietuviai, susirgę podagra ar kita liga, siūsdavo ją po žeme (25, 145). Žeme gydydavo kai kurias ligas. (Žaksinčiam duodavo suvalgyti žemės.)

Žemynėlė, šalia Laimos, Lados ir Lelos, buvo garbinama ir šeimyninėse apeigose. Mažojoje Lietuvoje dar XVII a. Žemynėlė buvo garbinama piršlybų ir vestuvių apeigose. Jaunikio siunčiamas piršlys atjodavo raitas su žalumynais papuošta lazda. Atėjęs į namus, sakydavo, kad jis piršlys: „Aš esmi nuog dievo ir nuog gerų žmonių ir ieškau malėjos, grėbėjos, grūdėjos, darbininkės. . .“ Po to jaunosios tėvai pradėdavo vaišes. Tėvas su apeiginiu kaušeliu rankoje meldėsi Žemynėlei, nuliedamas ant žemės alaus, žemyneliaudamas ir palabindamas minėtą deivę. Po jo tokias pat apeigas, skirtas Žemynėlei, atlikdavo piršlys. Apžiūrėjęs jaunikio turtą: „auksą ir sidabrą žibant, kur arta, kur akėta, kur sėta ir t.t.“, vėl piršlys ir tėvas uždegę žvakės meldavosi Žemynėlei ir aukodavo alų, valgydavo ir gerdavo. Su apeigomis mergelė buvo „užgerta ir suderėta“. Apeigos baigdavosi jaunikio namuose.

Žemynėlė buvo garbinama ir išvykstant jaunajai į jaunikio namus. Verkiančią jaunąją veždavo vežime (palaga), apdengtame drobe ir apkabinėtame rūtų vainikais. Vežime buvo vežama duona, lašiniai, pyragai, vainikai, uždegtos 3—4 žvakės. Vainikai ir žvakės simbolizavo jų laimingą gyvenimą, nesibaigiančią tarpusavio meilę. Vežimą su jaunąja lydėjo penki ar daugiau vedlių su vainikais ant galvų.

Paskutinis Žemynėlės pagarbinimas vestuvėse buvo atliekamas vadinamosiose atgręžtuvėse, kada praėjus savaičiai po vestuvių jaunoji su jaunikiu ir giminėmis aplankydavo tėvus (128, 69—94).

Pasak M. Pretorijaus, mirus žmogui, žemyneliavimo ir palabinimo apeigas atlikdavo artimiausias draugas, kuris, nuliedamas gėrimo ant žemės, sakydavo: „Žemynėle, būk linksma, priimk šią vėlelę ir gerai saugok!“ Išgėręs, palabindamas Žemynėlę, kreipdavosi į mirusįjį: „Mano geriausias drauge, broli ir pan., dievas (Žemynėlė. — P.D.) noriai tavo vėlę užlaikys“. Išgėręs kaušelį paduodavo savo kai-

mynui, kuris žemyneliaudamas ir palabindamas, gėrė į kitą, šis į trečią ir t.t.

Palaidojus ir sugrįžus namo, vyriausias sūnus ar kitas artimiausias giminaitis su kaušeliu rankose prašydavo Žemynėlę gerai užlaikyti mirusįjį. Po to kiekvienas nuliedavo gėrimo ant žemės ir palabindavo Žemynėlę. Buvo manoma, jei kiekvienas ką nors paaukos Žemynėlei ir jos paprašys globoti vėlę, jai palinkės viso gero, mirusiojo vėlė gerai gyvens. Todėl valgydami ir gerdami visi mesdavo ant žemės po 3 gabalėlius duonos, mėsos ir liedavo po tiek pat šaukštų sriubos. Praėjus vienam, dviem ar trimis mėnesiams, keldavo naktinę gedulo puotą, kurioje vėl garbindavo Žemynėlę (85, 101—105).

Taigi, žmonių tikėjimu, mirusiųjų gyvybės energija grįžta į Žemę. Žemė ją vėl suima. Ties mirties tašku prasideda atgimimas. Mirties nėra, gyvybės energija nežūsta, tik keičiasi jos pavidalas. Miręs žmogus sulapos medžiu, virs paukščiu.

Iš pateiktų apeigų matyti, kad Žemynai visada buvo aukojamas gaidys, o kartais ir višta. Gaidys buvo aukojamas dėl to, kad giedodavo atitinkamu nakties laiku, kas buvo siejama su nuolatinio gamtos ritmu bei jos amžina kaita. Gaidys simbolizavo kosmoso dinamiškumą, nuolatinį Žemės pažadinimą, jos atbudimą. Jo bijančios blogosios dvasios. Todėl Žemynėlei ir kitoms Žemės dievybėms gaidžio auka buvo maloni.

Žemynos garbei buvo sukurta nemaža maldų. Pasak J. Brodovskio (XVIII a.), į Žemynėlę žemdirbiai kreipdavosi šiais žodžiais: „Tirštas krūmas, dirma rasa, brandžia varpa, Žemynėle, Žiedkele, išlaikyk sveikatoje ir gėrybėje, žegnok valgomus, geriamus, sėjamus, akėjamus, ant šios Žemynėlės, Žiedkelės pasidžiaugti, apsaugok nuo alkanos žvėries“ (72, 613—614). Mažeikiečiai dar apie 1886 m. Žemynėlei kalbėdavo tokią maldą: „Žemynėle, mus kavok, /Dirvas mūsų peržegnok, /Peržegnok dirvas, laukus, /Kluonus, lankas ir šlaitus“ (25, 146).

Buvo tikima, kad Žemė esanti neišsenkamas gyvybingumo šaltinis. Žmogus, susilietęs su Žeme, gaunąs iš jos nepaprastą gyvybingumo jėgą. Dėl to tik ką gimusį naujagimį pirmiausia paguldavo ant žemės, kad jis geriau augtų, užaugtų stiprus ir tvirtas, sugebėtų pakelti gyvenimo kelyje sutiktus sunkumus.

Ant žemės voliiodavosi paaugliai vaikai, taip pat ir suaugusieji pavasari, išgirdę pirmą griaustinį, tikėdami, kad

tik ką apvaisinta Žemė suteiksianti jiems gyvumo ir sveikatos. Taip pat moterys voliiodavosi atlikdamos įvairias agrarines bei kalendorines apeigas, o ypač pabaigusios pjauti rugius. Ant žemės guldydavo ir sunkiai mirštantį, tikėdami, kad ji palengvins žmogaus mirties kančias ir greičiau priims į save. Skenduolio neguldydavo ant Žemės, tikėdami, kad Žemė gali jį užmušti. Tris žemės saujas supildavo laidojamam mirusiam į karstą prie galvos, kad jis ir po mirties nesiskirtų su savo sodybos Žeme. Be to, laidojant mirusį, kiekvienas jį palydėjęs pildavo į duobę ant karsto po tris saujas Žemės, linkėdamas, kad būtų jam lengva Žemelė.

Mitinėje tautosakoje žmogus galės susikalbėti su Žemele. L. Rėzos užrašytoje dainoje našlaitė kalbasi su Žemynėle, klausdama: „Žemynėle, Žiedeklėle, kur sodinti rožių šakelę? . . . Kur rasti tėvą, močiūtę?“ Žemynėlė liepia jai sodinti „ant aukšto kalnelio, prie jūrų, prie marelių“. Iš pasodinto rožių kelmo išaugęs didelis medis su šakomis iki dangaus, per kurį našlaitė užkopusi ant debesų ir sutikusi jauną bernelį ant dievo žirgyčio, kurio klaususi, kur rasti tėvelius (87, 301). Šis mitinis rožių kelmas, kaip ir stebuklingas teisybės medis — uosis, greičiausiai simbolizuoja deivės Žemelės, arba Žemynėlės, artimą bendradarbiavimą su dangumi. Jis primena „kosminį medį“.

Našlaitė, netekusi tėvelių, skųsdamasi kreipdavosi į Žemelę, kalbėdavo jai tokius žodžius: „Oi Žeme, Žeme, Žemele juoda, /Kam tu paėmei tėvą, motulę! /Paėmei tėvą ir motinėle, /Paimk ir mane vargo mergelę. /Žemelė tarė, tardama barė — /dar tau ne laikas manyje būti“ . . . (Švenčionėliai).

Žemelė motulė plačiai apdainuota mūsų liaudies dainose. Kaip gyva antropomorfinė būtybė, ji iškyla ypač raudose, apverkiant mirusius. Ta proga našlaičiai kreipiasi į Žemę, prašydami ją prasiversti, išleisti tėvą, motulę, brolių, sesutę, vyrą ir pan. Pvz.; „O prasiverk siera Žemele“ . . . Sielvartaujant berneliui dėl mergelės mirties, Žemelė prasiverdavusi ir leisdavusi jam susitikti su mylimąja. Tikėjimo, kad Žemelė galinti išleisti iš savęs mirusįjį pasimatyti, pagrindas, matyt, buvo sielvartaujančiojo haliucinacijos ar iliuzijos.

Plačiai mūsų krašte žinomas tikėjimas, kad mirusių blogų žmonių, žmogžudžių ir pan. Žemelė nepriimanti, palaidotus išmetanti. Blogai besielgiantiems buvo primenama, kad po mirties jų Žemelė nepriimsianti, taip pat gyvų

nenešiosianti. Gėdindami vieni kitus, sakydavo: „Kaip tave šventa Žemė nešioja!“, „Kad tavęs šventa Žemė nenešiotų“. Keikdami blogą žmogų, sakydavo: „Kad tu kiaurai Žemę prasmegtum“.

Žiloje senovėje žmonės labai bijodavo užrūstinti Žemę Motiną. Ją užrūstinę, audringą naktį perkūnijos metu pajuotę lyg drebant Žemę, žmonės labai išsigąsdavo manydami, kad savo maitintoją įžeidė. Norėdami ją permaldauti, pradėdavo aukoti aukas — užkasdavo gyvus gyvulius ar žmones.

Pasak pirmąsias žmonių pasaulėjautos, Žemė buvo tapatinama su žmogumi. Ji globojo gerus žmones, išklausedavo jų prašymo, bausdavo nedorelius. Prieš gresiančius bado metus, marus, karus ji dejuojanti, vaitojanti, tuo būdu perspėjanti žmones apie besiantinančią nelaimę (25, 146).

Javų Bobos

Su žemės bei derliaus dievybėmis sietinos javų dvasios, vaizduojamos moters pavidalu, vadinamos Rugių Bobomis arba tiesiog Bobomis, tariamai gyvenusiomis rugių laukuose. Rugių Boba apie Tilžę buvo vaizduojama griežtai žvelgiančia moterimi, su geležinėmis korpėmis ir geležinėmis deguto pripildytomis krūtėmis, dešinėje rankoje laikanti rykštę. Kai kur Prūsų Lietuvoje ją vaizduodavo su paskui sekančiu šunimi arba jojančią ant arklio (25, 148). Lietuviai tikėjo, kad, pjaunant rugius, derliaus deivė ar dvasia įeinanti į paskutinį pėdą, todėl paskutinių rugių nupjovimas buvo apsuptas įvairiomis apeigomis. Paskutinis pėdelis — Boba su apeigomis buvo atskiriamas nuo Motinos Žemės. Po to jis buvo aprenGIamas moteriškais drabužiais. Tokia javų dvasia greičiausia buvo ir vokiečių ordino 1249 m. minimas stabas (Kurche), kurį garbindavo kartą per metus, nuėmę derlių. Vėlesnių laikų prūsų metraščiai ją vadina įvairiai: Simonas Grunau — *Gurcho*, Lukas Davidas — *Kurko*, Kasperis Šutčius (Schütz) ir Joannes Leo — *Gurcho*, *Gurche*, A. Kotzebue — *Curacho*. C. Hartknochas šią deivę laiko viena iš pirmųjų žemesnio rango dievybių. Dar XIII a. Šventame kaime (Heiligenbeile) kas metai buvo daromas Kurchės stabas, sunaikinus senąjį. Kurchei buvo deginti pirmieji javų pėdai, iškulti rugių ir kviečių grūdai, aukota miltai, mėsa, žuvis, medus ir kiti vaisiai, taip pat

gėrimai: midus ir alus. Kurchės stabas pjūties metu buvo puošiamas javais, vaisiais ir garbinamas. Baigus pjūtį, jis buvo užkeliamas aukštai ant vežimo ir vežamas kluonan, kur sutinkant buvo laistomas vandeniu (25, 148).

Panašūs papročiai Lietuvoje laikėsi dar XIX a. Apie Tilžę iš paskutinio pėdo padarydavo moters pavidalo statulą, kurią, pasodinę į paskutinį rugių vežimą, vežiodavo per kaimą, paskui šlakstydavo vandeniu ir šokdindavo. Kitose Lietuvos vietose, taip pat kaimyninėje Baltarusijoje paskutinį pėdą — Rugių Bobą — apvilkdavo baltais marškiniais, aprišdavo skarele ir dainuodami nešdavo namo. Pasėjus rugius, Rugių Boba vėl išeidavusi ir gyvendavusi rugių lauke, kur saugojusi pasėlius ir derlių.

Minėti rašytiniai šaltiniai apie Kurčę kalba kaip apie deivę vyrą, tačiau istoriografų nustatyta, kad ji buvo deivė moteris, kilusi nuo žodžio *kurti*, t.y. deivė kūrėja, derliaus davėja ir saugotoja. Greičiausiai Kurčė išsivystė iš ornitomorfino bei zoomorfino pavidalo mitinių būtybių, saugojusių žmogui reikalingą augmeniją, o atsiradus žemdirbystei — javus. Šie vaizdiniai galėjo susidaryti neolite, kai medžiotojų ir rankiotojų deivės galutinai persiformavo į antropomorfines būtybes.

Pažymėtina, kad J. Basanavičius Kurčę linkęs laikyti Kurša, kuri kūrė pabaigtuvių apeigose buvo nešiojama. Reikia manyti, kad ji buvo siejama su vaisingumo kultu (19, 16). Patriarchate ji buvo pavadinta Kuršiu.

Tariamasis antgamtinės būtybės, saugančios pasėtus javus, žinomas daugeliui tautų. Latviai pažinojo Rugių Matę, Lauko Matę. Smolensko apylinkių rusai Rugių Motina vadino rugių kelmą su daugeliu varpų. Silezijos Beskiduose Rugių Motina laikė suaugusias dvi varpas. Vokiečiai garbino Javų Motiną (Kornmutter). Indonezijoje žinoma Ryžių Motina, Afrikoje, Amerikoje — Kukurūzų Motina (27, 125).

Be archainių Rugių Bobų arba Javų Motinų patriarchato laikais buvo sukurtos vyriškos laukus arba javus saugančios dvasios. Žemininkas greičiausiai buvo Žemynos vyras, sutampantis ir brolio sąvoka, susiformavusia dar grupinių santuokų laikais. Jis, kaip ir Žemyna, rūpinęsis laukais, žemės vaisiais, javais, augmenija, gyvuliais. Tačiau pagal matriarchalines teises jis turėjęs mažesnę reikšmę negu Žemyna. Žemėpačio antraeilis vaidmuo sako, kad Žemyna ir Žemėpatis buvo sukurti matrilininėje socialinėje struktūroje.

Deivė Pergubrė

Senovės lietuviai anksti pavasarį garbino deivę Pergubrę, kuri rašytiniuose šaltiniuose vadinama dievu Pergrubiu (Pergrubii, Pergrubrij, Pergrubrium, Pergrubrius). J. Lasickis ir M. Strijkovskis šią dievybę vadina pavasario ir žiedų davėja. Pažymėtina, kad žodis *Pergrubrijus* ir į jį panašūs lietuvių kalboje sunkiai suprantami ir neišaiškinami. S. Daukantas manė, kad tai yra blogai užrašytas žodis *Pergrūdė*, nes autoriai, nemokantys lietuvių kalbos, tą žodį visaip buvo iškreipę. M. Pretorijus tą dievybę vadina Pergubriumi ir laiko ją pirmųjų pavasarinųjų žemės darbų dievybe. Šį žodį jis sieja su pirmuoju žemės dirbimu — pergubrijimu dirvos („perguberu dirva“, „pergubryk, išgubryk man gerai“) M. Pretorijaus pateiktoje maldoje: „O viešpatie dieve mūsų Pergubri“. Žodis Pergubris artimas lietuvių žodžiui *gubrys, gubriuota dirva*. Tokią dirvą įdirbdavo bei išlygindavo kapliu ir medine kūle. Iš to, kas pasakyta galima daryti išvadą, kad pirmųjų žemės darbų dievybė vadinosi Pergubre ir galėjo būti moteriška deivė kaplinės žemdirbystės laikais. Pagrindinė jos funkcija buvo gerai išgubrintoje dirvoje dauginti žalumynus, vėliau — žiedus. Ši deivė buvo susiformavusi vėlyvojo matriarchato laikotarpiu kaplinės žemdirbystės sąlygomis, kada dirvos pergubrijimas dar buvo atliekamas kapliu ir medine kūle. Atsiradus ariamajai žemdirbystei ir įsigalėjus patriarchatui, Pergubrė įgavo vyriškų bruožų ir pradėta vadinti Pergubriu. Nočios apylinkėje, T. Narbuto surinktomis žiniomis, ši deivė dar buvo vadinama Grubyte (gruba apie Nočią vadintas gėlių ir vaismedžių daržas). Dainoje apie ją sakoma: „Duok mums žiedu, duok Grubite! /Padaryt gražiai vainiku; /Duok šventa dovana tava, /Kas tur darže patogyvej, /Giaras laimes burtininkas: /Te red marčios plaukus savo“.

Deivės Pergubrės garbei lietuvės moterys įrenginėjo gražius darželius, kuriuose augino gėles. Jas šventino vasaros solsticijų ir lygiadienių metu ir laikė namuose, tikėdamos, kad tos gėlės apsaugos nuo ligų, blogų dvasių, perkūnijos bei audrų ir pan. Tuos žolynus dėjo mirusiems į karstą (78, 1, 50—60).

M. Strijkovskis (XVI a.) rašo, kad, pradėjus rodytis žolei ir atėjus laikui pradėti darbus, kelių kaimų valstiečiai darydavo bendrą alų, supildami miežių salyklo. Numa-

tytą dieną visi susirinkdavo į vieną didelį namą atlikti apeigų. Aukotojas arba maldininkas imdavo ąsotį alaus ir pakėlęs jį į viršų meldė duodančią žolę ir vasarą deivę Pergubrę (Pergrubę) sakydamas: „O viešpati deive mūsų Pergrube, tu įkyrią žiemą nuvarai, o teikiesi žolynus, gėleles ir žoles visoje žemėje dauginti, mes dabar tavęs prašome, kad mūsų pasėtus javus ir tuos, kuriuos sėsime, gausiai padaugintumei, kad varpingi augtų, o visus kukalius teikis sumindžioti“. Po maldos statydavo kaušelį ar puoduką, imdavo jį dantimis ir nepriliedamas rankomis gerdavo alų, o išgėręs mesdavo jį per galvą. Už jo stovintis vyresnysis turėdavo tą kaušelį pagauti, skubiai pripildyti alumi ir pastatyti prieš maldininką. Šis, paėmęs jį į rankas, prašydavo dievo Perkūno, kad griauštinius, krušas, žaibus, liūtis, audras ir kenksmingus debesis teiktųsi suvaldyti. Po to vėl gerdavo alų laikant kaušelį dantyse; paskui maldininką gerdavo visi kiti. Trečią kartą prašydavo šviesos dievo Žvaigždiko, kad teiktųsi maloniai ir giedriai šviesti javams, pievoms, gėlėms ir visam jų turtui. Po to meldavosi ketvirtam dievui Pilvyčiui (kitur Pilnyčiui), prašydami, kad teiktųsi leisti sėkmingai visus javus nupjauti ir į klojimus suvežti. Apeigų metu dievų garbei giedodavo giesmes (95, 1, 148—149).

Lietuvių deivė Pergubrė atitinka senovės romėnų pavasario ir gėlių deivę Florą, slavų — Sievą. Jos buvo vaizduojamos jaunomis, gražiomis mergelėmis su palaidais plaukais ir gėlių vainiku ant galvos.

Deivė Kaupolė ir jos duktė Rasa

Prie archaiškųjų deivių, atėjusių iš akmens amžiaus maisto rankiojimo ir medžioklės laikų, priklauso Kaupolė, arba Kupolė, susieta su augmenijos suklestėjimu ir vegetacijos jėgų suaktyvėjimu. Apie šią deivę tikėjimo pėdsakų aptinkama rašytiniuose šaltiniuose, kalendorinėse apeigose, mitinėje tautosakoje. Seniausių žinių apie Kupolę rašytiniuose šaltiniuose randama Ipatjevo metraštyje (1262 m.). Vėliau Kupolės vardas minimas Lietuviškoje postilėje (1573 m.). M. Strijkovskis nurodo, kad lietuviai Joninių šventę vadino Kupala. M. Pretorijus (XVIIa.) rašo apie Kaupolę, arba Kupolę, kurią sugretina

su javų mitinės būtybės Kurchės (Gurcho) kultu. Kaupole, arba Kupole, jis vadina papuoštą žolėmis kartį (85, 24—25), o Joninių laužą — Kaupolės, arba Kupolės, ugnimi.

Įdomus M. Pretorijaus pateiktas šiai mitinei būtybei pavadinti vardas yra Kaupolė. Kupolės vardas galėjo sietis su krikščionių šventės pavadinimu Kupala (Krikštytojas), o Kaupolės vardas — su mitine būtybe ar deive, gausiai, su kaupu atnaujinančia augmeniją bei lemiančia jos suklestėjimą, kas būdinga vegetacijos suklestėjimo deivei. Vasaros solsticijos metu renkami žolynai (ramunės, jonažolės ir kt.) pirmine prasme buvo vadinami Kaupolės žolynais, atnešančiais žmonėms sveikatą, laimę, ginančiais nuo visokių blogybių. Užmiršus Kaupolės šventės ir jos išaugintų žolynų prasmę, šventę sutapatinus su Jono Krikštytojo švente, kaupolėmis ar kupolėmis pradėta vadinti renkami žolynai, o jų rinkimas — kupoliavimu.

Mitinėse giesmėse žolynai buvo vaizduojami stebuklingi. Švenčionių apylinkių vaizduojamas žolynas buvo trišakis augalas, kurio viena šaka žydėjo kaip Saulė tekėjo, kita — kaip Mėnulis riedėjo, trečia — kaip žvaigždėlė žibėjo. Kaupolinėje dainoje sakoma: „Oi Kaupolių rytelių, /Ieško bernas žirgelio. /Labas rytas mergele, /Ar nematei žirgelio? /Aš regėjau žirgelį /Mano tėvo dvarely. /Aš neduosiu tau žirgelio, /Jis padarė man iškadą, /Išmindžiojo žolyną. /Pasakykie mergele, /Kaip žolynas žydėjo? /Viena šaka žydėjo, /Kaip Saulelė tekėjo. /Kita šaka žydėjo, /Kaip Mėnulis riedėjo. /Trečia šaka žydėjo, /Kaip žvaigždėlė žibėjo. /Pasakykie mergele, /Kiek tau reikia užmokėt? /Tris šimtelius sidabru. /Unt stalelio reiks padėt. /Dėk pinigų un stalo, /Vesk žirgelį iš dvaro. /Žvengia žirgas avižų, /Verkia bernas pinigų“¹.

Kapsų merginos kupoliaudamos dainuodavo epinę dainą, kurioje pasakojama Kupolei: „Kad aš turėjau /Netikrą motinėle, /Kupole! /Kupole! /Išvarė mane /Avelių ganyti, Kupole! Kupole! /Išginus atsigulčiau, /Atsigulus užmigau, /Kupole! Kupole! /Pabudau į trečią dieną — /Nei avelių, nei vilnelių, /Kupole! Kupole!“ Prisisėmusios kupolių, grįždavo į kaimą, kur pindavo vainikus ir jais puošdavo prie klojimo ar vartų padarytą kartį, vadinamą Kupolę. Apie panašios karties puošimą rašo ir M. Pretorijus (XVII a.), kuris sako, kad žemaičiai, nadruviai ir kt. per

¹ Šią dainą mokėjo mano motina Emilija Tunkūnaitė-Stukėnienė. (Aut. past.)

Jonines surinkdavo įvairių žolynų puokštę, kurią pririšdavo prie ilgos karties, su linksmybe iškeldavo ir pritvirtindavo prie vartų, pro kuriuos ateityje buvę vežami javai. Tokia kartis buvo vadinama Kaupole (kitur jis rašo, — Kupole), o pati šventė — Kaupolės šventė. Ta kartis stovėdavo, kol suveždavo javus. Tada nuimdavo nuo jos žolynus, dalį jų sudėdavo su javais, kad jų pelės nesugrauztų. Kitą dalį laikydavo vaistams (85, 25).

M. Pretorijus rašo, kad šeiminkė iš surinktų žolių atrinkdavo tiek žolynų, kiek yra šeimoje narių, ir užkišdavo už balkio palubėje. Kuriam skirtas žolynas žydėdavo, tas tikėjosi gyventi, o kurio nuvysdavo, manė, kad jis mirs (85, 55).

Kaupolės vardas žinomas M. Valančiui, M. Katkui ir kt. Mažonoje Lietuvoje Kupolės statymo paprotys buvo išlikęs dar ir XIX a. To krašto merginos nupintais vainikais apsupavo kartį, vadinamą Kaupole, ją papuošdamos plevėsuojančiais kaspinais, lyg ji būtų moteriška dievybė. Pastatydavo ją kaimo gale, netoli rugių lauko. Paskui saugodavo, kad iki šventės pabaigos, t. y. dvi naktis ir vieną dieną, jos nepavogtų vaikinai. Besaugodamos Kaupolę, merginos dainuodavo kaupolines dainas, o išsaugotas Kaupolės gėles pasidalindavo. Buvo tikima, kad tie žolynai turi didelę gydomąją galią, jais esą galima apsisaugoti nuo piktų dvasių, raganų (114, 117).

Tilžės, Įsrutės ir kitose apylinkėse per Jonines lietuviškos moterys surinktas Kaupolės suriškėdavo virve drauge su pundeliu dilgių, užmaudavo ant smailios ir ilgos karties, pastatydavo kieme. Kitą dieną Kaupolei su dilgėlėmis susmukus žemyn, šeiminkė sakydavo, kad ragana jojo ant Kaupolių žolių, bet ji išsidilgino užpakalį. Nusmukusius žolynus vėl užmaudavo ant karties smaigalio, kur jos stovėdavo iki Petrinių (birželio 29). Pasvalio raj. puošdavo Kaupolę — šakotą kartį, ant kurios merginos mesdavo rūtų vainikėlius. Kurios vainikas užsikabindavo, ta tikėjosi greit ištekėti (LMD I 605, 1).

Dainoje Kaupolė, vadinama Kupolėle, kaip įsameninta būtybė, skundžiasi, kad mergos ją nepagarbiai už viršūnių skina, pančiu suriša, šunimis pakinkytoje geldoje parveža, kiaulinyčioje padeda. Vėl Kaupolė džiaugiasi, kad kitos mergos pagarbiai ją išrauna iš šaknelių, suriša šilkų juosta, parveža šešiais žirgais, padeda už vario vartų (Kudirkos Naumištis, LTR 689, 104).

Kas per būtybė buvo deivė Kaupolė, sunku pasakyti.

Tačiau iš tautosakos, užrašytos XIX a. viduryje, ypač Baltarusijoje, kur išliko archainės lietuviškos tradicijos pas priėmusius baltarusių kalbą lietuvius, matyti, kad Kaupolė buvo laukų augmenijos deivė. Tai ypač ryškiai vaizduoja Pinsko apylinkių apeiginė daina, kur sakoma: „Kupole, Kupole! Kur tu žiemą žiemavojai, kur tu dabar praleidi vasarą? Žolėse kvepiančiose ar po gėle?“ Kupolė atsako: „Žiemavojau pusnyuose, vasarą — žaidžiu žolyuose“ (117, 179). Ši daina rodo Kaupolės aiškų santykį su augmenija, tarsi ji būtų augmenijos vegetacijos deivė, duodanti ir sauganti žalumynus, žiedus, gėles, suaktyvinanti vegetacijos jėgas.

Vasaros solsticijos dainose Kaupolė kartais vaizduojama viena, kartais su viena ar trimis dukterimis. Vienoje dainoje sakoma: „Kaupolėle, kur tavo dukrelė? /— Darže gėles skina, vainikus pina, /Mergelėms duoda, /Tai vienai, tai kitai po vainikėlių“. Šioje vietoje ir Kaupolės duktė vaizduojama kaip vasaros žalumynų ir gėlių deivė, pinanti vainikus ir juos dalinanti mergelėms. Kitoje Joninių dainoje Kaupolės dieviškoji duktė skina darže rožes. Rusų dainoje Kupolė (Kupala) turi tris dukteris, kurių pirmoji riebi, kuprota, antroji akla, žvairaakė, o trečioji — plona, aukšta (135, 679).

Joninių metu garbinama lietuvių deivė Rasytė greičiausiai buvo Kaupolės duktė. Jos paskirtis buvo gaivinti sidabro rasomis Saulės nuvargintą suklestėjusią augmeniją. Taigi Rasytė vegetacijos gaivintoja, Kaupolės pagalbininkė.

Kaupolė su savo dukra Rasyte vaikščiojanti po laukus, apžiūrinėjanti rugelius ir kitus javus. Tverėčiau apylinkių dainoje klausiama, kur buvo Kaupolė: „— Oi ta ta, Kupalia graži, /Dai kur tu buvai, oi ta ta? /Oi ta ta, laukely buvau /Rugių daboti, oi ta ta. /— Oi ta ta, dai ko rugeliai /Už vis gražesni, oi ta ta /— Oi ta ta, Jono rugeliai /Už vis gražesni, oi ta ta. /Oi ta ta, možna ženyti /Dai Jonukėliui, oi ta ta. /Oi ta ta, možna padaryt /Saldaus alučio, oi ta ta, /Oi ta ta, možna priprašyt /Mielų svetelių, oi ta ta“ (Dysnos k., Švenčionių raj.) (LTR 1924, 86). Kitur kreipiamasi į deivę, vadinant ją Kupoljietą, lelijelą, Kupolijyte, Kupolia rože.

Kaupolės duktė Rasytė taip pat vaikščioja po laukelį. Apie Papilį sutartinėje sakoma: „Kukol rože, ratilio, /Kas laukely vaikšto? /Rasito, Rasytė /Kukali, Kukalėli!“ Rasytė atsako, kad vaikščioja jaunas bernelis, jam žuvo aukso

žiedelis, kurį rado jauna mergelė. Bernelis reikalauja iš mergelės atiduoti jam žiedelį, bet mergelė atsako, kad neduosianti, pati panešiosianti. Antroje sutartinės dalyje vėl klausiama Rasytė, kas laukelyje vaikščioja. Rasytė atsako, kad jauna mergelė, jai žuvo šilko skarytė, kurią rado jaunas bernelis. Mergelė prašo ją sugrąžinti, bet bernelis pasisako neduosiąs, pats panešiosiąs (92, 2, 85-87).

Kai kurie autoriai vasaros solsticijos šventę vadina Rasos švente. T. Narbutas rašo, kad tos šventės apeigų diena buvo paskiriama dievaitei Rasai (78, 1, 40). M. Valančius rašė, kad Joninių nakties išeiğa buvo stabmeldiškos lietuvių deivės Rasos, švenčiamos birželio pabaigoje, atminimas (110, 2, 336). Rasos šventė minima užrašytose A. Juškos dainose, kur sakoma: „Ant Rasos šventės, ant jomarkėlio“ arba: „Rasos šventė kai atėjo, šieną pjauti jau reikėjo“ (48, 1, 438). A. Kirkoras rašo, kad Joninių šventės apeigoms buvo skirtas nuostabus mitas apie Rasą ir kitus dievus (27, 106).

Garbinta vasaros solsticijos apeigose Rasa buvo vaizduojama įsmeninta antgamtinė būtybė. Jos kultas išplaukė iš stebėjimo augančios augmenijos, vėliau — javų. Rasa nakties metu atgaivina karščio nuvargintą augmeniją. Todėl Joninių rytą, prieš Saulės patekėjimą, žmonės, apžergę šaką, apjodavo ratu aplink pasėlių lauką, nukrėsdavo rasą, kad apsaugotų javus nuo visokių blogybių. Kiti išbraidydavo rugių lauką, t. y. nukrėsdavo rasą, tikėdami tokiu būdu padidinti jų derlių. Juo didesnė Joninių rytą buvo rasa, tuo geresnio tikėjosi derliaus.

Rasa buvusi naudinga žmogaus sveikatai pagerinti bei asmeninei laimei užtikrinti. Lietuviai tikėjo, kad Joninių ryto rasa prieš Saulės patekėjimą turinti nepaprastos gydomosios galios. Todėl sergantieji odos ligomis voliodavosi po rasą pievose. Rasa, nubraukta nuo rugių, suteikdavusi veidui skaistumo (27, 108).

Iš mitinės tautosakos galima spręsti, kad Kaupolė turėjo ne tik dukterį Rasytę, bet ir vyrą Kaupolį, sutartinėse bei dainose vadinamą Kupolium, Kaupolium, Kupolėliu ir pan. Kupolis buvo vaizduojamas jojantis ant žirgo, apžiūrinėjantis jaunas mergeles ir marteles, grobiąs jas, kas sako apie jo kilmę dar tais laikais, kai vėlyvajame matriarchate buvo grobiamos žmonos.

Kaupolis greičiausiai buvo vyriško prado vegetacijos dievaitis, kuriam buvo priskiriama Kaupolės vegetacijos jėgų didesnis suaktyvinimas. Jo reikšmė buvo mažesnė

negu Kaupolės. Galimas dalykas, kad Rasytė buvo Kaupolės ir Kaupolio duktė.

Apie Kupolio kilmės archaiškumą sako ir sena mitinė apeiginė giesmė, 1902 m. užrašyta Šventežeryje, kurioje Saulė eina kelti savo vyro Mėnulio. Joje sakoma: „Ein Saulelė aplinkui dangų, /Oi Kupola, Kupolėli, /Aplinkui dangų Mėnulio kelti, /Oi Kupola, Kupolėli. /— Kelkis, Mėnuli, kelkis, šviesusis, /Oi Kupola, Kupolėli. /— Jau aš šviesi, senai kėliausi, /Oi Kupola, Kupolėli. /Ir nušviečiau visą svieta, /Oi Kupola, Kupolėli: /Seną, jauną, mažą ir didį, /Oi Kupola, Kupolėli“. Toliau sugretinama martelė, keliaujanti pas šešurą (LMD I 6, 11).

Pavasariį kasmet senovės žmonės prašydavo deivių, kad duotų žemei jiems neapčiuopiamą augimo jėgą. Ta augmenijos augimo jėga, be abejo, rūpinosi deivė Kaupolė. Galimas dalykas, kad ta idėja žiloje senovėje buvo įsikūnijusi mirštančioje ir prisikeliančioje deivėje, atsiradusioje dar tais laikais, kai žmonės nepažinojo žemdirbystės, o vertėsi augalinio maisto rankiojimu. Atsiradus žemdirbystei, ši idėja keitėsi įvairiuose jos plėtotės etapuose. Per Kaupolės šventės ilgiausią dieną buvo garbinama žalia augmenija, vanduo ir ugnis. Su įvairiomis apeigomis buvo susieti ir erotiniai vedybiniai veiksmai. Tačiau vienas iš svarbiausių momentų buvo deginimas apeiginiame lauže šiaudinio moters stabo. Šį paprotį ilgiausiai išlaikė Prūsijos lietuviai. Reikia manyti, kad tas stabas vaizdavo užauginusią augmeniją vegetacijos deivę Kaupolę, kuri sudeginta vėl turėjusi išsilieti visoje gamtoje, kad ateityje žemė vėl gausiai suklestėtų visokia augmenija. Tai dar kartą patvirtina, kad Kaupolė galėjo būti archainė augimo jėgos bei vegetacijos suklestėjimo deivė, kuri kasmet mirdavusi ir prisikeldavusi drauge su gamta. Panašūs vaizdiniai buvo žinomi ir slavams, kurių mitinėje tautosakoje dažniausiai žudoma Kupala (131, 378), atitinkanti lietuvių Kaupolę.

Dėl krikščionybės poveikio užmiršus Kaupolės sakralinę reikšmę, jos šventę sutapatinus su šv. Jono Krikštytojo švente, buvo siekiama ir pačią Kaupolę ne tik suvyriškinti, bet ir sutapatinti su šv. Jonu, slavų vadinamu Ivanu Kupala. Sutartinėje, užrašytoje apie Papilį, Kaupolė maišoma su Kupoliumi: „Kupolio rože, Kupolijyte kur buvo Jonas?“ Kupolius atsako, kad Jonas lauke kupolius rovęs ir glėbelius krovęs (92, 2, 88). Vis dėlto mitinėje tautosakoje išliko nemažai pėdsakų, rodančių, kad Kaupolės šventė priklausė

prie svarbiausių vasaros švenčių. Jos apeigos tęsdavosi ilgesnį laiką, maždaug nuo gegužės pabaigos iki birželio pabaigos. Svarbiausios kaupolinės dienos buvo nuo birželio 24 iki 29 dienos, t.y. nuo Joninių iki Petrinių. Visos tų švenčių apeigos turėjusios galutinai paspartinti suklestėti augmeniją (27, 117).

Deivė Vaisgamta

Prie archainių lietuvių deivių, skatinančių visokios augmenijos augimą ir klestėjimą, priklauso deivė Vaisgamta. Kadangi XVI a. krikščionių dvasininkai (katalikai ir protestantai), sekdami savo religijos pavyzdžiu, moterų deivių nežinojo, tai ir apie Vaisgamtą rašė kaip apie vyrą Dievą. Lietuvių istoriografijoje Vaisgamta buvo laikomas Dievas vyras ir pavadintas Vaižgantu. Tai neatitinka tikrovės. Rašytiniuose šaltiniuose dievas Vaižgantas neminimas. J. Lasickis, iš kurio raštų buvo sukurtas dievas Vaižgantas, rašo, kad trečia Ilgių šventės (Vėlinės), švenčiamos spalio mėnesio pabaigoje, nuėmus nuo laukų derlių, diena buvo paskirta dievui *Vaizganthos*, kurį garbino merginos, tikėdamos iš jo malonės turėti gerų linų ir kanapių. Apeigų metu pati aukščiausia mergina, pripylusi į sterblę paplotėlių, stovėdama viena koja ant kėdės, o kairę ranką iškėlusį aukštyn, laikė joje arba liepos, arba guobos plačią karną (iš jos sau apavą pynė), o dešinėje rankoje turėdama alaus ąsotį, šitaip kalbėjo: „*Vaizganthos* devaite augink mani linus taip ilgies, ik mani, nie duok mumis nogus eit-hi“. Po to išgerdavo iš ąsočio ir vėl jį pripylusi išliedavo ant žemės dievybėms; paplotėlius išmesdavo iš sterblės, kad dievukai, jeigu yra kokie su *Vaizganthos*, galėtų pavalgyti. Jeigu po to ji tvirtai stovėdavo, širdy visi patikėdavo, jog kitais metais bus puikus linų derlius. O jeigu nugriūdavo ir kita koja atsispirdavo, kildavo abejonė dėl būsimo derliaus. Taigi J. Lasickio tekstas sako, kad *Vaizganthos* buvo dievaitė, o ne Dievas. J. Lasickis daugelį kitų deivių, tokių kaip Medeinė (miškų), Ragaina (Ragana), Apidomė, Lazdona, Veliona ir kt. vadina ne deivėmis, o dievais. Pats žodis *Vaizganthos*, matyt, yra iškreiptas, nes lietuvių kalboje jis yra sunkiai išaiškinamas. Reikia manyti, kad tai buvo lietuvių linų ir kanapių dievaitės Vaisgamos vardas. Vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose ši die-

vybė vadinama: Vaizgantis, Waizgantas (Mh 628), Waitz-ganthas, Waizgantos (Mh 358, 368, 383, 398, 510, 512, 620 ir kt.). M. Pretorijus (XVII a.) rašo, kad dievybės Vaisgamtis vardas kilęs nuo žodžių *vaisius gauti*, t. y. gimdyti vaisius. Ji yra vaisingumo dievybė. Žemaičiai, pagerbdami Vaisgamtę, aukojo ériuką ar gaidį ir atlikdavo apeigas (85, 18). S. Daukantas taip pat šią dievybę vadina Vaisgamta, kuri buvo pagerbiama Ilgių šventėse, kai, gražiausiai mergelei išstovėjus ant vienos kojos, moterys susikibusios šokdavo ir dainuodavo: „Imkimės verpstes, rieskim kuodelius, statykim stakles, Vaisgamta ant mūsų susimils, nesgi Beniutė, visų augalotoji mūsų mergaitė, nenyksterėjusi ant vienos kojos išstovėjo“.

Kad Vaisgamta buvo deivė linų globėja, sakytų ir tai, kad iš žilos senovės (akmens amžiaus) tik moterys buvo linų pluošto rankiotijos, vėliau linų kultivuotojos, jo pluošto apdirbėjos, verpėjos, audėjos, audeklų balintojos, drabužių gamintojos. Todėl linų dievybė galėjo būti tik moteris, o ne vyras. Patriarchato laikais galėjo būti priskirti jai vyriškumo bruožai arba ir visiškai suvyriškinta. Tačiau ir tada minėtai dievybei apeigas archainiu papročiu atlikdavo moterys. Šios tradicijos elementų buvo išlikę ne tik XVI a., bet ir žymiai vėliau.

Ugnies deivės

Ugnies garbinimas siekia giliausios senovės laikus. Jos kultas susidarė klajoklių laužo ugnies kulto pagrindu. Kaip kad lauke kūrento laužo ugnis, ilgas amžius gynusi žmones nuo tamsos, šalčio, plėšrių žvėrių, priešų ir kitų jų išgalvotų esybių, buvo laikoma antgamtinė, nepaprasta, taip ir pernešta į namus ji paveldėjo tas pačias savybes. Kaip klajoklių laužo ugnis, taip ir namų židinyse jungė aplink save drauge gyvenančią ir kolektyviai dirbančią gimininę bendruomenę. Degančioje ugnyje senovės žmogus matė ne patį degimo procesą, o ją suprato kaip nematomą gyvą būtybę. Lietuviai ugnį laikė dieviška jėga, viso pasaulio gyvenimo simboliu.

Ankstyvaisiais gimininės santvarkos laikais namų židinio ugnis dar nebuvo sudievinta, bet buvo apgaubta dideliu kultu, sakrališkumu. Sitų vaizdinių pėdsakų, susimaišiusių su vėlesniais vaizdiniais apie ugnį, išliko mūsų liaudyje dar iki XIX a. ir net XX a. pirmųjų dešimtmečių. Šventoji Gabija seniausiais laikais buvo ne kas kita, kaip sutvarkyta namų židinio ugnis, kurios vardas kilęs nuo žodžio *gobti*, t. y. sukasti į vieną vietą, sutvarkyti, apkasti pelenais, kad ji neužgestų.

Seniausių laikų žmogus savo vaizduotėje sukūrė teromorfines ugnies šeimininkes ar ugnies motinas, pradžioje turėjusias pačios ugnies, vėliau ornitomorfinę bei zoomorfinę, galop antropomorfinę pavidalą. Sudvasinta ugnis pirmiausia pasireiškė natūralia ugnimi — vaikščiojančia žarija. Viename mite sakoma, kad nuo vienos ugnies prie kitos nusirita žarijos ir abidvi kalbasi. Pirmoji džiaugiasi, kad ją šeimininkė gerbia, pakloja patalą, užkloja. Antroji žarija skundžiasi, kad jos šeimininkė mėšlina šluota jai akis išbadanti. Todėl ji žadanti sudeginti jos trobas (Skaisčiūnų k., Kapsuko raj.).

Kitur suasmenintos ugnys pasirodo ugnies kamuoliais, kurie tarpusavy kalbasi. Viena ugnis džiaugiasi, kad šeiminkė su ja gerai elgiasi; šluotele kaseles sušukuoja. Antroji skundžiasi, kad ją šeiminkė koja spardanti. Už tai ji ketinanti sudeginti šeiminkų trobas (Gargždų apyl.).

Ilgainiui suasmenintos ugnys buvo vaizduojamos gyvūnais — paukštėmis ar katėmis. Antai kalbasi dviejų kaimynų katės-ugny. Katė-ugnis, kurios šeiminkė negerbia, žada išeiti pasivaikščioti, t.y. sudeginti savo šeiminkų trobas už tai, kad su ja blogai elgiamasi. Kita katė-ugnis patenkinta savo šeiminkų elgesiu ir prašo savo kaimynės nesudeginti jos šeiminkų ratų (Obelių apylinkės). Kitame mite atskridusi į namus mėlynoji paukštė, įlėkusi pakrosnin ir skundusis, kad jos šeiminkė negerbianči, akys purvu užaugusios, vaikai jas pirštais iššlavę (29, 15).

Pagaliau ugnis pradėta vaizduoti antropomorfinė moteriška deive ir pavadinta Gabija. Ji buvo ugnies šeiminkė. S. Tokarevas mano, kad vėlyvojo paleolito Orinjako kultūros laikotarpio moterų statulėlės, rastos netoli ugnies židinių Europoje ir Azijoje, vaizdavo ugnies šeiminkes. Korėjiečiai net ugnies įžiebimo įrankį vadino ugnimi-moterimi, sibiriečiai — ugnies motina, ugnies senele arba didžiąja moterimi. Jie tikėjo, kad kiekvienoje ugnyje sėdinti ugnies senutė — giminės pradininkė. Besikūrenantis židinys buvo įsameninta moteris — moteriškos lyties dvasia, vėliau dievybė, ilgainiui susiliejęsi su pramocių kultu. Tai vėlyvojo paleolito laikotarpio atgarsis, kai formavosi moters-motinos kultas.

Greičiausiai matriarchato laikotarpiu lietuvių archainė ugnies deivė ar dvasia Gabija, kaip ir daugelis kitų gamtos reiškinių, pradėta vaizduoti antropomorfiniu pavidalu, t.y. deive moterimi. Ji taip pat, kaip ir jos pirmtakė ugnies dvasia, už gerą elgesį su ja atsilygina geru, o už blogą — blogu. Taigi matome, kad tikėjimuose apie ugnį, kaip ir visuose kituose, išliko susimaišusių įvairių epochų pėdsakų su jiems būdingomis skirtingomis socialinėmis-ekonominėmis sąlygomis. Tai leido vieniems tyrinėtojams Gabiją laikyti garbinama gamtos jėga, kitiems — dvasia, treptiems — dievybe. Jau F. Engelsas pastebėjo, kad, greta gamtos jėgų pasireiškus ir visuomeninėms jėgoms, toks dievų traktavimas vėliau buvo mitologijoje kilusios painiavos priežastis. To nepastebėjusi lyginamoji mitologija ir toliau vienpusiškai dievus laikė tik gamtos jėgų atspindžiu (4, 272).

Pagaliau suasmeninta ir sudievinata ugnis buvo vadinama Gabija arba Peleno deive. Mažosios Lietuvos lietuviai iš didelės pagarbos ugnelę vadino Ponike, graikai — Hestija, romėnai — Vesta. Minėtos deivės globojo ne tik namų židinio ugnį, bet ir visą ūkį, gyvulius, moterų darbus, ypač verpimą prie balanės ar žvakės. Nors seniausioji ugnies deivė ilginiui susiliejo su pramocių kultu, tačiau mituose bei tikėjimuose ji nepasitraukė iš kitų dievų panteono. Net XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ji buvo garbinama kaip deivė, prilygstanti krikščionių dievams.

Ugnies deivės buvo vaizduojamos moterimis, apsirengusiomis raudonais drabužiais. Kartais ugnis buvo vaizduojama moterimi su sparnais. Tokių vaizdinių nuotrupų išliko latvių mitinėje tautosakoje. Vienoje latvių maldoje ugniai sakoma: „Miegok ugnelė, kaip pelytė lizdelyje! Nenusiauk kojyčių ir nekelk sparnyčių“ (15, 82).

Lietuvių ugnies deivė Gabija rašytiniuose šaltiniuose minima nuo XVI a. J. Lasickis ją vadina Gabija, Motina Gabija, Pelengabija arba Aspelene (61, 29). Gabija — ugnies gaubėja, saugotoja, židinio deivė, šeimininkė. Pelengabija yra pelenuose gyvenanti ugnies deivė. Aspelėnė — ta pati ugnies deivė, gyvenanti už židinio, pelenų kampe. Be to, J. Lasickis mini ir jaujos ugnies deivę, kurią jis vadina Gabjauja. Kalbėdamas apie Prūsijos sūduvius, J. Maleckis sako, kad jie židinio ugnį vadino šventos Panikės vardu (71, 15). Pasak K. Būgos, žodis „panikė“ kilęs iš prūsiško žodžio „panu“ — ugnis ir reiškia „ugnelė“. Bet greičiausiai pagarboje buvo laikoma ta pati ugnies deivė. Jaujos ugnies deivę Gabjaują mini Ch. G. Milkus, P. Ruigys ir J. Brodovskis (XVIII a.), M. Pretorijus (XVII a.). Mitinėje tautosakoje ugnies vardas Gabija buvo žinomas mažybiniu ir malonybiniu vardu — ji vadinta Gabietėle, Gabijonėle, Gabieta. Tokiais vardais vadino kiekvieną ugnį.

XIX—XX a. liaudies supratimu ir aiškinimu, Gabija yra sutvarkyta (apklota) židinyje ugnis, drauge ir ugnies deivė. Ji gyvenanti kiekviename židinyje ir toje vietoje, kur anglis apgaubtos pelenais. Kai kur Žemaitijoje žmonės aiškino, kad Gabija, arba Gabieta, senovėje buvo vadinama kamine paaukštinta vieta, kur būdavo kūrenama ugnis ir verdamas valgis. Joje gyvenusi ugnies deivė taip pat vadinama Gabija.

Nors Gabijos vardas buvo žinomas visoje Lietuvoje, tačiau ši deivė, kaip ir židinio ugnis, vadinta ir kitais vardais. Pvz., Rokiškio, Obelių, Svėdasų apylinkėse namų židinio

ugnį žmonės dar vadino Ramute. Greičiausiai senovėje šis žodis buvo pridedamas prie Gabijos, pageidaujant, kad ji būtų rami, nevaikščiotu ir neuždegtu namų. Paprastai vakare, sutvarkydami žarijas, kreipdavosi į ugnį ir meiliais žodžiais prašydavo, kad ji būtų ramutė, nesijudintų iš vietos. Kai kur, pvz., Viduklės apylinkėje, kreipiantis į židinio ugnį, ji būdavo vadinama Ugnija, Ignalinos apylinkėse — Ugnine. Šie žodžiai tikriausiai nebuvo namų židinio ugnies vardai, bet aiškumo dėlei buvo pridedami prie Gabijos, pvz., „ugnine Gabija, būk ramutė“ (Ignalinos apyl.). M. Pretorijaus ugnelės, vadinamos ponike, nebuvo ugnies vardas, kaip mano K. Būga ir V. Toporovas, bet ponikė buvo pridedama iš pagarbos ugniai. Žodis *ponikė* tolygus žodžiui *viešpats*. Gabiją V. Toporovas linkęs tapatinti su slavų Ugnine Marija, Mara, Marina, kurios genetiškai iš dalies susijusios su perkūnija, vandeniu, drėgme. Baltų mitologijoje tai galėjo reikšti moterišką mitologinį ugnies ir vandens personažą. Matyt, tą patį reiškė ir šaknis „gab-“. Tačiau nėra abejonės, kad ugnies deivės vardas Gabija susietas su sudievinamo ugnies apibūdinimu. Ugnies dievybė buvo vaizduojama prieštaringa. Ji ir šventa, duodanti žmonėms daug gero, bet drauge ir pikta, baudžianti už jos negerbimą. Vyrišku dievu (Gabis, Gabys) ugnis laikoma retai (128, 1, 160).

Krikščionybė, naikindama pagonių kultą, jų dievus paskelbė pikto demonais ar velniais, įvedė į savo religiją ugnies kultą ir jos globėja paskyrė šventą Agotą. Todėl lietuviai, priėmę krikščionybę, savo senąją Gabiją sutapatino su krikščioniška šventąja Agota. Maldose, skirtose ugnies deivei, ilgą laiką figūravo tik Gabija arba abi — ir Gabija, ir Agota. Laikui bėgant, Gabija pamažu buvo užmiršta, o pasiliko bažnyčios palaikoma Agota.

A. Briukneris, aiškindamas žodį *gabija*, nepagrįstai teigia, kad Gabijos vardas kilęs iš šventosios Agotos, rusiškai vadinamos Agafija, lenkiškai — Agata (8, 47; 102). Iš tikrųjų žodis *gabija*, kaip buvo sakyta, yra kilęs iš lietuviškų žodžių *gaubti*, *apgaubti*, *gobti*, t.y. paimti savo globon. Liaudies supratimu, Gabija viską apgaubianti, susiimanti, suburianti į vieną vietą ir globojanti.

Deivės Gabijos vardu vadinta ne tik židinio, bet ir kiekviena namuose deganti — balanos, vaškinės žvakės ir kt. ugnis. Apšvietimui pradėjus naudoti balanas ar žvakes, senu papročiu toji ugnis ir toliau vadinta deivės Gabijos vardu. Apie tai žinių mums teikia dar XIX a. šeimyninės ir ka-

lendorinės apeigos. A. Juškos pateiktoje veliuoniečių kvieslio byloje sakoma: „Pirmiausia duodu garbę tiems namams, tų namų ūkininkui ir ūkininkei ir tam stalui kaip altoriui, kurs linų žiedu užtiestas, juodomis alvėmis ir bonėtais uzbonais apstatytas, rugių krauju (kitur — miežių krauju), kviečių varpa apdabintas, šventa Gabija apšviestas“ (48, 297). Apie Tauragę sakoma: „Dėl to prašau poną staršoją pilką ar baltą stalą, kurį regiu lino gija užtiesta ir šventa Gabija apšviesta ir dieva dovanomis pripildytą“. Kalbant apie laidotuves, dainoje sakoma: „Šviečia dega Gabijėlė, gailiai verkia našlaitėlė“. Gabija būdavo deginama ir per kitas apeigas. Taigi namų židinio ir žvakių ar balanos ugnis Lietuvoje vadinta deivės Gabijos vardu. Anksčiausias trobos apšvietimo būdas buvo židinio, besikūrenančio viduryje aslos, ugnis.

Kylant krašto ekonominiam lygiui, tobulėjant gyvenamajam namui, perkėlus židinį į kampa, Gabijos vardą gavo priekrosnio („židinės“, duobės) ugnis, kur nuolat buvo laikomos žarijos. Namų židiniui lietuviai, kaip ir kitų kraštų gyventojai, ne tik dėjo aukas ar rūpinosi ugnimi kaip žmogumi, kad ji būtų soti, bet „klodavo“ jai patalą, guldydavo ir paguldę užklodavo, migdydavo ir t.t.

Buvo įsivaizduojama, kad ugnis, kaip ir žmogus, po dienos darbo turinti nusiprausti. Todėl kai kur, pvz., Tverėčiaus ir Ignalinos apyl., dar XX a. pradžioje buvo išlikę paprotys prie sutvarkytų nakčiai žarijų pastatyti puodelį švaraus vandens, „kad ugnelė turėtų kuo nusiprausti“. Tverėčiaus apyl., Latakiškių k., dar 1928 m., sukasę žarijas duobėn, pastatydavo katiliuką švaraus vandens ir sakydavo: „Ugnele, pasimaudyk, atilsėk“ (LMD I, 254, 392). Tų namų, kuriuose taip daroma, netrenkiąs perkūnas ir ugnis nedeginanti. Taip aprūpinta ugnis būdavusi labai patenkinta ir saugodavusi savo šeiminkų namus nuo visokių nelaimių, o ypač nuo gaisrų, kylančių iš audros su perkūnija.

Pakloti ugniai patalą reiškė stropiai ir gražiai sutvarkyti žarijas, o apkloti — apgaubti žarijas pelenais, kad jos ilgai neišblėstų. Pasak žmonių pasakojimų, ugniai klodavo patalą ir ją kasdien apklodavo. Jeigu šeiminkė nepaklodavo ugniai patalo ir jos neužklodavo, tai ugnis pykdavusi ir kartais „išeidavusi“ iš savo šeiminkų namų. Pvz., Veliuonos apyl., Žibintų kaime, kartą viena šeiminkė nepaklojusi ugniai patalo. Kuriant krosnį, ugnis išėjus iš židinio ir pasakiusi: „Nepaklojat man patalo, negaliu pas jus miegoti“. Ta ištarusi, apsisukusi pirkioje ir išėjusi. Židinio

ugnies išėjimas, žmonių manymu, reiškęs namams nelaimę, o dažniausiai gaisrą (58).

Klodami ugniai patalą, kalbėdavo Gabijai maldas, prašydami, kad šventa židinio ugnis būtų rami, gera, nesukeltų gaisro ir t.t. Kaip kad židinio kultas, jo priežiūra, taip ir maldos ugniai yra ankstyvojo sėslaus žmogaus gyvenimo kūriny. Maža dalis jų išliko rašytiniuose šaltiniuose. Pvz., J. Lasickis (XVI a.), rašydamas apie žemaičių dievus, sako, kad to krašto moterys, sutvarkiusios židinyje žarijas, kalbėdavo: „Gabija, devaite, pakelk garu, neleisk kibirkštų“. Pasak M. Pretorijaus (XVII a.), Žemaitijos, Nadruvos ir kt. moterys, apgaubdamos ugnį židinyje, kalbėdavo: „Šventoji Ponike (Ugnele), aš tave gražiai palaidosiu, kad nesuptyktum“ (85, 34).

XIX a. pab. daug ugniai maldų užrašė P. Kriaučiūnas, pasak kurio, raseinietės, klodamos ugniai patalus, išvartydavo pelenus, sakydamos: „Ugnele Gabija, gulėk užklota šventais patalėliais“. Girkalnietės, užklodamos ugnį, kalbėdavo: „Šventa ugnele, Gabijonėle, užkopiama gulėk, užpučiama žibėk“ arba, užkapstydamos ugnį, sakydavo: „Ugnele Gabijonėle, nekurstoma nedek, užklostoma miegok ir nevaikščiok po šiuos namelius“. Kaltinėnų apylinkės gyventojai, pakloję ugniai patalą, sakydavo: „Šventa Gabieta, neaukštinkis, neplatinkis, kaip dievo palikime, taip ir mūsų gyvenime“. Kiti sakydavo: „Šventa Gabieta, gyvens su mumis linksmai“ (58). Klodami židinio ugniai patalus, pirmiausia ją peržegnodavo, o paskui senoviniu būdu žarstydavo žarijas, kalbėdami Gabijos garbei maldas. Plungės apyl., sužėrę žarijas ir jas peržegnoję, sakydavo: „Gyvenk su mumis ramybėje, šventa Gabija“. Užventiečiai iškūrentą ugnį sugaubdavo, peržegnodavo ir sakydavo: „Šventa Gabieta, užklota miegok, atklota žibėk, o po mūsų smerčio mums tarnauk“. Tauragiečiai sakydavo: „Šventa Gabieta, sužiebta žibėk, sugaubta gulėk, smerčio valandoje mus griešnus neprastok“. Kražių apyl., sukasę žarijas ir peržegnoję, kalbėdavo: „Ugnele Gabietėle, sukopta miegok, užžiebta žibėk ir visuomet man padėk“. Salantiškiai, vakare peržegnoję ugnį, sakydavo: „Šventa Gabija, būk spakaina“. Raudonėnų apyl., eidami gulti, užžarstydavo ugnele, pašlakstę švariu vandeni, peržegnodavo ir sakydavo: „Šventa Gabija, aš tave peržegnoju su ščyra širdimi, būk rami ir laiminga“ arba, peržegnoję užžarstytą ugnele, tardavo: „Šventa Gabija, būk rami ant vietos“. Kelmės apyl., apžarstę žarijas ir jas peržegnoję, sakydavo: „Miegok,

ugnele, miegok, Gabietėle, kai aš atsikelsiu, tave gyvą rasiu". Vidukliečiai, sukasę žarijas į krūvą, apžarstę jas pelenais ir peržegnoję, sakydavo: „Šventa Ugnija, miegok užklota“ (LTR 1471, 97),

Kreipdamiesi į židinio ugnį Gabiją, kartais žmonės dar ją vadindavo Agota. Pvz., Kražių apyl. žmonės, klodami ugniai patalą, žegnodavo ją ir sakydavo: „Agota ir Gabeta, būk pakajinta“. Šilutės apylinkių gyventojai, sukaupę žarijas ir padarę viduryje skylutę, vadinamą „atagara“, peržegnoję sakydavo: „Gabija, Agota, gulėk apklota“. Žemaičių moterys, eidamos gulti, užžarstydavo ugnį pelenais ir sakydavo: „Šventa Gabeta, gyvenk su mumis linksmai“. Plokščių kaime (Šakių raj.) užžarstę ugnį, sakydavo: „Magreta, Gabieta ir šventa Agota, būk ant vietos, būk rami, tavo ploščiuuku šventu apdengta“. Varniuose ugniai buvo kalbama taip: „Šventa Agota su Šventu Gabetu keravokit muni nuo ugnies“. Ugnis buvo vadinama ir Visija (58).

Pastaruoju metu maldų ugniai įvairiose Šilalės rajono vietose užrašė kraštotyrininkai K. Lovčikas ir E. Vyčikas, kurių dalį čia pateikiame. Kad ugnis neišeitų iš namų, Kalvalių k. (Upynos apyl.) senelės kalbėdavo: „Šventa Gabieta, užgaubta gulėk, užklota miegok ir mane saugok.“ Vytogolos k. (Upynos apyl.) moteris, kilusi nuo Varnių, sakė, kad pirmoji rytmetinė malda buvo skirta ugniai, kalbant: „Šventa Gabieta, užkaupta gulėta, užkurta žibėta. Kaip numirisma, uždek mums žvakelę, pasiremti lazdele ir eiti namučio“.

Patalą klodavo ne tik ugniakuro ugniai, bet kartais ir deginamos balanos ugniai. Liškiavos apyl., eidami gulti, išimdavo balaną iš židinio, degančio galu aslos viduryje padarydavo kryžių, t. y. paklodavo ugniai patalą. Po to padėdavo toje vietoje degančią balaną, paskui dar ją peržegnodavo, t. y. užklodavo. Taip palikta balana užgesdavo (LTR 374, 1315).

Tikėta, kad nesutvarkytą lauke kūrentą ugnį išnešiojanti pikta dvasia, t. y. velnias, kuris, nešdamas žarijas, galis ką nors uždegti (Kražiai). Tikėta, kad prie paliktos ugnies lauke šildosi velniai, Laumės, raganos ir pan.

Gerbiama buvo ne tik židinio ugnis, bet ir vieta, kur lauke ugnis kūrenta. Palikdami ją žmonės sutvarkydavo ir peržegnodavo (29, 31—34).

Iš viso to matyti, kad tradicinis ugnies kultas, įgaudamas naujas formas, egzistavo iki pat praėjusio šimtme-

čio pabaigos. Ilgainiui, išnykus židinio dievybės supratimui, išliko ugniai patalo klojimas, jos guldymas ir apklojimas, o vėliau ugnies kulto liekanos buvo pastebimos šviesos uždegimo apeigose.

Namų ugnis bei jos židynys, nuolat besikūrendami, netekdavo savo švarumo ir tyrumo. Be to, juos galėdavę užteršti nusižengę žmonės, kurie buvo laikomi „nešvariais“.

Pirmykštis žmogus nusižengimą siejo su nešvarumu supratimu. Ypač nešvariais buvo laikomi ir išskiriami iš kitų tarpo žmonės, įvykdę kokį nors nusižengimą religijai. Kad būtų galima su jais vėl bendrauti, jie turėjo apsivalyti ugnimi, kuri esą nuplaunanti nuo žmogaus nusikaltimo dėmes. Iš čia kilo ir „dieviškų teismų“ supratimas, kur žmogus tariamai buvo nuvalomas ugnimi.

Pirmykštės bendruomenės laikais „nešvariomis“ buvo laikomos ir moterys menstruacijų metu bei keturiasdešimt dienų po gimdymo. Jos buvo neprileidžiamos prie ugnies, kad neužterštų. Be to, buvo tikima, kad tokios moters užteršta ugnis esanti labai kerštinga ir pavojinga žmonėms. Liškiavos apyl. dar XX a. pradžioje buvo išlikęs tikėjimas, kad ugnis nepakenčianti „nešvarios“ moters. Jeigu ji išdrįsdavusi priėti prie besikūrenančio židinio, tai ugnis supykusi uždegdavusi jos drabužius, o šie padėgdavę trobas. Nėščiai moteriai buvo draudžiama peržengti per tą vietą, kur buvo kūrenta ugnis. Jeigu ji šiam draudimui nusižengdavusi, vaikas gimdavęs dėmėtas (Ignalinos raj.).

Ugnį buvę galima užteršti ir metant į ją nešvarius daiktus, spjaudant į ją, mindžiojant kojomis ir t. t. Todėl Švenčionių raj., Jakelių k., jei kas į ugnį mesdavo nešvarius daiktus, seneliai sakydavę, kad blogu kvapu suteršė ugnį, už tai dievas nubausiąs (29, 34—36).

Žiloje senovėje žmonės įsivaizdavo, kad ugnis turinti akis ir užpilant ją nešvariu vandeniu jos užkrečiamos. Švenčionių raj., Tverečiaus, Raketės, Gudelių k., jei kas užpildavo ugnį nešvariu vandeniu, buvo tikima, kad jai užkrėtė akis. Ugnis degdama turinti valytis ir daug dirbti. Paprastai už tokį nuskriaudimą ugnis stengdavusi atkeršyti. Užteršta ugnis turėjusi valytis, o valydamasi galėjusi sudeginti trobesius. Linkuviečiai neužpildavo ugnies nešvariu vandeniu, nes tikėjo, kad jų šuliniuose pagesių vanduo. Apie Žaslius žmonės tikėjo, kad tiems, kurie užlieja ugnį nešvariu vandeniu, miežiai nederėsia. Pasak

kapsukiečių, žmonėms, pilantiems į ugnį pamazgas, ant veido arba rankų atsirasianti rožė.

Užterštą ugnį žmonės turėjo prausti. Ignalinos raj., Mažųjų Pečiurkų k., tokią ugnį šlakstydavo švariu vandeniui, t. y. prausdavo. Vėliau krikščionybės įtakoje ugnies prausimas virto jos šlakstymu šventintu vandeniu.

Draudžiama buvo teršti ugnį spjaudant į ją, mindžiojant ją kojomis, mėtant purvais ir kt., nes tai buvo laikoma ugnies ižeidimu, už ką ižeistoji ugnis žmogų nubausianti. Ugnį žmonės visuomet gerbdavo ir ją gerbti mokė savo vaikus, pabrėždami, kad „ugnelė yra šventa, todėl nevalia jos niekinti“ (Pilypų k., Švenčionių raj.). Mūsų proseniai ypač griežtai drausdavo spjaudyti į ugnį, tai buvęs labai didelis ugnies ižeidimas ir jos užteršimas. Užteršta ir ižeista ugnis į ją spjovusį žmogų visuomet nubausdavusi. Kai kur buvo tikima, kad tokiam žmogui apšašančios lūpos arba liežuvis. Tverėčėnai spjaudantį į ugnį bardavo taip: „Spjauk, spjauk ugnėn, tai apjeksi, lūpas tau dar suplėšys“. Krikščionybei veikiant atsirado naujų šio draudimo motyvavimų. Pvz., daugelyje Lietuvos vietų buvo draudžiama spjaudyti į ugnį todėl, kad po mirties už tai velniai duosią laižyti karštą keptuvę arba karštą plytą.

Vaikams žaisti su ugnimi buvo griežtai draudžiama. Vaikai, žaidžiantys su ugnimi, išdykaujantys prie ugnies, draskantys ugniakurą, buvo gąsdinami, kad už tokį elgesį su ugnimi jie prišlapinsią lovą.

Ugnis galėjo būti užteršta ir mindžiojant ją kojomis. Todėl žmonės vengdavo tai daryti. Jeigu, kūrenant krosnį, iškrisdavo nuodėgulių, tai juos paimdavo ir sudėdavo atgal. Iškritusios iš krosnies ugnies nespardydavo, nemindydavo kojomis, nes tai buvo laikoma dideliu nusidėjimu. Kupiškio apylinkėje buvo tikima, kad mėtančiam iš ugniakuro žarijas ir mindančiam jas kojomis po mirties velniai kišią degančias žarijas po oda.

Pasak senų tikėjimų, gaisras kildavęs dėl to, kad kai kurie žmonės negerbę ugnies, spjaudę į ją, užpylinę pamazgomis, mindžioję kojomis ir t. t. Šie tikėjimai yra gyvai išreikšti pasakojimuose apie dviejų kaimyninių židinių ugnių pasikalbėjimą, kur sakoma, kad negerai užlaikoma ugnis jaučiasi ižeista ir žada atkeršyti savo šeiminkams. Sakmių apie dviejų ugnių tarpusavyje pasikalbėjimą aptinkama įvairiose Lietuvos vietose. Jos visos savo turiniu yra panašios, todėl pateiksime tik porą pavyzdžių.

Marcinkonių k. viena moteriškė sapnavusi dvi raudonai apsirengusias mergaites, kurios tarp savęs kalbėjusios. Viena klausianti savo draugės, ar jos šeimininkai gerbia ją. Draugė atsakiusi, kad ji esanti savo namuose gerbiama. O pirmoji skundžiasi, kad jos šeimininkai negerbia jos, laistą pamazgomis, mindą kojomis, spjaudą į ją ir todėl trečiadienį („seredoj“) ji iš savo šeimininkų išeisianti. Antroji tarusi, kad ant pirmosios mergaitės šeimininko tvarto esančios padėtos šeimininko akėčios, taigi jas reikia palikti. Trečiadienį sudegė negerbusio ugnies šeimininko trobos, o išliko tik gerbusio ugnį šeimininko akėčios (Marcinkonys, Varėnos raj.).

Arba kitas pavyzdys. Kalbėdamosi dvi kaimynės ugnys vadinosi sesėmis. Viena kitai sakanti: „Sese, sese, einam pasivaikščioti, man niekas patalo nekloja, į mane spjaudo“. Kita sako: „Aš neisiu, man patalą pakloja ir mane gerbia“. Ir užsidegė negerbusio ugnies šeimininko daržinė. Toje daržinėje buvo gerbusio ugnį šeimininko ratai. Kilus gaisrui, ratus žmonės išvilko, o daržinė ir sudegė. Kitur pasilikdavusios tik ant stulpo pakabintos kamanos (Beniakonys) (LMD I 612, 4).

Išėjus ugniai reikia esą ramiai laikytis, nejudėti, nešaukti, tada ugnis pasivaikščiojusi vėl sugrįšianti į krosnį. Išėjusią iš krosnies ugnį žmonės drausmindavę, prašydavę būti ramia. Šilalės apyl., pamatę vaikščiojančią ugnį, sakydavo: „Gabija, eik gulti“. Darbėnų apyl. sakydavo: „Ugniele, Gabija, neik paskui mane“. Tada ugnis paklusniai grįždavusi į židinį.

Gabijos ugnis, degdama ilgesnį laiką, galėjusi ir pati užsiteršti. Todėl židinio ugnis buvo kaskart atnaujinama iš bendro ugnies šaltinio, kuris simbolizuodavo amžinąją šviesos deivę Saulę. Paprastai senoji židinio ugnis buvo užgesinama ir užkuriamą iš naujo.

Atrodo, kad senovės lietuviai savo namų židinių ugnį atnaujindavę per vasaros solsticijos šventę, kada buvo užkuriamas apeiginis laužas švaria, nauja, nesuteršta ugnimi, gaunama trinant vieną medžio gabalą į kitą. Pasak K. Hennenbergerio, XVI a. tą ugnį lietuviai gaudavę sukamu ratu ir šiaudinėmis virvėmis. Nakčia to laužo ugnies atsinešdavę į namus ir užgesinę senąją ugnį įkurdavę naują. Dar XIX a. Rytų Prūsijos lietuviai Joninių išvakarėse švari vandeniu užliedavo namų židinį, kurį vėl įkurdavo apeiginio laužo ugnimi. Jaunavedžiai į savo židinį būtinai atsinešdavo Joninių ugnies, kad šeimoje būtų sutarimas

ir kad apsaugotų nuo epideminių ligų, perkūnijos ir kitų stichinių nelaimių (29, 38).

Katalikų bažnyčia nuo VIII a. namų židinio atnaujinimo tradiciją perkėlė į priešvėlykinę („didįjį“) šeštadienį. Tą dieną visose bažnyčiose buvo šventinama ugnis. Žmonės imdavo ją, nešdavosi į namus, kur senovišku papročiu gesindavo senąją ugnį ir kurdavo naują. Kai kurios šeimininkės, laikydamosi senų tradicijų, tą ugnį laikė židinyje ištikus metus, t. y. iki kitų Velykų, nes buvo tikima, kad į tą namą, kuriame deganti metinė ugnis, netrenkiąs griaustinis, kad ta ugnis atnešanti namams laimę ir santaiką šeimoje. Kitur vėlykinę ugnį žmonės stengėsi išlaikyti iki Sekminių arba bent iki Velykų pirmos dienos ryto. Jei šeimininkė rasdavo Velykų rytą ugnį užgesusią, tai turėdavo būti be ugnies: tą dieną ugnies niekas neskolindavo, nes buvo tikima, kad ugnies skolintojas išnešas iš namų laimę, ugnis netenkanti savo šventumo ir pradanti vaikščioti. Ignalinos raj., Kliūkų k., moterys šventa ugnimi užkurdavo krosnį ir neužgesindavo iki sekmadienio ryto, kad tą dieną pro kaminą išeitų švęstos ugnies dūmai. Tverėčiai šventinta ugnimi aprūkydavo namus, gyvulius ir kt. Kitur šventintą ugnį žmonės senu papročiu apnešdavo aplink visus trobesius, kad apsaugotų juos nuo nelaimių, pelenais birstydavo trobas, kad nedegtų, ir daržus, kad gerai augtų daržovės. Į statomos trobos kertes dėdavo vėlykinės ugnies anglių (29, 39). Rytų Lietuvoje nekurdavo krosnies, negamindavo maisto, kol atnešdavo pašventintos ugnies. Ta ugnimi kurdavo ir pirtį.

Su šventinta ugnimi buvo atliekami įvairūs burtai. Antai Antazavės k. (Zarasų raj.) užkurdavo laužą svetimame lauke, tikėdami, kad sudeginsią visas laukų bjaurības ir joks įkandimas gyvuliams nekenksiąs. Ugnies apvalymo bei atnaujinimo apeigos iš žilos senovės buvo žinomos daugeliui pasaulio tautų. Užsiteršus namų židinio ugniai, kurdavo naują, ištrindavo iš medžio ar išskeldavo iš akmens. Lietuvių šventyklose ugnį saugodavo vaidilutės.

Plačiai pasaulyje yra paplitęs tikėjimas, kad židinio bendruomenės laimė, gerovė priklauso nuo amžino jo degimo. Židinio ugnies užgesimas buvo laikomas mirtimi, ir tai turėję atsiliepti visos bendruomenės gyvenimui. Dėl to buvo stropiai saugomas židinys, kad neužgestų, nes namų ugnies užgesimas lemdavęs didelę nelaimę visai šeimai. Pačios ugnies užgesimas buvo laikomas jos mirtimi.

Kai kuriose Lietuvos vietose (Joniškėlio raj., Gružių apyl.), kad ugnis ilgiau rusentų, į židinį su anglimis įdėdavo medžio kelmelį ar šiaip storą pagalį, dažniausiai džiovinto alksnio gabalą, kuris gruzdėdavo kelias dienas. Rytą iškasdavo jį iš pelenų ir įpūsdavo ugnį. Šitoks pagalyš ar kelmelis buvo vadinamas „ugnies mituliu“. Dedant į žarijas ta pagalį, buvo sakoma: „mitic ugnele“ (29, 39).

Tverėčiau apyl. į esančią priekrosnyje duobę, kur buvo laikomos žarijos, įdėdavo didelį nuodėgulį, kad žarijos neišblėstų. Kad židinio ugnis neužgestų, ant žarijų užmesdavo beržo tošies, pažarstydavo nuodėgulus. Žemaitijos šeiminkės sužerdavo žarijas židinio duobėn, apkaupdavo jas pelenais, kalbėdamos: „Šventa Gabija, gyvenk su mumis linksma“.

Ypač buvo žiūrima, kad namų židinys neužgestų žiemos švenčių metu, kai žemę gaubia tamsa ir šaltis. Tai buvusi senovinė žiemos šventė (trumpiausios dienos, laiko atgimimo ir Saulės sugrįžimo), vėliau sutapatinta su Kalėdomis. Žmonės tikėjo, kad tuo metu visur buvę daugybė visokių antgamtinių baisybių, todėl saugodavo, kad neužgestų židinys. Dar XX a. pradžioje Kaltinėnų apyl. gyventojai Kūčių vakare senu papročiu įdėdavo į krosnį išdziūvusio beržo pinutį, kuris ilgai degdavo, ir per šventes namuose būdavo šventos ugnies, nešančios palaimą (37, 125).

Senovės lietuviai, užgesus židinyje ugniai, parsinešdavo jos iš alkų, kur ugnis kūrendavosi amžinai. Apie tai sužinome iš žmonių pasakojimų. Pvz., Jakelių k. (Švenčionių raj.) seni žmonės pasakojo, kad jų protėviai naujos ir nesuterštos ugnies parsinešdavę iš girioje amžinai besikūrenusio laužo. Šiaulių raj. Bubių kaimo laukuose ant piliakalnio, supilto žmonių rankomis, senų senovėje esą kūrenosi amžinoji šventa ugnis. Ją saugoję žyniai ir vaidilutės, pas kuriuos žmonės eidavę ugnies. Atvykstantieji pasiimdavę šventos ugnies, užsidegdami kempinę arba virvę. Su ta ugnimi įkurdavę savo namuose židinį, kurį stropiai saugodavę, kad neužgestų. Ant tokios šventos ugnies išvirtas valgis buvęs žmonėms labai naudingas ir niekad žmogui nepakenkdavęs (29, 38).

Patriarchato laikotarpiu ugnies deivės pradėtos vadinti vyriškais vardais. Šalia deivės Gabijos, atsiranda ugnies dievaitis Gabikis. Jėzuitų užrašuose (1718 m.) aptinkame duomenų apie žmones, kurie garbinę ugnį ir ją vadinę dievaičiu. J. Brodovskio ir P. Ruigio žodynuose minimas jaunos ugnies dievas Jagaubis, o T. Šulco „Lietuviškoje grama-

tikoje" (1673 m.) — Gabjaujis, kuris laikomas svirnyų dievu. Šie skirtingi pavadinimai yra panašūs. Skirtumas tas, kad Gabjauja yra pati ankstyviausia matriarchato laikų ugnies deivė, jos globėja, o Gabjaujis bei Jagaubis atsiradę tais laikais, kai moteriškosios dievybės jau neturėjo ankstesnės reikšmės. Su jaujos ugnimi artimai susijusi ir deivė *Jaujinė, globojusi klojime sukrautus javus.*

Pastebėtina, kad lietuviai iš didelės pagarbos sudievin-tai ugniai Gabijai, įvedant krikščionybę ir išniekinant, ge-sinant jų šventus ugnies židinius, nešę ją ir slėpė miškų tankumynuose, sunkiai prieinamose vietose. Ten saugojo, kad ji neužgestų, tikėdami, kad šventosios amžinosios ugnies užgesimas atneš pražūtį visai lietuvių tautai (133).

Dangaus deivės

Atsiradus kaplinei žemdirbystei, kosminė religinė pasaulėžiūra įgavo naujų elementų. Pirmiausia buvo sudievinatas dangus ir jo šviesuliai — Saulė, Mėnulis ir kai kurios žvaigždės.

Dangus pagal pirmąją pasaulėžiūrą — šviesos ir gėrio viešpatija, o dabar danguje buvo apgyvendintos dievybės ir dvasios. Visos dievybės pirmiausia suvoktos materialistiškai — jos gyvenusios kaip žmonės. Dangus taip pat buvo panašus į žemę, ten buvę sodai, laukai, upės, ežerai, kalnai. Saulė laikyta didžiąja dangaus ar Dievo ugnimi, vėliau, metalo amžiuje, — žibintu, nukaltu dangaus kalvio, dievo Kalvelio ir pakabintu danguje, kad šviestų žmonėms (Malalos kronika, 1261 m.)

Dangaus kalviai žinomi ir kitų tautų mitologijoje. Latvių mitinis kalvis nukalęs Saulę kas rytą, Suomių Kalevaloje kalvis Ilmarinas nukalęs dangų, Saulę, Mėnulį, žvaigždes. Dangaus kalvį, nukalusį Saulę, žinojo graikai, romėnai, germanai ir kitos tautos.

Deivė Saulė

Saulė seniausioje tautosakoje identifikuojama su aukso obuoliu, degančia ugnimi, balta karve, balta avimi, balta ožka.

Kaplinės žemdirbystės laikais Saulė pradėta laikyti antropomorfinė būtybe, dievybe, dangaus šeimininke, identifikuojama su moterimi. Ji vaizduojama mergina su ilgais auksiniais ar linų plaukais, dėvinti linų žiedų vainiką, kurį nusipynusi pati arba jai nupynęs Mėnulis. Kituose mituose Saulė vaizduojama su auksine karūna ant

galvos, apsirengusi ilgais auksiniais rūbais su gražia skraiste ant pečių. Kai kur Saulė vaizduojama gražia ir paprasta moterimi. Dvarčininkų k. (Kretingos raj.) Saulytė buvo vaizduojama auksakase moterimi, apsisiautusia žibančiu apsiaustu.

Buvo manoma, kad Saulė, kaip ir kiekviena moteris, dirbanti įvairius darbus: verpianti, skalbianti, brendanti per vandenį, sodinanti sodą, daržą, besidabinanti, semianti jūroje vandenį (Griškabūdis), einanti pirtin (Merkinė), siuvanti, raikanti duoną, skaičiuojanti žvaigždes, einanti į vaišes, mieganti, besišukuojanti, besimaudanti. Mitinė giesmė iš Kupiškio apylinkių ją vaizduoja taip: „Šilko skarelę siulėdama, siulėdama, /Baltų pyragėlį raikydama, raikydama, /Savo vaikeliams po riekelę, po riekelę, /O našlaitėliam po kąsnelį, po kąsnelį“ (21, 367). Dainose minimi Saulės namų langai, kaminas, ant kurio kepama.

Lietuviai Saulę labai mylėjo, gerbė, kalbėjo jai maldas. Dar apie 1875—1880 m. Ožkabalių k. (Vilkaviškio raj.), Saulei tekant, žmonės žegnodavosi. Saulei leidžiantis, žmonės baigdavo darbus, tikėdami, kad tada prasideda velnio viešpatavimas. Baigiant darbus, buvo įprasta sakyti: „Die nužę vargstant, vakaro sulaukus — Saulyte močiute, pasitpink mus“ (9).

Mitiniuose pasakojimuose suasmeninta deivė Saulė kartais šypsosi, juokiasi, o kartais liūdi, verkia, rauda kruvinomis ašaromis. Žolės, vadinamos kelrase arba rasakėla, dubenyje ilgai ryte besilaikanti žibanti rasa žmonių vadinama „Saulės ašarėlėmis“. Gruodžio 13 d. Saulė prieš savo sugrįžimą sustoja ir šoka. Taip pat ji šoka, mainosi per Vėlykas, Jonines.

Saulę žmonės laikė savo geradariu. Todėl laukė jos užtekėjimo dainuodami: „Užteka Saulužė, dautelio...“ arba: „Aušta Aušrelė, kaip gelumbėlė, /Teka Saulelė, kaip ritulėlis“.

Saulė visuomet nesavanaudiškai padėdavusi nelaimėse žmonėms. Mitinėje giesmėje „avate (avelė) prapuolusi“, o šeiminkas ejęs jos ieškoti. Užėjęs pas Aušrinę prašyti jam padėti, ši atsakiusi, kad anksti rytą Saulelei turinti pakurti ugnelę. Paprašyta Vakarinė atsakiusi, kad ji vakarais turinti Saulelei pakloti patalėlį. Kreipiantis į Mėnesėlį, jis atsakęs, kad esąs kardu perdalytas ir liūdnas jo veidelis. Tik paprašyta Saulelė pažadėjusi devynias dienas ieškoti, o dešimtą nenusileisti (87, 291—299).

Rekrutų dainoje prašoma Saulutė motinėle atsiųsti juo-

dą varną, kurs nuneštų į namus tėveliui mirštančio rek-
ruto kaulą, o motinėlei — kraujo lašą.

Saulužė raminanti per dieną dirbusią lauke našlaite,
kuri prašo patrumpinti jai darbo dieną, nusileisti. Dainoje
sakoma: „Lydu, lydu, Saulele, /Už kalnelio, už aukštojo,
/Nusileisk gi, Saulele, /Vakaruosna, vėlyvuosna“ (Kaišia-
dorys). Arba: „Leiskis, leiskis, Saulele, /Už kalnelio, už
aukštojo“ (Žasliai).

Saulė padedanti dirbantiems, nepaisydama savo reika-
lų. Antai dvi mergos, dirbdamos lauke, pailsusios ir užmi-
gusios. Norėdamos baigti darbą, prašiusios Saulę, kad ji
ilgai nenusileistų. Saulė paklausiusi, bet, kai jos ėjusios na-
mo, joms pasakiusi: „Kad jūs mergaitės taip užšaltumėt,
kaip man pirtis užšalo“ (Merkinė; LTR 1041, 91).

Saulei tekant atliekami įvairūs svarbūs darbai. Dainoje
sakoma: „Aušta aušrelė, šviesi pazarėlė, rengia brolelį į ka-
relį“. Tekant Saulelei motulė eina į svirnelį kelti savo duk-
relės. Visi nekasdieniniai žygiai pradedami Saulei tekant. .
Saulelei tekant, lapeliams mirgant brolelis žirgelį balnoja,
pas mergele joja. Taip pat auštant Aušrelei, tekant Saule-
lei vestuvėse atvyksta pas nuotaką jaunikis ir nuotaka iš-
vyksta iš savo gimtųjų namų pas vyrą. Šviečianti Saulė iš-
tirpdanti sniegą ir ledą, neleidžianti šalčiui sušaldyti
medžių, išauginanti gražius žmones. Saulelė vadinama gra-
žiausiais vardais. Dainose ji vadinama šviesiąja, švitriąja,
meiliąja Saulele.

Lietuviai grožėjosi rytiniu dangumi, iš kur užteka Sau-
lutė. Vienoje iš daugelio dainų mergelė sako: „. . . Tekėčiau
toli, tatalėta, /Per du šimtus mylių, tatalėta, /Užu paties
Vilniaus, tatalėta, /Kur Saulelė teka, tatalėta, /Mėnuolėlis
rieda, tatalėta, /Per mane pačią, tatalėta, /Per mano krašte-
lį, tatalėta, /Saulelė tekėjo, tatalėta“ (94, 79).

Visame varge geriausia darbo žmogaus bičiulė yra Sau-
lelė, kuri vakarop nakčiai leidžiasi „aukso laivelin“, o
iš ryto jau linksma keliasi aukštyn. Pasiilgęs jos, vienoje
dainoje žmogus klausia, kur ji taip ilgai užtrukusi. Saulė
atsakanti: „Aš už kalnų, kalnužėlių, vargdienėlius rami-
nau“. Kai pateka Saulutė, žmogus pajunta džiaugsmą, nes
bė jos nėra džiaugsmo. Lietuviai dainavo: „. . . Dalia mano,
dalelė — kaip miglota Saulelė“.

Moterys, norėdamos turėti baltų linų, prašydavo Saulu-
tę juos baltai išbaltinti. Apie Dusetas, Švenčionis ir kt. mo-
terys, paklojusios linus, šalia jų padariusios iš linų saujos
ratelį — Saulutę ir per vidurį prispaudusios baltu akmenė-

liu, sakydavo: „Saulute, motinėle, išbaltink linelius“. Kartais dar prašydavo Saulutę išbaltinti linus taip baltai kaip baltas akmenėlis. Barčių k. (Varėnos raj.) po padaryta iš linų Saulute padėdavo keletą obuolių. Linas buvo laikomas Saulės augalu.

Saulė padedanti žmonėms apsiginti nuo gyvačių įkirtimo arba įkirtus pagyti. Užkalbant nuo gyvatės, žmogus turėdavo atsigręžti į Saulę ir prašyti ją atimti ligą. Be to, užkalbėti turėdavo Saulei tekant ar leidžiantis. Pvz., apie Tverečių užkalbėjime sakoma: „Sutvėrė Dievas dangų, žemę, Saulę, Mėnesį ir žvaigždes ir visą sutvėrimą ir liepė vienam kito nesiliesti“ arba: „Žemė žemybė, Saulė šviesybė, tau blogybė, man gėrybė. Kur buvai, tenai vėl eik!“

Saulė ne tik globojanti įkirstą gyvatės žmogų, padedanti jam pasveikti, bet ir naikinanti visokias ligas ir teikianti sveikatą. Dzūkai sergantį drugiu užkalbėdavo taip: „Saulės vardu, Perkūno grausmu tau, drugy, insakau, tavi varau nog žmonių, nog gyvulių, nog paukščių, nog kiekvieno gyvo garo žaliosna giriosna, klampiosna balosna, tamsuosna raistuosna, kur Saulė nemato, kur žmonės nevaikščioja, gyvuliai nebraidžioja ir paukščiai nelakioja. Jei many nepaklausysi, tavi Saulės spinduliu išdziovinsiu, Saulės kaitru nukamuosiu, gailiu rasu prigirdzysiu, užkerėtu duonu pripėnėsiu. Tau liepiu, tau insakou, kad NN aplaistai, daugiau jo nekamuotai“ (57, 508).

Įvairūs liaudies medicinos dalykai buvo atliekami Saulei leidžiantis arba jai tekant. Dusetų ir kitų apylinkių gyventojai dedervines gydė Saulei tekant ar leidžiantis, tepdami jas bevardžiu pirštu paimta rasa nuo lango stiklo pagal Saulę. Tepdami kartais kreipdavosi į Saulę: ryte sakydavo: „Labas rytas, Saulute!“, o vakare — „Labas vakaras, Saulute!“ Saulei leidžiantis gydydavo nuo drugio ir kitų ligų (128, 135). Užkalbant nuo sunkių ligų, žmonės atsigrėždavo į Saulę arba tiesiog užkalbėdavo ją, prašydami pašalinti ligą („Saulala. . ., atimk man šitą sopulį“). Tekančiu prieš Saulę — į rytų pusę upės vandeniui, dar Saulei netekėjus, prausdavo nuolat verkiantį vaiką ir tą vandenį vėl supildavo ten, iš kur jis buvo pasemtas. Nuo to vaikas nustodavęs verkti (Marcinkonys).

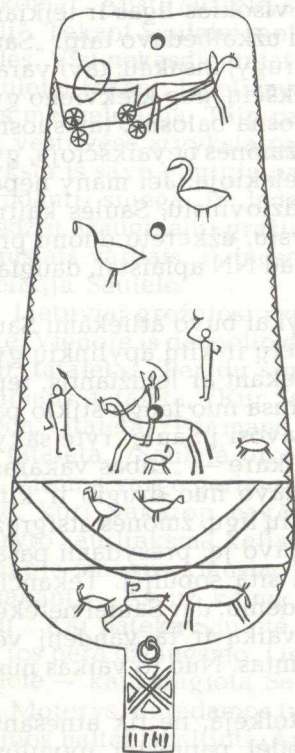
Saulė buvo laikoma gyvybės teikėja, ne tik atnešanti gyvybę, bet ir palaikanti ją. Todėl paprastai gyvulius skersdavo prieš Saulės patekėjimą, tikėdami, kad jie ilgai nenusibaigsia, jei bus skerdžiami su Saule. Užmušta gyvatė nenusibaigianti iki Saulės nusileidimo. Be to, leidžiantis Saulei, buvo žadinami ligoniai ir apskritai miegantieji,

kad Saulė nenusineštų jų gyvybės (Švenčionys). Miegas leidžiantis Saulei buvo vadinamas Saulės miegu. Jei ligonis nemirė iki Saulės nusileidimo, žmonės manė, kad jis su-
 laukė saulėtekio. Dzūkai sakydavo, kad miegantys Saulei
 leidžiantis gauną vištalaktį. Saulei nusileidus nenešdavo iš
 namų suodžių, šiukšlių, kad amaras javų nepultų (LTR
 3746, 1612) (Liškiava). Saulei nusileidus neskaldavo, nes
 tuo metu Laumės skalbiančios arba skalbiant šunys pasius-
 davę.

Iš didelės pagarbos Saulei buvo draudžiama į ją rodyti
 pirštu, rodyti jai liežuvi, pamėgdžioti, nes taip daryti esan-
 ti nuodėmė ir Saulutė galinti supykti, o supykus ir nubaus-
 ti. Į Saulę ir debesį galima buvo rodyti tik veidu.

Saulės gyvenimas laiko-
 mas amžinu, niekad nesibai-
 giančiu. Ji visus žmones vien-
 nodai mylinti, vienodai vi-
 siems šviečianti. Saulė net ir
 kelmo neaplenkianti. Geri
 žmonės palyginami su Saule.
 Jei geras vyras veda gerą
 žmoną, sakydavo, kad Saulė
 Saulę vedė. Blogo žmogaus
 Saulė nemėgstanti. Kalbėda-
 mi apie tokį žmogų, sakyda-
 vo: „Jam ir Saulė neįtiks“
 (73,133—134).

Pasakojimuose našlaitė
 gauna Saulės, Mėnulio, Žvai-
 gždės rūbus. Antai mirdamas
 tėvas liepia savo dukrai tris
 naktis melstis ant jo kapo.
 Atėjus jai pirmą naktį ir be-
 verkiant, išeina tėvas ir duo-
 da jai rūko maišelį, Žvaigž-
 dės rūbus, apavą, karietą,
 arklius ir vežėją. Antrą naktį
 duoda Mėnulio rūbus, karietą,
 arklius ir vežėją. Trečią
 naktį duktė gauna Saulės
 rūbus, karietą, arklius ir ve-
 žėją. Tada tėvas sako duk-
 teriai, kad visa tai reikia pa-
 dėti dideliame ažuole, augan-
 čiam prie vieškelio, o kad

6. Saulės vežimas (1847 m.)
 pavaizduotas ant prieverps-
 tės. Bružų k., Zarasų raj.

jis atsidarytų, reikia sugiedoti: „O ažuole, ažuolėli, atsidaryk, atsiverki!“ Kad dedant nieks nematytų, reikia paleisti rūką. Duktė nueina pas karaliūną tarnauti. Pasiprašiusi į bažnyčią, karaliūnas leidžia. Pirmą sekmadienį ji apsirengia Žvaigždės drabužiais, įsėda į jos karietą, pakinkytą jos arkliais, ir nuvažiuoja į bažnyčią, kur ją pamato ir susižavi karaliūnas. Antrą sekmadienį nuvažiuoja apsirengusi Mėnulio drabužiais, o trečią — Saulės drabužiais, jos karieta ir arkliais. Karaliūnas, norėdamas susekti, kas yra ta mergelė, po bažnyčios slenksčiu papila deguto; jai einant, viena Saulės korpelė prilimpa ir pasilieka. Tuo būdu jis suranda Saulės korpelės šeimininkę ir ją veda (66, 470).

Našlaitei padedanti ne tik Saulė, bet ir jos duktė. Pasakoje mergina, kurią nori vesti jos brolis karalaitis, prasmegusi žemėje, atsiduria gražioje girioje, kur randa mažą trobelę, o joje gyvenančią Saulės dukterį. Iš jos sužino, kad ši trobelė yra baisios raganos valdžioje, kuri užvaldė Saulės dukterį, pavogdama dar ją mažą, ir nepaleidžia jos. Abi sutaria bėgti. Saulės duktė ir karalaitė pabėga ir atsiduria karalaičio dvare. Kadangi abi labai gražios, brolis negali atpažinti, kuri jo sesuo. Galop jis atpažįsta ir veda Saulės dukterį (66, 500).

Šviesioji Saulelė auginanti piktos karaliaus motinos išmestą marčios pagimdytą karalaitį, berniuką su Saule kaktoje, žvaigždėmis smilkiniuose, Mėnuliu viršugalvyje. Gimus kūdikiui, karaliaus motina parašiusi jam melagingą laišką, kad jo žmona pagimdžiusi baidyklę su arklio galva, šuns liemeniu ir briedžio kojomis. Karalius liepęs vaiką nunešti žirgų tvartan, kad jį sumindžiotų. Bet numesto vaiko žirgai nesumindžioję. Tada nunešusi karvių tvartan, kad vaiką subadytų, tačiau ir karvės nebadžiusios. Po to motina nunešusi vaiką avių tvartan, bet ir tos nemindžiojusios; įmetusi kiaulių tvartan, ir tos neėdusios. Iš to matyti, kad tas berniukas buvęs ne paprastas, o dieviškas, gal pačios Saulės sūnus. Pagaliau piktoji karalienė išnešusi vaiką prie kelio, padėjusi ir tarusi: „Saulute, augink!“ Vaiką paėmęs elgeta, jis užaugęs, stebuklingu būdu grįžęs pas tėvą ir atkeršijęs piktajai karaliaus motinai (Pivorijų k., Dysnos apyl.).

Saulei šviečiant retai pasirodančios blogos dvasios, demonai. Tuo tarpu blogis visuomet pradeda siautėti nakčia. Saulei nusileidus prasideda blogųjų dvasių gyvenimas. Saulei nusileidus žmonės nedirbdavo kai kurių darbų, bijo-

dami, kad jiems nepakenktų blogosios dvasios. Rytų ir Pietų Lietuvoje tuo metu moterys slėpdavo kuodelius, kad Laumės nepriterštų. Be to, neidavo kultti, kad velniai jiems netalkintų (37, 136).

Tikėdami, kad Saulė neša žmonijai ir jos darbams palaimą, lietuviai, pradėdami ir baigdami svarbius darbus, dirbdavo pagal Saulę. Apsukimas pagal Saulę plačiai buvo praktikuojamas atliekant įvairų magišką gydymą. Prosenovinis apeiginio heliocentrizmo paprotys iš pagoniškosios religijos buvo perimtas krikščionybės.

Saulė laikoma Mėnulio žmona, kartais seserimi, o visos žvaigždės — dukterimis. Ši pažiūra greičiausiai susidarė ankstyvajame matriarchate, kai dar viešpatavo grupinės santuokos, kada sutuoktiniais galėjo būti broliai su seserimis, kartais ir tėvai su vaikais. Išlikę pasakojimai apie Saulės siuntimą piršlių pas Mėnulį sako, kad šie tikėjimai atsirado ankstyvojo matriarchato laikais, kai viešpatavo paprotys moterims rinktis sau vyrą ir siūlyti santuoką.

Vienoje pasakoje sakoma, kad labai seniai Saulė ir Mėnulis gyvenę viename namelyje. Taip begyvendami išimylėję vienas kitą ir susilaukę dukters Žemės. Kiek laiko pagyvenę, jie susipyko ir norėjo skirtis, bet negalėjo pasidalinti dukters. Tada Dievas pasiuntęs Griausmą, kuris taip padalinęs: dieną Saulė žiūrės į Žemę, o naktį — Mėnuo. Taip jie ir iki šiai dienai pildo Dievo valią. Dieną žiūri į savo dukterį Saulė, o naktį — Mėnuo. O kai jiedu abu nori žiūrėti į Žemę, tai Griausmas vieną kurį nuvaro (66, 421). Kiti mitai sako, kad Saulė su Mėnuliu, neįstengdami pasidalinti dukters Žemės, ėję lenktynių, kuris pralenksiąs, to būsianti jų duktė Žemė. Lenktynes laimėjusi Saulė, todėl ji į Žemę ir žiūrinti dieną.

Upytės apyl. pasakojama, kad Mėnulis vedęs Saulę. Jiems begyvenant gimusi dukrelė, kuriai davę Žvaigždės vardą. Po kiek laiko susikivirčiję Mėnulis su Saule, kuriam iš jų priklausanti duktė Žvaigždė. Duktė atsakiusi, kad prie Saulės labai karšta, o pas Mėnulį vėsiau. Nuo to laiko ir išsiskyrę Mėnulis su Saule. Mėnulis pasiėmęs pas save Žvaigždę. Dieną Saulė šviečia, o naktį — Mėnulis su Žvaigžde. Minėta Saulės ir Mėnulio duktė Žvaigždė, be abejo, yra Aušrinė (Vakarinė).

Saulė, dangaus dievų motina, rūpinasi savo vaikais. Kai Saulės dukrytės ankstų rytą eina prie šaltinėlio, esančio po klevečiu, burnų praustis ir besiprausdamos nuskandina

žiedelį, Saulė siuncia Dievo sūnelius su šilko tinkleliais išsvejoti žiedelį iš vandens gilumos (87, 173).

Saulė rūpinasi ne tik savo vaikais, bet ir vyru. Ji, kaip žmona, keliasi anksti rytą, eina žadinti savo vyro Mėnulio.

Santuokinio gyvenimo pradžioje Saulė su Mėnuliu labai vienas kitą mylėję ir globoję. Kai pavargusi Saulutė naktį miegodavusi, Mėnulis ją saugodavęs (Klabinių k., Molėtų raj.). Jie abudu globodavę žmones, prižiūrėdavę jų darbus, kalbėdavosi, tardavosi: „Leidos Saulelė /Vakarėliuose, /Atsidurėjo /Pusrytėliuose. /Klausė Saulelė /Pas Mėnulėlį: /— Ar daug, ar maža /Šios dienos darbo? /— Nei daug, nei maža /Šios dienos darbo“ (Taraldžių k., Rokiškio raj.).

Vienoje L. Rėzos dainų rinkinyje pateiktoje dainoje sakoma, kad Saulė su Mėnuliu susituokė pirmą pavasarį, atseit po pasaulio sukūrimo. Tačiau Saulės vyras Mėnuo sulaužė priesaiką, įgudęs vaikščioti pas jų abiejų dukterį Aušrinę. Už tai Perkūnas Mėnulį nubaudęs, perdalindamas jį kardu: „Mėnuo Saulužę vedė /Pirmą pavasarėlį. /Saulužė anksti kėlės, /Mėnužis atsiskyre. /Mėnuo viens vaikštinėjo, /Aušrinę pamylėjo. /Perkūns, didžiai supykęs, /Jį kardu perdalijo. /— Ko Saulužės atsiskyrei? /Aušrinę pamylėjai? /Vienas naktį vaikštinėjai? (87, 93).

Mėnulio ir Aušrinės meilės drama vyksta toliau. Nepaisant Perkūno keršto, Aušrinė kelia vestuves, o Perkūnas permuša ažuolą (ažuolas — jaunikio simbolis), kurį baudžia panašiai kaip neištikimąjį Saulės vyrą Mėnulį. Ažuolo kraujas apšlaksto Saulės dukrytės vainikėlį ir drabužius. Saulė siuncia savo dukrytę drabužių skalbti į ežerą, kur subėga 9 upės, džiovinoti daržely, kur auga 9 rožės, vilkėti tą dieną, kai spindės 9 Saulės.

Kitoje mitinėje dainoje Saulė vaikščioja aplink dangų, neranda gražuolės Aušrinės, kuri vėl susitiko su Mėnuliu. Paprastai šitaip būna tuo metu, kai Mėnulis leidžiasi, o Saulė teka. Liaudyje sakoma, kad tada Saulė sugavo Mėnulį, myluojantį Aušrinę, ir už tai jį nudaužė. (Tas laikas vadinamas „padaužais“.) Kiti mitai sako, kad Saulė supykusi ant Mėnulio už neištikimybę, pagriebusi kardą ir perkirtusi jam veidą. Panašių pasakojimų nemažai išliko Dzūkijoje. Seirijų parapijoje, Monkūnėlių k., kai, Saulei tekant, Mėnulis leidžiasi, sakoma: „Šįryt Saulutė Mėnulį nudaužė už tai, kad jis meilės ryšiais suartėjo su Aušrine“. Po „padaužų“ Mėnulis nesirodo, vakarai tampa liūdni ir tamsūs. Pažymėtina, kad dzūkai „padaužais“ vadina ne tik Saulės nu-

daužimą Mėnulio, bet ir kai žmona primuša vyrą už neištikimybę (užrašė J. Raitelaitis, 1917 m.). „Padaužų“ terminas ir jo identiškasis supratimas išliko Perlojos, Matuizų (Varėnos raj.), Daugų (Alytaus raj.) ir kitose Dzūkijos vietose. Ypač įdomių žinių randame Marcinkonių apylinkėse. Kai Mėnulis leidžiasi, o Saulė teka, sakoma, kad „Saulė sugauna Mėnulį su Aušrine“ ir įvyksta „padaužai“. Saulė jį apdaužanti, dėl to Mėnulis pasislepiąs. Gervėčių apyl. (BTSR) sakoma: „Saulė pagauna Mėnulį“ arba: „Saulė užtinka Mėnulį su Aušrine“.

Mėnulio meilę su Aušrine ir jo nebuvimo ant dangaus priežastį archainio lietuvių mito versija aiškina taip: herojus nori sužinoti, kodėl Mėnui tris naktis ir tris dienas nebuvo patekėjęs. Ieškodamas žinių, po trijų parų prieina girioje trobelę, kurioje gyvena senutė Laumė, turinti didelę galią dangaus ir žemės dievybėms. Herojui paprašyta, ji pasiūkia pas save Mėnulį ir paklausia, kodėl jis tris paras neužtekėjęs. Mėnulis pasako, kad vienoje karalystėje užgimė tokia graži mergelė, kokia dar niekad pasaulyje nebuvo gimusi, į kurią jis išsižiūrėjęs ir todėl neužtekėjęs. Tai vis tie patys Mėnulio meilės ryšiai su Aušrine.

Mitų, kalbančių apie Saulę ir Mėnulį kaip apie sutuoktinius, jų skyrybas, vaiko dalybas ir pan., galima dar ir šiandien užtikti daugelyje užkampinių Lietuvos kaimų.

Mitinės tautosakos apie Saulės ir Mėnulio vedybas gausiai išliko pas latvius, kurių mitai ir religija žiloje senovėje mažai kuo skyrėsi nuo lietuvių. Jų dainose Mėnui peršasi Saulei, Mėnui nuėmęs Saulei vainikėlį ir t.t. Panašūs į lietuvių bei latvių mitai buvo žinomi ir kitoms europiečių tautoms. Visose tautose sutuoktinių Saulės ir Mėnulio dramos kaltininkė yra jų duktė — nepaprasta gražuolė Aušrinė arba Vakarinė.

Su Mėnuliu susitikinėjo ne tik Aušrinė, bet ir Vakarinė. Dainoje sakoma: „Vakarinė žvaigždėlė /Visą dangų išvaikščiojo, — /Visą dangų išvaikščiojo /Ir pas Mėnulį sustojo. /— Oi Mėnuli, o tėveli, /Aš šią naktį — tai dėl tavęs /O jau rytoj — dėl Saulytės, — /Debesėliais apsileidus, /Skaudum lietu apsiliejus“. Kitoje dainoje Vakarinė žvaigždė vengia susitikti su Mėnuliu: „Oi, teka bėga Vakarinė žvaigždėlė, /Visų žvaigždelių pasikviesdama. /Oi, tik nekvieta šviesaus Mėnulio. / — Oi, sustok palauk, Vakarinė žvaigždė! /Aš Tau sugodosiu daug dovanėlių, /Daug dovanėlių — tris juodus debesėlius: /Pirmas debesėlis lietu nulyti, /Antras debesėlis vėjeliui nupūsti, /Trečias de-

besėlis Saulelei užkaisti". Kitą dainos dalį sudaro paralelė su martele (Šventežeris).

Lietuvių, kaip ir daugelio kitų tautų, mitai pasakoja apie Saulę, dieną važiuojančią per dangų ratais, o naktį plaukiančią valtele. Saulė vaizduojama važiuojanti arba žibantiame, auksiniame, arba variniame, geležiniame, arba moliniame vežimuose. Apie tai dainuoja piemenys: „Atvažiuoja Saulala /Variniais rateliais, /Masinžiniais bateliais, /Ugniniais arkleliais“ (Antalieptė). Arba: „Nuvažiuok, debesėl, /Su dviračiais, su dviračiais, /Atvažiuok, Saulala, /Su karieta, su karieta“. Arba: „Nuvažiuok, debesėli, /Sunkiuose ratuose, /Atvažiuok, Saulel, /Rateliuose, rateliuose“. Arba: „Prie Drulėnų ežerėlio /Saula žeme ridinėjosi, /Darž, darž, Saulele, rateliuose, rateliuose, /Užt, užt lietelis debesiuos, debesiuos“ (Kupiškis) (24, 118-119). Arba: „Nuvažiuok, debesėli, sunkiuose ratuose, ratuose, /Atvažiuok, atvažiuok, Saulele, rateliuose, rateliuose“ (Panevėžys).

Lietuvių liaudies dainose po žiemos solsticijos sugrįžtanti Saulė atvažiuoja iš tolimos šalies per aukštus kalnus, per žemus klonius, su šyvais žirgais, nauju važeliu, auksiniais, geležiniais arba moliniais ratais, diržų ar šilko botagais. Vasaros solsticijos metu Saulė ryte išvažiuoja vežimu, pakinkytu pora baltų arklių.

Ant prūsų senkapyje (VI a.) surastos urnos Saulės vežimas pavaizduotas su keturiais ratais, pakinkytas pora arklių. Jį lydi keturi žmonės, kurių vienas stovi ant vežimo ir ranka prilaiiko skritulį — Saulę, o antrasis ranka ją prilaiiko iš kitos pusės. Panašus Saulės vežimas, pakinkytas pora arklių, pavaizduotas ant prieverpstės (1847 m., Bružų k., Zarasų aps.) (6 pav.).

Saulės važiavimas per dangų žinomas ir kitoms tautoms. Latvių Saulė važinėja dviem auksiniais žirgais. Rusų Saulė per Kalėdas važiuoja margu vežimu, pakinkytu juodais arkliais. Slovakų mitai vaizduoja Saulę, važiuojančią vežimu, pakinkytu trimis arkliais: sidabrinium, auksiniu ir deimantiniu. Indų dievas Savitaras važiuojąs aukštu, margu, išpuoštu žemčiūgais ir auksu vežimu, traukiamu šviešiu arklių.

Varinis žalvario amžiaus Saulės vežimas, vadinamas Trundholmo vežimu, rastas Zelando saloje Danijoje. Jis yra su trimis poromis ratų. Prie jo pritvirtintas bronzinis arklys ir su ornamentu, iš vienos pusės padengtas auksu skritulys — Saulė. Taip pat Saulės vežimą žinojo senieji

Azijos gyventojai Gobio pietuose. Juo važinėjusi žalvario amžiaus žemdirbių ir gyvulių augintojų deivė Saulė. Saulės vežimas yra atvaizduotas ant akmens Ščeglove prie Nauardo, Karelijos petroglifuose ir kt. (24, 119).

Saulės vežimą primena ir vasaros bei žiemos solsticijos apeigos. Per Jonines ant karties deginamas ratas ar stebulė arba apeiginiame lauže deginamas vežimas (Gardino aps.), ridenamas nuo kalnelio uždegtas ratlankis, greičiausiai simbolizavęs Saulės vežimą ar ratą, kuriuo Saulė važinėjanti vasarą. Žiemos solsticijos lietuvių apeiginėse giesmėse Saulė atvažiuoja rogėmis arba nauju važiu.

Nusileidusi į vandenį Saulė plaukia valtele. Dainoje sakoma: „Saulužė vakarėly /Leidos aukso laivelin, /O iš ryto linksmutėlė /Kyl iš laivo, skrend aukštyn“ (87, 31). Taigi galima manyti, kad liaudies mene, ypač memorialiniuose paminkluose, atvaizduotų saulučių apačioje esantys mėnuliai ragais į viršų kartais vaizduoja ne mėnulių, o Saulės valteles, kuriomis, pasak archainės mitologijos, keliavo Saulė.

Tai, kad Mėnulis ragais į viršų vaizdavo Saulės valtėlę, paliudytą ir ilgiausiai išlikusios Žemaitijoje, taip pat ir Vilniaus Aušros vartų dievo motinos Marijos skulptūros, stovinčios ant tokios valtėlės, aplink kurią apsvijusi mitologinė vandenų šeimininkė Didžioji Gyvatė. Įdomu ir tai, kad tokį Marijos atvaizdą dar ir dabar senieji žemaičiai vadina „Saulės deiva“. Archainiams mitams apie Saulės kelionę valtimi netekus savo prasmės, liaudies meistrai greičiausiai senąją valtėlę sutapatino su jaunu Mėnuliu, kurį kartais vaizduodavo su žmogaus veidu. Toks atvaizdas aptiktas Lenkimų kapinėse (Skuodo raj.).

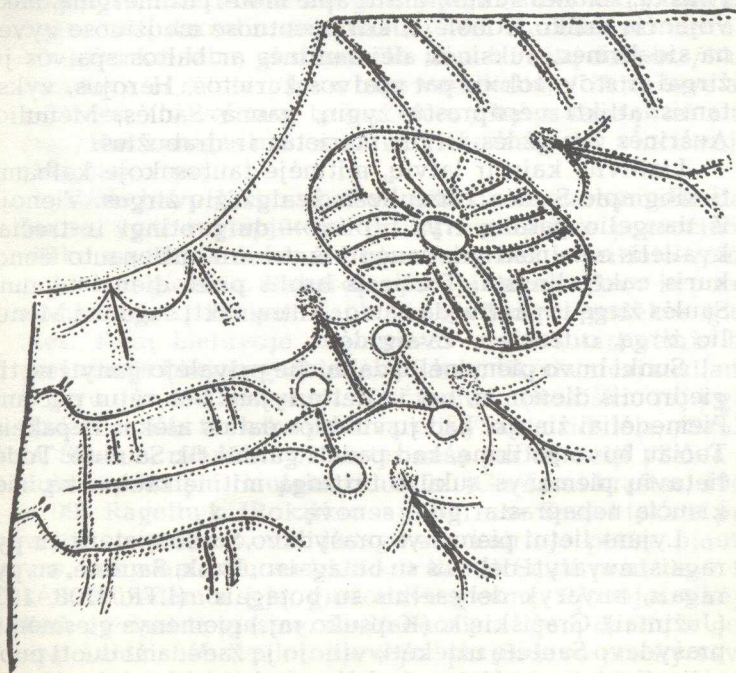
Saulės atvaizdo apačioje galėjo būti valtėlė, jaunas Mėnulis arba ragai su smagaliais, atsuktais į viršų, arba panašūs į ragus išlenktas raginis kirvis. Ragai daugelio tautų mitologijoje simbolizuoja jėgą, valdžią, žmones saugo nuo pikty dvasių, ligų, žaibo. Ragai figūruoja apeigose, susietose su Saulės ir Mėnulio kultu.

Saulės kelionę ratais, rogėmis ir valtimi tyrinėjo tarybinis mokslininkas A. Formozovas. Jo nuomone, užgavėnių pasivažinėjimai ratais, rogėmis, geldomis sietini su mitu apie Saulės kelionę minėtomis susisiekiimo priemonėmis. Važiavimas nuo kalnelių su gelda greičiausiai vaizdavo Saulės važiavimą valtimi — seniausia susisiekiimo priemone (136, 240). Lietuvoje buvo paplitęs paprotys per Jonines nakties metu plaukioti upėse ar ežeruose išpuoštomis gėlė-

mis ir vainikais valtelėmis, kuriose buvo kūrenama ugnis. Tokių valtelių tekdavo matyti Vilniuje apie 1935 m. Mitai apie Saulės kelionę valtimi įsipynė į daugelį žalvario amžiaus ir vėlesnių laikų meno kūrinį. Saulės valtis labai dažnai buvo vaizduojama lietuvių liaudies mene.

Po valties, o gal ir drauge su ja, atsirado rogės. Tik vėliau, apie IV—III tūkstantmetis p. m. e., atsirado ratai. Todėl mitas apie Saulę, keliaujančią valtimi ar rogėmis, yra daug senesnis už Saulės keliavimą ratais. Saulės valtis, rogės, ratai, taip pat ir apeiginis pasivažinėjimas, simboliuojantis Saulės keliavimą, buvo žinoma daugelyje senojo pasaulio kraštų. Apeiginis Saulės keliavimo vaizdavimas turėjo užtikrinti žmogui reikalingiausių augalų — javų ir linų gerą derlių.

Lietuvių liaudies dailėje iš seno buvo vaizduojami Saulės ašvieniai, vėliau žirgai. Ašvienis, kaip Saulės gyvulys, buvo vaizduojamas dangaus fone. Antai Prūsijos lietuviai (Kruglankių senkapiai I—IV a.) ant dedamų į mirusio kapą puodų ar urnų vaizdavo žirgus dangaus fone kartu su Sau-

7. Saulės vežimas ant urnos VI a. iš Grabovės senkapio Prūsijoje

lės ir žvaigždių simboliais. Ir vėlesnių laikų liaudies mene žirgas su raiteliu buvo vaizduojamas tarp Saulės ir žalčių ar gyvačių simbolių (7 pav.).

Rašytiniuose šaltiniuose ir lietuvių mitinėje tautosakoje kalbama apie šventus baltus žirus, priklausiusius deivei Saulei. Pasak P. Dusburgiečio (XIV a.), kai kurie iš pagarbos savo dievams nedrįsdavo jodinėti tam tikro plauko žirgais — vieni baltais, kiti juodais ar dar kitokiais. Tokie žirgai laikyti dangaus dievų žirgais. Saulės žirgai buvo gimę su ypatingais ženklais, juos augindavę žyniai.

Mitinėje tautosakoje balta kumelė ar žirgas yra stebuklingi. Jie esą apdovanoti nepaprastu protu, numatą ateitį, darą stebuklus, didvyriams padeda atlikti neįveikiamus žygius, moką kalbėti. Kaip Saulė, taip ir balti jos žirgai gyveną danguje ar vandenyje, paprastai esančiame vakarų pusėje. Matydami, kad Saulė nusileidžia į vandenį, žmonės kūrė mitus apie vandenyse gyvenančias mergeles bei vyrus, kurių plaukai iš aukso, o jų žirgai pakąustyti auksinėmis pasagomis. Matydami Saulę, Vakarinę nusileidžiančią į mišką, žmonės sukūrė mitus apie moterį ar merginą, nakvojančią miško trobelėje, kur šventuose medžiuose gyvena sidabrinės, auksinės, deimantinės ar baltos spalvos jų žirgai ir stovi tokios pat spalvos karietos. Herojus, vykstantis atlikti nepaprastų žygių, gauna Saulės, Mėnulio, Aušrinės žvaigždės žirus, karietas ir drabužius.

Lietuvių, kaip ir latvių, mitinėje tautosakoje kalbama tiesiog apie Saulės, Mėnulio ir žvaigždžių žirus. Vienoje iš daugelio pasakų trys broliai — du protingi ir trečias kvailėlis eina naktimis saugoti iš vakaro nušienauto šieno, kuris naktį dingsta. Trečiasis brolis prieš dieną sugauna Saulės žirgą ir parsiveda namo. Antrą naktį sugauna Mėnulio žirgą, o trečią — Žvaigždės.

Sunki buvo piemenėlių dalia. Jie privalėjo ganyti ne tik giedromis dienomis, bet ir lietui lyjant bei vėjui pučiant. Piemenėliai žinojo, kad jų sunkios dalios niekas nepakeis. Tačiau buvo įsitikinę, kad padėti galinti tik Saulutė. Todėl lietuvių piemenys sukūrė turtingą mitinę tautosaką, siekiančią nepaprastai gilią senovę.

Lyjant lietui piemenys prašydavo Saulutę ateiti su pyragais, nuvaryti debesis su botagais: „Išeik, Saulute, su pyragais, nuvaryk debesėlius su botagais“ (LTR 2108, 103) (Jūzintai). Gražiškių k. (Kapsuko raj.) piemenys giesmėmis prašydavo Saulutę užtekėti, viliojo ją žadėdami duoti pupų rėtį: „Saulute, močiute, užtekėk, užtekėk! Aš tau duosiu pu-

pų rėtį — pasisėk, pasisėk”. Arba: „Saulute, motinute, užtekėk, užtekėk, mes maži piemenėliai, mūs trumpi kailinėliai, mums šalta, šalta” (24, 121). Labai dažnai piemenys savo giesmėse kviečia Saulutę pas save, o debesį siunčia svetimon šalin.

Anot suomių mokslininko etnologo A. R. Niemio, piemenų giesmių apie debesų varymą į kitas šalis atitikmenų randama suomių ir estų tautosakoje. Mokslininkas įrodė, kad tos dainelės yra patys įdomiausi lietuviški skoliniai, priklausą ankstyvajam suomių liaudies poezijos raidos laikotarpiui (69, 298).

Be to, piemenys, norėdami greičiau sulaukti vakaro, gaudindavo Saulutę, sakydami: „Saule, Saule, eik už miško, tavo vaikučiai verkia ir maži šokinėja”. Arba: „Saulele, motinėle, vakaran, vakaran, vaikeliai, mažuolėliai, patalan, patalan”. Jei dangaus šviesuliai Saulė, Mėnuo, Aušrinė, Vakarinė, Sietynas, Perkūnas, Laumės juosta ir kt. senovės lietuvių pasaulėjautoje kišasi į žmogaus gyvenimą, globodami jį ar bausdami, tai lygiai taip pat jų gerove rūpinasi ir žmonės. Antai mergina išpėja Saulę, kad ji nenusileistų rūtų darželin, sakydama: „Vėl Saulele, vai motule, /Nesileiskie labai giedriai. /Ba unpulsi rūtų daržan, /Nuskins tave su rūtele, /Įpins tave vainikėlin, /Uždės tave ant galvelės, /Nuves tave bažnyčelėn, /Statys tave prieš altorių, /Kur kunigas mišias kelia, /Kur mergeles vinčiavoja” (Marcinkonys).

Saulė buvo garbinama svarbiausiuose darbymečio darbuose, ypač rugiapjūtėje. Dzūkų rugiapjūtės papročiuose išliko ne tik Saulės kulto elementų, bet ir mitinio-epinio pobūdžio giesmių. Vakarop pjovėjai nusiimdavo kepures, nusilenkdavo triskart Saulei ir giedodavo padėkos giesmes. Rytų Lietuvoje rugiapjūtės metu sutartinėmis bei giesmėmis žmonės garbindavo Saulę, tikėdamiesi susilaukti gero oro derliui nuimti. Vaičionių k. (Rokiškio raj.) giedodavo: „Kas tar teka par dvarelį? /Saula ridulėla, /Saulala, Saulala, ridulėla. /A kū tar neša par dvarelį? /Saula ridulėla, /Saulala, Saulala, ridulėla” (Gimtasai kraštas, 1942, p. 99). Ragelių k. (Rokiškio raj.) baruose Saulei tekant pjovėjos atsistodavo, užsidėdavo ant kairiojo peties pjautuvus, laikydamos juos už koto, ir kai tik Saulė pradėdavo tekėti, žiūrėdamos į ją, giedodavo giesmę. Pjovėjos tikėjo, kad, giedant tą giesmę, Saulė duosianti gerą derlių ir gerą orą. Leidžiantis Saulei, pjovėjos pasidėdavo prieky savęs pėdą, subesdavo į jį pjautuvus, atsigrėždavo į Saulę ir, dė-

kodamos Saulei už dieną, giedodavo sutartines (24, 125—126).

Rugiapjūtėje tėvas, vaikščiodamas pabarėmis be kepurės, prašinėja Saulutės, kad greičiau nusileistų vakaruose, nes jo dukrelės pailsusios brandžiuosius rugelius pjaudamos, iš kalnelio klonelin nešiodamos. Tuo tarpu šešuras prašo Saulutės nenusileisti, nes jo martelės nepailsusios retuosius rugelius pjaudamos, iš klonelio kalnelin nešiodamos.

Saulė rūpinosi nuveiktais žmonių darbais. Dainoje sakoma: „Klausė Saulutė dzienos darbelio, /Ar daug nupjovėt, ar daug pripjovėt. /Nei daug, nei maža, šimtą valakų, /Šimtą valakų, du šimtus kapų“ (Marcinkonys). Nusileisdama Saulutė apžiūrinti, kiek pjovėjas pripjovė rugių kapų.

Vidžiuose dar apie 1908 m. (Zarasų aps.), prieš pradėdant rugius pjauti, vyriausias šeimos narys, pradėdąs darbą, supjovęs keletą pėdų ir matomoje vietoje sustatęs vieną gubą, atsigrėždavo į Saulę ir nusilenkdavo jai iki žemės kelis kartus. Tuo tarpu kiti pjovėjai stovėdavo nejudėdami, netardami nė žodžio, o tik žiūrėdami. Baigus apeigą, visi pradėdavo pjauti, nes Saulutė rūpindavosi žmogaus darbu. Dainoje sakoma: „Klausė Saulelė /Da pas pjovėjėlį (pjovėjėlę): /Ar daugel nupjovei, /Ar daugel pripjovei? /Nė daugel, nė maža, — /Saulelės mieroje: /Šimtą valakų, /Du šimteliu kapų!“

Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, Saulės užtemimą žmonės aiškino tamsos dvasių jos pagrobimu ir uždarymu. Dvasios Saulę sugaunančios kilpa. Tokia kilpa buvo laikomas ratas — drignė, kartais du ratai aplink Saulę. Su ja pabaisos siekia nutraukti Saulę, kad ją uždarytų bokšte, dėžėje ir pan. Įkalintą išvaduojąs pirmiausia zoomorfinio (paukštė), vėliau antropomorfino pavidalo herojus, paprastai mergina.

Siekdami nubaidyti antgamtinės būtybes, ryjančias Saulę, lietuviai, kaip ir dauguma pasaulio tautų, keldavo triukšmą, daužydami vieną į kitą metalinius ar kitokius indus, šaudydami į dangų, šūkaudami, mušdami šunis, kad staugtų giedodami giesmes, atlikdami magiškus užkalbėjimus. Taip žmonės stengėsi nuvyti pabaisas, gąsdinusias ar ryjančias Saulę.

Pradėjus temti Saulei, visi dirbantieji laukuose, ypač piemenys su galvijais skubiai bėgdavo namo. Įvarydavo žmonėms baimės ir tai, kad Saulei užtemus gyvuliai pradė-

davo mauroti ar klaupdavosi ant kelių. Kartais per pilną Saulės užtemimą likdavo tik jos kraštelis — Saulės vainikas.

Vėlyvą rudenį ir žiemą, kai sutrumpėja dienos ir retai pasirodo Saulė, žmones apimdavo baimė, manant, kad jai atsitiko kas nors blogo. Tai davė pagrindą atsirasti įvairiems mitams apie Saulės pagrobimą ir uždarymą. Pasak Jeronimo Pragiškio (XV a. pradžia), vieną sykį priešai, pagrobę Saulę, uždarė ją bokštan. Bet Zodiako ženklai milžinišku kūju sugriovė bokštą, paleidę Saulę ir gražinę ją žmonėms.

Lietuvių, kaip ir kitų tautų, mitologijoje plačiai žinomi mitai, kad Saulę pagrobia galinga tamsos būtybė — milžinas, kuris ją uždaro požemyje, neprieinamuose rūmuose, bokšte ar pilyje. Tada Saulė nustoja šviesti, pradeda siausti vėjai, lietus, sustingsta, užšąla ir apmiršta žemė, nuvysta gėlės, nukrenta lapai, įšviešpatauja liūdesys. Saulę pagrobęs milžinas, kartais Slibino pavidalo, yra labai stiprus ir sunkiai nugalimas. Saulę, mituose vaizduojamą nepaprasto grožio mergelę, išvaduoja turintis antgamtiškų savybių didvyris, gimęs iš moters ir žvėries (arba broliai dvyniai). Jis, gavęs iš antgamtinių gyvulių magiškus daiktus, keliauja gelbėti pagrobtos mergelės Saulės. Pasakoje Kalnavertys ir Ažuolrovys nusileidžia į požemį, nugali mažo žmogelio su ilga barzda pavidalo milžiną ir išvaduoja mergelę Saulę. Kitose pasakose Slibiną, pagrobusį mergelę Saulę, nugali didvyriai broliai dvyniai, gimę iš moters ir buvusio totemo gyvūno. Kitas didvyris, siekdamas išvaduoti iš nenugalimo Slibino mergelę Saulę, sužino, kad jo gyvybė yra paslėpta anties kiaušinyje, o ta antis gyvenanti po pasaulio medžiu ar akmeniu saloje, pajūryje ar jūroje ir pan., paprastai šventos karvės viduje. Didvyris pasiverčia liūtu, sudrasko karvę, iš kurios išskrenda antis. Po to pasiverčia ereliu ir sudrasko antį, iš kurios iškrenta kiaušinis. Jį sudaužius, Slibinas žūva, o herojus išvaduoja mergelę.

Kitur Slibinas išlenda iš vandens, kad suėstų mergelę. Su juo kovoja drąsus jaunuolis, kurį prie tų vandenų atneša pakilęs į padangę sparnuotas arklys. Tačiau Slibinas nepaprastai gyvybingas. Nukirsta jo galva tuoj vėl priauga. Herojus nugali Slibiną tik padedamas skraidančio padangėmis arklio ir varinio vilko.

Mergelės Saulės pagrobėją paprastai nugali herojus — šviesos ir gėrio gynėjas. Šviesa iš tamsos chaoso pasirodo

tik herojui nugalėjus tamsos pradą — įsmedenintą pabaisą ar slibiną, pagrobusį ar siekiantį praryti Saulę, ar uždaryti vandenį. Slibino, ryjančio Saulės diską, atvaizdą randame pirmųjų mene. Toks atvaizdas rastas Buriatijoje prie Lenos upės, netoli Šiškinio kaimo. Panašių vaizdinių pėdsakų dar XIX a. buvo išlikę ir lietuvių liaudies mene. Išsijojusios dvi gyvatės, turinčios panašias į paukščio kojas, besistiepiančios prie rutuliuko — Saulės, buvo atvaizduotos virš namo langų Mickūnuose (Vilniaus raj.).

Mene ir mituose Slibinas ar kitokia galinga pabaisa, siekianti praryti ar įkalinti Saulę, yra universalus reiškiny. Taip paplito ankstyvosios kaplinės žemdirbystės laikais ir neretai išliko iki mūsų dienų. Tai ypač vaizdžiai atspindi J. Dovydaičio užrašyta 1955 m. Salake mitinė pasaka apie Saulės valdovės pagrobimą, kur kalbama apie herojų, vaduojantį Saulę. Ši pasaka, išreiškianti lietuvių kosmogonines pažiūras, vaizduoja planetas, Mėnulį ir Saulę, jų kelionių danguje nuotykius. Saulę vaduojantys gyvuliai — kumelė, sakalas, lydis, katė mitologijoje buvo siejami su Saulės kultu. Herojus, vedęs Saulę ir ją vaduojąs iš nelaisvės, galėjo būti Mėnulis.

Iš dangaus deivių žinoma Auska — nusileidžiančios ir vidurdienio Saulės spindulių deivė, Bezlėja — vakarinė dangaus deivė, Brėkšta — sutemų deivė (61, 19).

Saulės dukrelės

Lietuvių mitinė tautosaka mini buvusias septynias Saulės dukteris (planetas), daugiausiai Aušrinę ir Vakarinę. Abi jos patarnavusios Saulei ir jos vyrui Mėnuliui. Aušrinė kūrė ugnį, nešė vandenį, virė sriubą, o Vakarinė klojo Saulei patalą. Šias planetas lietuviai, latviai, antikos tautos, senovės germanai, babiloniečiai ir kt. laikė atskiromis žvaigždėmis. Tuo tarpu egzotiniuose kraštuose — Centrinėje Amerikoje, ypač Meksikoje, kai kuriose Afrikos, Okeanijos vietose — Aušrinė ir Vakarinė buvo laikoma viena ir ta pačia žvaigžde.

Lietuvių Aušrinė ir Vakarinė yra suasmeninta bei sudievinata planeta, panašiai kaip romėnų Venera. Aušrinę dar vadino Rytmetėle, Rytmetine žvaigžde, dangaus deive. Kai ji matoma vakarais, vadinama Vakarine.

Mitinėje tautosakoje Aušrinė siejama su Perkūno me-

džiu — paprastai ąžuolu, kuris kartais yra laikomas ir pasaulio medžiu. Tai atsispindi archainiuose užkalbėjimuose, kur kalbama apie pamaryje augantį ąžuolą, kurio pašaknyse guli gyvatė, o šakose randasi „Aušra-Aušrinė“ — graži mergelė (121, 88).

Vakarinė žvaigždė dar buvo vadinama Žvėrine žvaigžde, nes jai šviečiant esą žvėrys išeina iš savo guolių į medžioklę. Žvėrine ją vadino ne tik lietuviai, bet ir pietų slavai (čekai, slovakai, lenkai ir kt.). Vakarų Lietuvoje dėl jos blizgėjimo ją kartais vadino Geležine. Buvo žinoma ir kaip Didžioji Žvėrinė ar Mažoji Žvėrinė. Tik dabar sunku nustatyti, kokios tai buvo planetos.

Kalbant apie Aušrinę žvaigždę, reikia išskirti rytmetinę Aušrą (Aurorą), t. y. rytinės dangaus dalies švytėjimą, kuri liaudis aiškiai skiria nuo Aušrinės žvaigždės. Lietuvių Aušra — dienojimas, kaip ir Aušrinė žvaigždė, buvo suasmeninta ir sudievinata. Rytmetinė Aušra, Aušrelė (seniau Auštra) rodo besiartinančią dieną. Jos pasirodymą praneša paukščiai, pirmiausia gaidžiai. Dainoje sakoma: „Gieda gaideliai ryteliuoja, aušta Aušrelė žaruoja“. Aušrelė senovinėse apeiginėse giesmėse vadinama balta Aušrele, raudona Aušrele. Jai pasirodžius, senovės žmonės sakydavo: „Aušta dienele, dungun zarelė, sėdi mergelė ant aukso krėslelio“. Dainoje sakoma: „Pabrėšk, Aušrele, tekėk, Saulele, spindėk, Aušros žvaigždele“. Vėliau Aušrelė, kaip ir Saulė bei Aušrinė žvaigždė ir kitos lietuvių pagoniškosios deivės, buvo tapatinamos su krikščionių dievo motina Marija.

Aušrinė žvaigždė mituose laikoma nepaprastai gražia mergele, vadinama dangaus karaliūne. Jos galvą dabino Saulės atvaizdas, vilkėjo ji žvaigždžių prisagstytą apsiaustą, susegtą ant peties sege su Mėnuliu viduryje. Jos šypseną — ryto Aušra, ašaros — deimantai. Kai lietus lydavo, o Saulė šviesdavo, senieji žmonės sakydavo, kad dangaus karaliūnė verkia (46, 78—79).

Mitų pėdsakų apie panašią į Aušrinę nepaprasto grožio mergelę su Saule kaktoje, Mėnuliu pakaušyje, žvaigždėmis paausiuose išliko lietuvių stebuklinėse pasakose. Kitų mitų tekstuose Aušrinė vaizduojama gražesnė net už Saulę. Abi dangaus deivės dažnai nesutaria dėl savo meilės Mėnuliui ir dėl pirmenybės grožyje. Saulė laikoma labai gražia, tačiau ji pati pripažįsta, kad už ją yra gražesnė Aušrinė. Viename mite Saulė, pasiteisindama, kodėl tris dienas neužtekėjo, sako, kad užsižiūrėjusi į viduryje marių užgi-

musią labai gražią mergelę, kuri už ją pačią yra gražesnė ir skaitesnė. Kitame mite, kai vakare Saulė nusileidžia, į dangaus skliautą iš marių iškyla mergelė su aukso plaukais, gražesnė už Saulę t.y. ta pati Aušrinė, kuri patekėjusi vakare liaudies vadinama Vakarine žvaigžde.

Pasakoje apie herojų, ieškančią stebuklingos paukštės, dažnai dalyvauja švytinti kaip Saulė mergelė (Aušrinė), iškylanti iš vandens prieš aušrą, kuriai priklauso žerinti paukštė ir žerinciomis pasagomis arkllys. Ji gyvena miško trobelėje arba vandenyje, esančiame labai šviesiame dvare, kur nereikalinga nei Saulės, nei Mėnulio šviesa.

Pasak daugelio mitų, Aušrinės dvaras esąs ne tik mariose bei miškuose, kur ji nuo nieko nepriklausoma viešpataujanti, bet ir šiaurės rytuose, kur ji kas rytą pakurianti Saulei ugnelę, paruošianti jai kelią. Kituose mituose Aušrinė nusileidžia į mišką, kur taip pat ji turi savo buveinę — trobą ar svirną. Pvz., herojus, ieškodamas sau patinkamos mergelės, atgamtiško senelio pamokytas, pastato tiltą, sustabdo per jį važiuojančią aštuoniais arkliais mergelę. Ji sutinka tekėti, duoda jam žiedą ir liepia jos ieškoti už pieno upės, už medaus girios, aukštam svirne, virš kurio gulbė. Herojui, ieškančiam to svirno, senukas liepia nueiti į trobelę, kurioje gyvena Žvaigždė. Ji galinti žinoti, kur yra toks svirnas. Žvaigždė pasako, kad ji tuo keliu nevaikščiojanti, bet juo vaikščiojās Mėnuo, kuris gyvenąs kitoje troboje. Atvykęs herojus pas Mėnulį, iš jo gauna kamanas ir arklį, kuris pažada pernešti jį per pieno upę ir medaus girią, bet uždraudžia ragauti pieno ir medaus. Tačiau herojus neiškenčia ir paragauja. Tada arkllys, t.y. Mėnuo, pasivertęs į arklį, paverčia jį į vabalėlį. Vabalėliu atėjęs pas mergelę, herojus vėl virsta jaunuoliu ir ją veda.

Aušrinė ne kiekvienais metais yra gerai matoma. Tie metai, kuriais ji gerai matoma buvo laikomi labai laimingais. Jei kurį laiką Aušrinė neužtekėdavo, senieji sakydavo, kad ji nusileidusi vakaruose už didelių vandenų, kur prie marių gyvenančios baisios didelės Raganos, tykančios su savo maišu pagauti besileidžiančią į marias Aušrinę. Jei kuriai pavykdavę sugauti, ji laikydavusi Aušrinę visus metus. Kai Aušrinė ištrūkstanti iš Raganos maišo, tada ji vėl patekanti ir einanti savo keliu. Ypač Raganos stengiasi vogti rasą vasaros solsticijos apeigų metu, birželio 24-osios naktį, nes tą naktį rasai priskiriama nepaprasta, magiška galia. Dažnai ją vaduoja dieviškos kilmės herojus. Panašūs vaizdiniai žinomi ir slavams. Kai Aušrinės nesimatydavo

danguje, Volynės gyventojai manė, kad ją pagavusi Raganą ir pavožusi po puodu kamaroje. Tie vaizdiniai atsirado dėl tikėjimo, kad Aušrinė sėja rasą, o uždaryta po puodu tai daryti negali. Apskritai kai kur Ukrainoje buvo tikima, jog sausra esti todėl, kad Raganą pavožusi po puodu lietu rasą.

Apie Aušrinės brolius, seseris, draugus kalba mitiniai pasakojimai. Tai ryškiai atsispindi pasakoje apie Saulę ir Vėjų motiną. Joje pasakojama, kaip vienas iš trijų brolių išėjo ieškoti antrosios Saulės. Po įvairių kelionės nuotykių užaina pas Vėjų motiną, kuri sušaukia savo sūnus — keturis Vėjus ir paklausia, ar jie nematė antrosios Saulės. Šiaurys Vėjas jai pasako, kad tai ne Saulė, o mergelė ant marių salos, kuri turi dvarą, ir ji su tokiais plaukais kaip Saulė. Ieškančiam antrosios Saulės herojui Šiaurys Vėjas pasako, kad jis nueitų prie marių krašto ir lauktų vakaro, kada pareis iš girios marių mergelės bulius su trimis karvėmis. Kai jis ims plaukti į salos pusę, herojus turi įsikibti jam į uodegą ir nuplaukti į salą. Atvykęs turi pasislėpti ir tik po pusryčių nueiti į kambarį, kur rasiąs miegančią mergelę. Ant jos turi užsėsti, nepaleisti ir sakyti: „Tu mano, aš tavo“. Atvykęs herojus į salą padaro taip kaip jam liepė. Jis su salos mergele išgyveno daugelį metų; būdamas jos vyru ir tarnaičiu, varinėjo per marias savo žmonos karves. Kartą jis rado ant erškėčio užkibusį savo žmonos plauką, kuri įkišo į riešuto skylutę ir įmetė į marias, iš kur jis suspindo spinduliu į dangų kaip didžiausia žvaigždė Aušrinė. Vienas karalaitis paklausė Raganos, kas ta žvaigždė galėtų būti. Ji pasakė, kad yra tokia mergina su aukso plaukais. Karalaitis prašė tą Raganą pargabenti tą merginą, už ką žadėjo Raganai nulieti aukso lopšį ir jame supti ją dieną ir naktį. Raganą, pasivertusi elgeta, nuėjo dirbti pas tą merginą, o karalaičiui liepė nulieti aukso laivą, atvažiuoti ir pastatyti sidabro tiltą. Raganą išviliojo merginą pasivažinėti, ją pagrobė, o jos vyrą nužudė. Vėjų motina pasiuntė savo sūnus pažiūrėti, ar nebuvo jos sodą saugojęs herojus. Sužinojusi, kad jis nužudytas, pasiuntė Šiaurės Vėją pasinerti į marias ir atnešti gyvybės vandens, kuriuo herojų atgaivino. Atgaivintasis užsėdo ant buliaus ir nujojo į arklių turgų. Atėjusi mergina atpažino savo vyrą, paėmė jį, ir abu drauge pakilo į padanges — savo dvarą. Kai ji nukirto buliui galvą, dingo ketvirta dalis marių, pasidarė žemė. Bulius tapo merginos broliu. Nukirtus visoms trims karvėms galvas, jos tapo jos seserimis.

Tada dingo marios, pasidarė žemė, kurios viešpačiu tapo merginos vyras (17, 309—313).

Aušrinės brolis yra josios pagalbininkas, marių paslapčių saugotojas, savo trijų seserų-karvių globėjas. Jis pasirodo dviem zoomorfiniais pavidalais: kaip bulius ir kaip jūros eržilas, galop jis priima antropomorfinį pavidalą. Kaip jūrų eržilas, Aušrinės brolis priima arklio pavidalą. Dėl to patenka pas dievus, kurie gali pasireikšti ir mariose, ir danguje. Ne tik Aušrinė yra jūrų kumelė, bet ir Mėnulis atsiranda kaip dangaus kumeliukas. Mįslė sako: „Seredoj, subatoj gimė dievo kumeliukas auksinėm kamanom, sidabrinėm patkavom“ (Mėnuo) (39, 156).

Aušrinei žmonės meldavosi priskirdami maldoms ypatingą galią. Ryte pasirodžius Aušrinei, žmonės sakydavo: „Aušrine žvaigždele, šviesybė dėl smertelės užlaikyta... „Kas tą maldele tris kartus sukalbėdavo nei ugnelėj nedegdavo, nei vandeny neskęsdavo, nei staigia mirtimi nemirdavo (Kabeliai, Varėnos raj.).

Aušros bei Aušrinės kultas buvo žinomas daugeliui pasaulio tautų. Lietuvių Aušra yra identiška su sanskritoto Usra, senovės slavų Uzra ( ). Visos buvo moteriškos deivės, Saulės pasiuntinės.

Lietuviai didelę pagarbą teikė ir Vakarinei žvaigždei, kuri buvo laikoma kita dievaite. Ši žvaigždė paprastai būdavo pagerbiama vakarais, baigiant atlikti ar atlikus dienos darbus arba pradėdant švęsti ilgesnių švenčių ciklą. Giedrais vakarais ji pasirodydavo danguje labai balta, ryškiai šviečianti ir žibanti.

Suasmeninta Vakarinė žvaigždė ypač buvo gerbiama per darbymečius, kada buvo kalbamos jai maldos, giedamos giesmės. Pvz., vienoje rugiapjūtės mitinėje-epinėje giesmėje rugių pjovėjos ir rišėjai (vyras nusiėmę kepures), tris kartus nusilenkę į besileidžiančią Saulę vakaruose, giedodavo Vakarinei skirtą giesmę (23, 123).

Kitoje mitinėje giesmėje Vakarinė žvaigždė vadinama mergelės sesele (Gražulių k., Simno apyl.). Lietuviai, kaip ir kitos tautos, pasirodžius Vakarinei žvaigždei, sėsdavo prie ritualinio Kūčių stalo, pradėdami laiko atgimimo bei Saulės sugrįžimo švenčių ciklą. Paprastomis dienomis pasirodžius Vakarinei žmonės eidavo gulti. Pasirodžius Vakarinei prieš šventadienius buvo draudžiama dirbti darbus.

Astralinė mitologija išlaikė daug gana teisingų žinių apie kitas planetas, žiloje senovėje vadinamas žvaigždė-

mis — Saulės dukras. Be Aušrinės (Vakarinės), t. y. Veneros, mitinė tautosaka kalba apie Saulės dukrą Indrąją, apie kurią Aukštaitijoje žinias surinko E. Šimkūnaitė, o jas išaiškino P. Slavėnas. Pasak minėtų tyrinėtojų, Indrąjos vardas gali būti susietas su Jupiterio planeta.

Be Aušrinės (Vakarinės) ir Indrąjos, Saulė turėjusi dar tris dukras (planetas), mitinėse pasakose turinčias tokius vardus: Vaivora (Merkurijus), Žiezdrė (Marsas), Sėlija (Saturnas), taip pat brolių Pažarinį. Taigi Saulė turėjusi šešias dukras (su Žeme — septynias), kurių trys gyvenančios netoli motinos Saulės, o kitos trys — vaikščiojusios žmonėse ir toli nuo Saulės keliaujančios. Čia aiškiai atspindi seniai pastebėtas judėjimo kontrastas tarp artimesnių Saulei planetų Merkurijaus ir Veneros ir tolimesnių — Marso, Jupiterio ir Saturno. Vakarinė Saulei patalą klojusi, Aušrinė, arba Rytmetinė, jai ugnį kūrenusi, pusrytį ruošusi, tik Vaivora tingėjusi, darbo nedirbusi, vien tik seserų kaspinus vėdinusi. Saulė savo dukras barė, kad viena aslos neiššlavusi, antra stalo nenuvaliusi, o tik trečioji darbščioji langelius nušluosčiusi. Kasmet Saulė leisdavo dukras Žemėn paviešėti: trims dienoms Vaivorą, devynioms dienoms Aušrinę, treja devynerioms dienoms Indrąją (Mokslas ir gyvenimas, 1962, Nr. 12).

Mitinė tautosaka mini, kad Saulės dukros ir Saulės sūnūs tarpusavyje tuokiasi. Taip pat Mėnulis, Saulės dukrų tėvas, nevengia ryšio su savo dukromis. Be to, pati Saulė, Mėnulio žmona, ir žvaigždės kartais mituose laikomos jo seserimis. Visa tai leidžia manyti, kad mitai apie suasmenintus dangaus kūnus buvo jau ankstyvojoje giminėje santvarkoje, kada dar buvo praktikuojamos grupinės santuokos, kai tuokdavosi artimi giminaičiai. Saulės laikymas tai Mėnulio žmona, tai seserimi, o žvaigždžių su Mėnuliu — tai broliu su seserimis, tai tėvu su dukterimis būtų galima paaiškinti tik jų kilme iš vienos motinos, kas ankstyvajame matriarchate buvo visai įmanoma. Pati Saulė galėjo būti dangaus (šviesos) duktė, kurios dvyniai broliai, dievo sūneliai, buvo Rytų ir Vakarų žaros. (Proindoeuropiečių mituose dvyniai broliai, besimeilinantys savo seseriai Saulei, paš kuriuos ji kasdien pabuvanti.) Lietuvių tautosakoje minėtos žaros vaizduojamos baltu ir juodu žirgais.

Drauge su minėtais draudimais kraujomaišos pėdsakų išliko daugelyje tradicijų, kaip seniausias vaisingumo padidinimo būdas.

Kitos deivės

Jau žiloje senovėje lietuviai garbino namų bei sodybos deives, atsiradusias iš pramočių kulto. Lietuvių namų deivės dažnai minimos rašytiniuose šaltiniuose, ypač jėzuitų raštuose. Dažnai minimas ir mirusios giminės motinos garbinimas. Jėzuitai 1604—1618 m. rašo, kad daugelis lietuvių dievišką garbę atiduoda būtybėms, vadinamoms deivėmis, kurių jie turėję labai daug.

Namų bei sodybų deivėms buvo aukojamos aukos, paprastai kurioje nors namų ar sodybos vietoje. Jėzuitai, nemokėdami lietuvių kalbos ir nežinodami papročių, dažnai tuos akmenis vadino deivėmis. Vilniaus jėzuitų kolegijos kronika 1604 m. pažymi, kad tokius akmenis žmonės laikė svirno vaisingumo ir namų laimės deivėmis. Pažymėtina, kad svarbiausias aukojimo apeigas archainiu papročiu atlikdavo moterys prie namų židinio, kieme ar prie svirno pastoviai esančios duobės, pridengtos plokščiu akmeniu. Aukojamas gyvulys paprastai turėjo būti juodos spalvos, dažniausiai gaidys. Paaukoto maisto dalį nunešdavo į svirną kitoms deivėms. Aukojant buvo prašoma, kad deivės globotų gyvulius, duotų žmonėms sveikatos, ilgą gyvenimą (62, 206—208).

Lietuvių namų deivių buveinė buvo ir namų kampas užustalėje. Ilgai žmonės laikė trobos kampus užverstus visokiais griozdais, po kuriais molinėse šukėse buvo laikomas deivėms skirtas valgis ir gėrimas. Seniausia žinia (XVII a.) iš Žemaitijos vyskupo Parčevskio aplinkraščio, kuriame sakoma „...išmeskit iš savo namų visas šukes, velniškoms deivėms apieravotas“ (46, 161). Namų deivės gyvenusios po slenksčiu ir kt.

Vienas iš archaiškų religinių papročių yra statyti nuotaką, išvykstančią iš savo namų, prieš padirbtą iš šiaudų kūlio moteriškos lyties stabą, vaizduojantį sudieviną pramočę. Kapčiamiestyje (Lazdijų raj.) tokiam stabui buvo

uždedamas vainikas, užvelkama palaidinė, prijuosiamą prijuostė. Dar XX a. pradžioje nuotaka, išvykdama į bažnytines jungtuves, priedavo prie tokio stabo, nusilenkdavo ir raudodavo: „Dievuli, padėk, o pamačyk man šitas giesmeles išvedžioti“. Veisiejų apylinkėse tokį stabą — kūlį pastatydavo prie rūtų darželio. Prie jo svočia, atsi-klaupusi su nuotaka, raudodavo: „Dieveli, padėk mūsų seselei šitą dainelę išdainuoti, alasėlį išvedžioti. . .“ Apeigos prie stabo — šiaudų kūlio (kartais jau tik kūlio) buvo atliekamos ir atvežus nuotaką į vyro namus. Apie Švenčionis ant kūlio, pastatyto viduryje kiemo, nuotaka padėdavo kepalėlį duonos, o svočia aprišdavo jį juosta. Po to visi šokdindavo nuotaką, sutrypdami kūlio šiaudus. Ginučių k. (Ignalinos raj.) jaunieji po pirmoryčių buvo vedami iš svirno į namus tarp dviem eilėm sustatytų šiaudų kūlių, ant kurių jaunoji dėdavo juostas, stuomenis, rankšluosčius. Vestuvių dalyviai apdovanotus kūlius ardydavo grėb-liais, šakėmis ir kt. Reikia manyti, kad minėti kūliai žiloje senovėje vaizdavo namų pramočių stabus. Jų naikinimas buvo pagrįstas archainiu tikėjimu, kad sunaikintos pramo-tės atgimstančios jaunavedžių palikuonyse, panašiai kaip ankstyviausioje pavasario šventėje Užgavėnėse sunaikinta (sudeginta ar paskandinta) Boba, arba Motinė, prisikelianti javais bei kita augmenija.

Šiaudų stabų naikinimas vestuvėse turėjo sakralinę reikšmę. Tas paprotys, be abejo, buvo susijęs su buvusiu antropomorfinių namų dievybių kultu, pirmiausiai kilusiu iš pramočių, vėliau ir iš protėvių kulto.

Kad ir negausūs, šie pavyzdžiai rodo, jog stabas — kūlys senovėje vaizdavo namų bei sodybos dievybę pramo-tę (vėliau — protėvį), kuriai išvykstant nuotaka aukojo aukas ir meldėsi, ją atsiprašinėjo, prašė laimingo gyvenimo naujųjų jos namų dievų globoje (27, 232).

Lietuvių deivių olimpe buvę ir kitų deivių.

Tarp moteriškų dievybių gana svarbią vietą užėmė meilės ir laisvės deivė **Milda**, kuri prilygo graikų deivei Afroditei, o romėnų — Venerai. Mildos vardas pirmą kartą aptinkamas 1315 m. rugpjūčio 3 d. Didžiojo magistro iš Triro Elbingo dokumente, kur nurodoma upė Milda (81, 259). Vėliau XVI a. rašytiniai šaltiniai balandžio mėnesį vadina mildiniu mėnesiu, skirtu deivei Mildai. F. Pokrovs-kio aiškinimu, Gedimino laikų kalendoriaus spiralės ženklas vaizdavo senovės lietuvių pirmąjį mitologinį mėnesį, pažymėtą balandžiu, arba mildiniu (karveliniu).

Spėjama, kad Mildos šventyklos Vilniuje buvusios Gedimino sode už pilies kalno, toje vietoje, kur dabartinis Kryžių kalnas. Kaune Mildos šventykla pastatyta Svirbigaloje. (Vietovei pavadinimą davė Svirbigalos upelis, kuris tekėjo nuo Aleksoto kalno šlaitu žemyn į Nemuną.) Svirbigalos vardas XVIII a. pabaigoje buvo pakeistas Aleksoto vardu. Kita Mildos šventykla Kaune buvusi alkoje, kur subėga Nemunas su Nerimi. 1840 m. surasta Gedimino kalno požemyje (8 pav.) trijų colių aukščio žalvarinė statulėlė priskiriama deivei Mildai. Panaši statula, apie 0,5 uolekties aukščio, su puokšte gėlių rankoje buvo rasta 1782 m. Kaune, užmūryta kunigui P. Franckevičiui priklausančio namo, statyto prieš 1400 metus, sienoje (aprašas išliko Kauno parapijos bažnyčioje). P. Franckevičiaus padėjėjas kunigas Mingaila, išvydęs nuogą moterišką statulą, palaikė nepadoriu dalyku ir ją sudaužė į gabalus. D. Poška nurodo, kad Mingaila statulos šviną sulydęs ir juo išbaltinęs virtuvės puodus (84, 355).

8. Meilės ir laisvės deivė Milda.
Rasta Vilniuje Gedimino kalne

Deivės Mildos garbintojus vadino mildauninkais. Žmonės tikėjo, kad Milda apskriejanti visą pasaulį oro vežimu, kurį traukė balti kaip sniegas balandžiai. Žyniai mildauninkai turėję vaisių, sužadinančių ir numalšinančių meilę. Kitas mitas sako, kad Milda važinėjusi oro vežimu, traukiamu dviejų baltų balandžių. Jos sūnus buvęs sparnuotas nykštukas, užkrėsdavęs žmonių širdis meilės nuodais (125, 1–5).

Junda — karo deivė. Jos kulto pėdsakų išliko vietovardžiuose, padavimuose ir rašytiniuose šaltiniuose. Pamenunėje, kur Liekė įteka į Nemuną ir kur Lapupis pasitinka Liekę (Kauno raj.) šių trijų upių apjuostas stovi Jundakalnis. Pasakojama, kad senų senovėje čia buvusi karo deivės Jundos alka.

Pradėjus kraštą pulti kryžiuočiams, toje vietoje buvo pastatyta bajoro Šėtos pilis (82). Jundos (Janda) vardą mini Volynės kronika (1258 m.), rašydama apie lietuvius, kurie, karo išvykos metu pavėlavę į mūšį, šaukėsi karo deivės Jandos ir visų dievų. Taigi Junda, arba Janda, greičiausiai buvo lietuvių karo deivė, nors V. Manhartas ją laiko deive (72, 51).

Slogutė — slogindavo miegančius žmones. Sakmėje kalbama apie žmogų iš Kampinių kaimo (Kapsuko raj.), kurį kasnakt slogindavo Slogutė. Jis niekaip negalėjo jos atsikratyti. Kažkas jam patarė, kad, eidamas gulti, atgaliom prieitų prie lovos, taip padaręs, nusiautų klumpes ir atgaliom, tai yra neapsisukęs priešakiu į lovą, atsigultų. Kai jis šitaip padarė, Slogutė daugiau neatėjo (66, 4, 494).

Vieną berną sloginanti Slogutė įlisdavusi per mažą skylutę duryse, kur buvo iškritusi sausa šaka. Kai bernas pamatė, kad įlindo Slogutė, skylutę užkalė pleišteliu. Tuoj pastebėjo, kad prie jo lovos stovi graži merga. Bernas vedė pagautą Slogutę ir susilaukė kūdikio. Tada jis nusiavedė pačią į savo kambarį, ištraukė pleištelį, tardamas: „Žiūrėk, pačiute, kur aš tave pagavau!“ Kai tik jis ištraukė pleištelį, ši pamatė vietą, kur ją pagavo, tuoj išlindo per tą skylutę, ir vyras daugiau jos neregėjo. Paskui Slogutė ateidavo kiekvieną naktį, pažindydavo kūdikį, išskalbdavo jo drabužius, aprengdavo, bet sugauti jos daugiau niekas nesistengė (66, 4, 494). Slogutei artima Naktinėja, užgulant ir numarinanti prie motinų miegančius kūdikius.

Nedalia — vargšo, neturtingo žmogaus nuolatinė palydovė, kuria žmogus retai ir sunkiai nusikratydavo. J. Basanavičiaus užrašytoje Ožkabaliuose sakmėje kalbama, kad gyvenę du broliai: vienas vargšas, kitas turtingesnis. Kai vargšą visą laiką lydėjo nesėkmės, sumanė palikti savo namus ir persikelti į kitą vietą, tikėdamasis palikti senoje vietoje savo Nedalią. Apsigyvenęs apleistame name ir atėjęs į savo stubą (pirkią) pasiimti užmiršto kirvio, pamato už krosnies sėdinčią seną bobą ir besiaunančią kojas. Užklausta, kur ji besiruošianti eiti, boba atsako, kad esanti jo Nedalia ir eis į jo naują gyvenimo vietą. Supykęs žmogus pagriebė kirvį, sukapojo bobą į gabalus, surinko juos į krepšį, užrišo, nunešė ir pakišo po medžio kelmu. Sunaikinęs savo Nedalią, žmogus su pačia grįžo į savo namus. Jam pradėjo sektis ir jis prasigyveno. Kai žmogus pasisakė savo broliui, kad jo gyvenimas pa-

gerėjo, pavyduolis nuėjo prie nurodyto kelmo, atrišo maišą ir išleido Nedalią, kurią norėjo nuvesti pas savo brolių. Bet ši atsisakė ten eiti, nes esąs negeras jos šeiminkas. Ji nusprendusi eiti pas jos išgelbėtoją. Broliui einant namo, drauge parėjo ir Nedalia. Ir jis labai nuskurdo (8, 4, 131—132).

Negeroji (Nelaboji) dažniausiai buvo vaizduojama nematoma antgamtiška būtybe, atnešančia ligą, nelaimę, kenkiančia gimdyvėms, kūdikiams, supainiojančia audėjoms siūlus, trukdančia dirbti darbus ir pan. Žmonės sakydavo: „Kokia tave Negeroja smaugia“ arba: „Kur tave Negeroja nunešė!“, „Tave jau Nelaboji apsėdo“.

Deivė Kruminė. Pasak padavimo, ji — žemdirbystės išradėja. Dar XIX a. pradžioje Raseinių apylinkėse buvo pasakojama, kad deivė Kruminė turėjo nepaprasto grožio dukrą, kurią pavasarį, skinančią prie Rasos upės pražydusią pirmąją gėlę, skirtą dovanoti savo motinai, pagrobia pragaro dievas Pikuolis. Kruminė išėjusi ieškoti dukters, ilgai klajojusi, bet neradusi grįžusi ir gyvendama liūdesyje išmokiusi žmones auginti javus. Kartą, kertant, lydimą, aptiktas akmuo, ant kurio prieš daugelį amžių dievo Praamžiaus pirštu buvo išrašyta Kruminės dukteriai skirtas likimas. Perskaičiusi raštą, Kruminė nusileidusi į požemį, kur suradusi dukrą, apsuptą daugelio vaikučių. Kurį laiką ji ten pasilikusi. Sugrįžusi ant žemės, radusi jau išplitusią žemdirbystę, pagerėjusią žmonių buitį.

9. Deivė Nijolė ir dievas Pikuolis

M. Strijkovskis rašo, kad deivei Kruminei lietuviai aukodavę sukapotą vištų mėsa, kad javai būtų tankūs ir varpingi.

Žemdirbystės išradėjos Kruminės mitas jau persunktas patriarchaliniais elementais. Jos dukrai Nijai, arba Nijolei, likimą skiria jau ne Laima, o patriarchato sukurtas dievas Praamžius.

Nijolė — požemio valdovė, deivės Kruminės duktė, dievo Pikuolio žmona. Šią deivę kaip požemių valdovę Nijos vardu mini J. Dlugošas. Deivės Nijolės garbei pavasario šventės puotos likučius lietuviai užkasdavo į žemę. Apie Nočią gyvenantys lietuviai tą paprotį vadino „Nijolišku paliku“ (78, 66—67), t. y. maistu, skirtu deivei Nijolei (9 pav.).

Skalsa buvo laikoma dievybe ar mitine būtybe, skalsinančia aruoduose grūdus ir iškeptą duoną. Ji minima J. Brodovskio ir P. Ruigio žodynuose XVIII a. Žinių apie Skalsą išliko ir žmonių tikėjimuose dar ir XX a. pirmajame ketvirtyje. Rašytiniuose šaltiniuose ir tikėjimuose dievybė Skalsa buvo laikoma įsikūnijusia dviejose suaugusiose varpose. Pavyzdžiui, apie Švenčionis rastą dvyne (dvigubą) varpą rugiuose moterys parnešdavo į namus ir pagarbiai įdėdavo į aruodą, tikėdamos, kad ji atneš visokią, ypač javų, skalsą.

Raganos

Raganų-žiniuonių vaizdiniai atsirado ankstyvojo matriarchato laikais. Apie tai sakytų su šia pusiau paprasta, pusiau antgamtine būtybe išlikę tautosakoje tikėjimų, maginių veiksmų ir praktinio gyvenimo pėdsakai. Sakmėse apie raganas išliko nemažai kanibalizmo pėdsakų. Antai pasakojime, užrašytame XIX a. pab. Ručionių k. (Panevėžio aps.), kalbama, kad Ragana suvalgė 3×9 prinokusias uogas ir 3×9 neprinokusias, t.y. užmušė ir suvalgė minėtą skaičių suaugusių žmonių ir vaikų (20, 2, 65—66). Sakmėse Raganos dažnai kepa ir valgo sugautų berniukų mėsą (20, 1, 33). Išvežta iš namų pradžiai našlaitė, eidama per mišką, randa pirkele, kurioje ant krosnies guli meška (Ragana). Mergaitei ji liepia išvirti žvirgždų košę. Virdama mergaitė duoda košės pelei. Nulipusi nuo krosnies Ragana liepia mergaitei ją — mešką — pamelžti. O kai naktį Ragana nori mergaitę užmušti, pelės padeda jai ir ji išlieka gyva.

Raganos buvo seniausių laikų žiniuonės, magijos veiksmų atlikėjos, kosmoso, žmonių, gyvūnų tvarkytojos bei reguliuotojos, mėnesėtos nakties gyvenimo būtybės, turinčios ekstrasensinių savybių.

Raganos vardas pirmiausiai susijęs su žodžiais *regėti*, *viską žinoti* ir *viską galėti*, *būti aiškiarege*. Be to, jos vardas galėjo sietis ir su raguotu Mėnuliu, t.y. jaunu ir delčia.

Raganų bei raganavimo vaizdiniai turėjo artimus ryšius su magijos veiksmais, sudariusiais seniausios žmonijos religinių vaizdinių dalį ir atliekamais įvairiomis švenčių progomis arba, esant būtinam reikalui, kasdieniniame gyvenime. Tas magines apeigas matriarchato laikais atlikinėjo moterys, tariamai sugebančios bendrauti su antgamtiniu pasauliu, ypač su dvasiomis, kurių padedamos savo veiksmais galėjusios veikti savo naudai gamtos reiškinius,

sutramdyti giminės ar genties priešus, taip pat kolektyvui atnešti gerovę, gydyti ligas.

Raganų atliekamuose veiksmuose buvo praktikuojama veiksmo magija ir žodžio magija. Prie pastarosios priklausė užkalbėjimai, pirmykštės maldos.

Raganoms buvo priskiriama antgamtinė galia tvarkyti bei regeneruoti ne tik gyvojo pasaulio, bet ir visatos reiškinius. Kadangi joms buvo priskirta visa žinojimo, valdymo, kūrimo ir griovimo jėga, Raganos buvo nuo savo egzistavimo pradžios apsuptos sakrališkumu. Pagrindinė jų funkcija buvo išlaikyti visatoje pusiausvyrą, neleisti išigalėti pertekliui, gyvybinei energijai peržengti ribas, prižiūrėti, kad visatoje viskas būtų saikinga. Jei Raganos nestabdytų augmenijos, gyvūnijos, negyvosios gamtos, dangaus kūnų, jie visi peržengtų savo ribas, pasidarytų netvarka. Todėl Raganos stabdo augalų žydėjimą, varpų pilnėjimą, medžių lapojimą, reguliuoja dangaus vandenį, atsiųsdamos sausrą arba krušas bei liūtį, naikina augmeniją. Nepalieka jos ramybės ir dangaus kūnų: skrenda perkirsti Mėnulio pilnatį, pagauna ir uždaro Aušrinę, savo šluota ar kitu būdu užtemdo Saulę ir t.t. Reguluodamos žmonių perteklių, juos paverčia akmenimis, medžiais, gyvūnais. Panašių vaizdinių randama graikų, romėnų mituose, indų Vedose ir kt.

Raganos neleidžia sukeroti ir vis didėjančiai žmogaus sėkmei. Jos galinčios atimti ar pakeisti skirtą deivės Laimos žmogui dalią, sveikata, atsiųsti ankstyvą senatvę, tarpusavio nesantaiką ir daugelį kitų nesėkmių. Savo pikta veikla Raganos sukeliančios skausmą, sielvartą, neapykantą ir pan., žmonėms primindamos, kad gyvenime niekas negali išvengti nei gėrio, nei blogio, nes tarp klestėjimo ir nykimo turi būti pusiausvyra. Pagrindinė Raganų pareiga yra paruošti visam tam atsirasti sąlygas. Savo darbais jos nuolat primena, kad visa gamta, visata, žmonės nėra amžini, nepajudinami; jie visi mirtingi. Kai gerai auga javų varpos, Raganos jas karmo. Kai vėjo pučiami rugiai vilnija, žmonės sakydavo, kad Raganos karmo ruginių varpas (Pabiržė). Raganos kerpa gerai augančias avių vilnas ir nujodinėja gerus arklius. Jos galėdavusios atimti javams derlių, karvėms — pieną, medžiotojams nubaidyti žvėris, žvejams — žuvis. Raganos galėjusios skrajoti ore, skleisdamos kibirkštis ir ugnį (20, 2, 266). Didžiausia jų veikla pasireikšdavusi vasaros solsticijos metu, kada augmenijos ir gyvūnijos suklestėjimas pasiekdavo aukščiausią laipsnį. Tuo metu savo veiklos galia Raganos stengdavosi tai sustabdyti. Jų ži-

nioje buvo ir erotinis kultas, kuris pirmykščio gyvenimo sąlygomis turėjo būti reguliuojamas.

Visokio pertekliaus reguliavimas buvo būtinas, nes, senovės medžiotojo ir rankiotojo supratimu, pasaulis persipildytų ypač grėsmingais žmogui gyvūnais, augmenija, o tada sutriktų normalus kasdieninis gyvenimas.

Vydūnas Raganas laiko paslaptینگomis būtybėmis. Jas vaizduoja kaip visatos valdoves, kurios, norėdamos sukelti audrą, perkūniją ir žaibus, mosteli savo paslaptinga raudona lazdele. Tuoj pakyląs vėjas, pradeda temti, žaibuoti ir daužytis Perkūnas. Norėdamos sulaikyti kilusią audrą ir išblaškyti tamsybes, Raganos meta savo raudoną lazdele aukštyn į tamsą, sakydamos: „Bangpūty, tu imk šį pavida-lą“, ir tuoj visa gamta nurims. Toliau Vydūnas rašo: „O Raga-na yra galia dievybės, /Kuri pasaulį ir likimą valdo, /Ir visa, regi, kas tik paslėpta — /Danguj, žemėj, net ir pragare. /Giliausius ji regi slypinius, /Kaip praeities, da-barties, taip ateities. /Ji atveria kiekvienos esmės gelmes, /Nes ji yra pasaulyje valdovė“ (113, 32—38).

Vydūnas apibūdina Raganą pasirėmęs senovės vakarų lietuvių bei Rytprūsių mitais. Raganą jis vaizduoja kaip de-besų ir audrų valdovę, ateities pranašę, burtininkę, žiniuo-nę, magiškų apeigų atlikėją ir pan.

Kai kurie tyrinėtojai, pvz., J. Lasickis, lietuvių Raganas laiko miško deivėmis, A. Mežinskis — oro ir vėjo deivė-mis, valdančiomis debesis, krušas ir audras. Minėti auto-riai Raganas palaikė deivėmis dėl jų tariamo sugebėjimo skraidžioti ant šluotų, ožių, avilių ir kt. padangėmis, sukelti krušas, audras, taip pat dėl sugebėjimo atlikti ki-tus nepaprastus darbus. Bet Ragana nebuvo deivė, o tik žiniuonė, sugebanti atlikti nepaprastus darbus, įvairiausius magiškus veiksmus, susietus su aiškiaregyste. Ragana buvo moteris tarpininkė tarp dangaus ir žemės, tarp dievų ir žmonių. Per visus ilgus tūkstantmečius Raganos ir pasilieka pusiau žmogiškomis, pusiau dieviškomis būtybė-mis. Jos artimai bendrauja su deivėmis (vėliau su velniais), pasitelkdamos turtingą pirmykščio žmogaus maginę kūry-bą. Raganos pagrindinė ypatybė yra žinojimas, mokėjimas veikti ir galėjimas padaryti nepaprastus darbus. Padavi-muose sakoma, kad Ragana (Vokė) pastačiusi Liškiavos piliakalnio mūrą. Ji gyvenusi dar prieš mūsų erą, turė-jusi sūnų ir dukterį, kuriuos nusižengusius įmetusi į piliakalnio skylę, esančią po bokštu.

Viena iš būdingiausių Raganų savybių buvo tariamas

sugebėjimas pasiversti ir kitus paversti įvairiais gyvūnais: ropliciais, rupūžėmis, paukštėmis, meškomis, ožkomis, kalėmis, kumelėmis, kiaulėmis. Minėti gyvūnai buvo gyvenimo, mirties ir atgimimo simboliai, susieti su visu gyvuoju pasauliu. Tokie simboliai akmens amžiaus Europoje buvo žinomi maždaug nuo VI tūkstantmečio p. m. e. (34, 43).

Bene archaiškiausi vaizdiniai apie Raganas atsispindi mitinėje pasakoje apie rupūžgalvį, kurioje sakoma, kad motina netyčiomis pavadina sūnų rupūžgalviu ir jis dingsta be žinios. Mirdami tėvai palieka savo trobelę našlaitėi. Vieną kartą prie jos prislinkusi rupūžė ir prašiusi išeiti nakčia šiaurės kryptimi ir eiti, kol prieis miške trobelę, kur turinti apsinakvoti. Eidama 10 dienų, mergaitė sutinka visokių žvėrių, bet jie jos neliečia. Galop prieina pirkele, kur jai pamiegojus įeina baisus žmogus su rupūžės galva, jo akyse matosi baisi liepsna, ilgas liežuvis apkabintas mažais rupūžiukais ir kitais ropliciais. Atėjęs prakalba žmogaus balsu, liepia mergaitei nueiti dar tiek kelio, kiek nuėjo, kol prieis vėl tokią pirkele, kur ras baisią piktą bobą. Iš jos mergaitė turi pareikalauti gyvuliuko. Po 20 dienų kelionės mergaitė vėl priėjo pirkele, kurioje pamato bobą. Jos galva kaip rėčka, nosis kaip arbūzas, akys kaip dubenys, liežuvis kaip ližė, visa baisi ir pikta. Mergaitės prašoma atiduoti jai jos gyvuliuką, boba išleidžia iš po krosnies gaują kranklių, driežų, žalčių, gyvačių, rupūžių. Mergaitė pažįsta savo rupūžę, ir boba jai atiduoda. Po 30 dienų mergaitė pasiekia savo trobelę. Rupūžė virsta jaunikaičiu (Sališkių m., Trakų aps.).

Ši boba buvo archainė Ragana, kuri mokėjo žmones paversti į gyvūnus ir pati jais, ypač rupūže, pasiversti. Joje išsikūnijusi piktoji naikinančioji dvasia. Tokios rupūžės, reikalui esant, įgyjančios sparnus ir galinčios skraidyti. Jos skrisdavusios į Raganų susirinkimus, kurie paprastai vykdavę trumpiausią vasaros naktį. Tą naktį Raganos, pavirtusios rupūžėmis, lendančios į tvartus, ganyklas, žindančios karvių pieną, nuo ko karvės sunykstančios. Atlikusios savo piktus darbus, Raganos vėl virsdavusios paprastomis moterimis ir gyvendavusios tarp žmonių. Jei Ragana kurį nors žmogų paversdavusi gyvūnu, akmeniu ar medžiu, be jos pagalbos jis negalėdavęs atvirsti žmogumi. Pavertimo laiką galėdavęs sutrumpinti koks nors herojus ar paprastas žmogus savo tauriais darbais.

Apskritai Raganos vykdavusios visokius griauinan-

čius žmonijos, gyvūnijos, augmenijos ir kt. darbus. Jos slogindavusios žmones, klaidindavusios juos kelyje, gąsdindavusios, griaudavusios šventyklas ir kt. Kartais raganų-rupūžių blogi žmonės numaldydavo tik žmonių krauju.

Raganų-rupūžių seilės buvo laikomos nuodingomis, o jų įkandimas — mirtinu. Jas sutikti, užminti, paliesti buvo pražūtinga, nes tokią būtybę palietęs žmogus mirdavęs. Raganos-rupūžės pasiversdavusios Undinėmis ir žudydavusios vyrus, gerdavusios jų kraują. Žmonės tikėjo, kad tokios raganos-rupūžės esančios nemirtingos, buvo draudžiama jas užmušti. Jei tokią raganą-rupūžę užmuštų ir išdžiovintų pakabinę prieš Saulę, jos vėl liktų gyva. Kai tik ją numestų ant žemės, ji vėl atsigaūtų. Mat raganos-rupūžės susilietimas su žeme sugražinąs jai gyvybės jėgas, ir ji tampanti nemirtinga, artima deivėms. Tokių raganų-rupūžių atvaizdus, padarytus ir vaško, medžio, vėliau — metalo, žmonės nešiodavo kaip amuletus, tariai apsaugančius nuo visokių blogybių. Panašių atvaizdų randama archeologinėje medžiagoje, ypač papuošaluose (7, 426—431).

Raganos savo veiksmus atlikinėjo persirengusios įvairiais, paprastai toteminiais gyvūnais. Tada jos elgdavosi kaip atitinkamos rūšies gyvūnai. Šito tikėjimo pėdsakų išliko apeiginiuose persirengimuose gyvuliais ir kt. bei kaukėse. Tai buvo pagrindas formotis vėlesniems vaizdiniam apie Raganų pasivertimą arba kitų žmonių pavertimą į gyvūnus ar kitus daiktus.

Raganos paprastai laikomos antisocialinėmis moterimis, išsiskiriančiomis savo būdu ir išvaizda. Jos laikomos piktomis, pavydžiomis, kerštingomis, šaltomis, bejausmėmis. Apmąstymams einančios į nuošalias vietas, kryžkeles, pelkes, negyvenamas trobas ir pan., kur praleidžiančios laiką iki pirmųjų gaidžių. Savo piktą veiklą atlieka prieš didžiąsias šventes ir šeimynines apeigas.

Raganos turėjusios nuolatines savo sueigų vietas, kurios paprastai būdavusios kalnų viršūnėse, sunkiai prieinamose vietovėse. Susirinkusios jos priiminėdavusios naujokes, atsiskaitinėdavusios už savo darbus, tardavusios dėl naujų žygių, linksmindavusios. Rinkdavosi Medvėgalio, Šatrijos, Ragainės ir kt. kalnuose. Kiekvienoje apylinkėje buvo vietinių Raganų susirinkimų vietų sunkiai prieinamose pelkėse, raistuose, tankiose giriose, upių santakose, ažuolų drevėse. Prieš išlėkdamos į susirinkimą, Raganos pasitėpdavusios specialiais tepalais, apžergda-

vusios šluotą, kastuvą, mintuvus, avilius, piestas ir pakildavusios į padanges. Kartais jos skridavusios pasivertusios šarkomis. Tokie skridimai tariamai buvo atliekami Joninių naktį. Mūsų raganos kartais lėkdavusios ir už Lietuvos ribų — net į Kijevą, kur buvusi visų tautų Raganų viešpatystė, arba už devynių kalnų, devynių upių, devynių girių. Kartais jos skrajodavusios padangėmis tamsiomis be mėnulio ūkanotomis naktimis (Tverečius, LMD I 474, 943). Iš namų jos išlėkdavusios pro kaminą ar aukštinį. Kitos Raganos skridavusios ant sparnuotų žirgų, kuriais paversdavusios avilius.

Raganų mirtis taip pat skirtinga nuo kitų žmonių. Jei jos mirstančios neperdavusios savo raganysčių vaikams, joms esą labai sunku numirti (Tverečiaus apyl., LMD I 660, 132). Sunkiai mirstant raganai, Alantos apylinkėse padarydavo lubose skylę ir tik tada ji numirdavusi (LTR 1657, 80). Raganai mirus, susirinkdavę visokie ropliai, gyvatės ir ją laižydavę (Dainava: Armoniškių par., LMD I, II 996, 37). Vežant laidoti, pakildavęs viesulas ir nunešdavęs ją su karstu nežinia kur (Aukštadvario apyl., LTR 1406, 778). Ant palaidotų raganų kapų švilpdavęs vėjas, girgždėdavę medžiai ir pan. (Melaisčių k., Papilės apyl., LTR 1942, 388). Kitos raganos po mirties vaikščiodavusios, kerštaudavusios žmonėms, dažniausiai giminėms, kaimynams, pažįstamiems.

Raganų deivė buvusi Ragė. Ji turėjusi kreivus dantis kaip šerno, baisias, išverstas akis, suveltus ir ištaršytus plaukus, ilgais nagais kaip giltinės pirštus. Vienoje rankoje laikiusi nuodų taurę, antroje — platų kalaviją, prie kurio rankenos buvo prikibusios trys baidyklės — piktosios dvasios. Ragės statula buvusi padaryta iš akmens, sėdinčiosios pavidalu. Ją garbindavę medžiotojai, degindami pavasarį pirmutinius kiaušinius, avių vilnas, moterų plaukus, sviestą, sūrį (107, 200).

Viduramžiais ir vėlesniais laikais Ragana buvo išlaikiusi daugelį atsineštų iš pirmykštės gimininės santvarkos tikėjimų elementų. Kaip anksčiau, taip ir tuo metu moterys raganos buvo laikomos nakties — pusiau demoniškomis būtybėmis, tarpininkėmis tarp žmonių ir dievybių, palaiKANČIOMIS ryšius su velniais, galinčiomis atlikti įvairius nepaprastus antgamtiškus darbus. Apie Raganų veiklą nemažai sužinome iš bylų, kada jos krikščionybės įtakoje buvo paskelbtos velnio sąjungininkėmis ir pradėtos teisti teismuose, kankinti žiauriausiomis viduramžių tortūromis

ir deginti ant laužų. Lietuvoje šis procesas vyko XVI—XVIII a. Tikėjimų apie raganas Lietuvoje dar gausu buvo XIX a. ir net XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Iš raganų bylų ir tautosakos matyti, kad raganų veikloje viduramžiais ir naujaisiais laikais laikėsi nedaug pasikeitę archainiai magiški veiksmai, susiję su gamtos veikimu, žmonių gydymu, taip pat kenkimu žmonėms, gyvuliams, derliui, sukėlimu audringų debesų¹.

¹Plačiau žr.: *Dundulienė P.* Raganos ir jų procesai Lietuvoje.— V., 1946.— 300 p. /Recenz. prof. K. Jablonskis.

Baigiamasis žodis

Šiame darbe, skirtame senovės lietuvių religijai ir mitologijai, panaudojus gausią faktinę medžiagą iš archeologinių iškasenų, rašytinių šaltinių, mitologinės tautosakos, įvairių švenčių apeigų, liaudies meno, atskleidžiama lietuvių religinių pažiūrų genezė ir evoliucija įvairiais socialiniais-ekonominiais laikotarpiais ir skirtinguose kultūros arealuose. Parodoma, kad jau ankstyvojoje gimininėje matriarchalinėje santvarkoje buvo sukurta nemažai vaizdinių apie įvairias moteriškas mitines būtybes ir dievybes, kurios nedaug pasikeitusios gyvavo ilgus tūkstantmečius maisto rankiotojų ir medžiotojų, vėliau žemdirbystės ūkio sąlygomis. Visos mitinės būtybės ir deivės buvo susietos su pirmykščiais vaizdiniais apie kosmoso, žmonijos, gyvūnijos, augmenijos ir kt. kilmę, tobulėjimą, turintį ryšį su vaisingumo ir derlingumo kultu. Remiantis įvairios rūšies šaltiniais, darbe išanalizuota pagoniškų moteriškų dievybių veiklos sritis. Tai pasiekti padėjo religinių vaizdinių ir apeigų, susietų su krikščionyste, analizė remiantis mokslo įrodytais dėsniais, kad religinių vaizdinių evoliucijoje vyko pasikeitimai vienu vaizdinių kitais, neištumiant senųjų tikėjimų, ir susidarę nauji vaizdiniai maišėsi su senaisiais, naujieji tikėjimai tapo senųjų antsluoksniu. Archaišiai vaizdiniai, atsiradę ankstyvojoje vystymosi stadijoje, tęsė savo egzistenciją, nors šalia jų ar virš jų kūrėsi nauji vaizdinių sluoksniai. Chronologiško diapazono tarp tam tikro reiškinių kilmės ir jo liekanų fiksavimo, kartais matuojamo dešimtimis tūkstantmečių, atskleidimas leidžia ekstrapoliuoti duotus reiškinius visam duotam chronologiniam laikotarpiui (131, 398). Pirmykščiams paleolito ir mezolito laikų rankiotojams ir medžiotojams būdingų tikėjimų pėdsakų nemažai išliko tiek kitų tautų, tiek ir lietuvių

žodinėje ir meninėje kūryboje, ypač kalendorinėse apeigose, užkalbėjimuose, maldose, apeiginiuose persirengimuose žvėrimis, kaukėse ir kt.

Lietuvių tautosakoje, ypač stebuklinėse pasakose, gausu senovės istorinių mitų bei didvyrių epo fragmentų. Su gilia pagonybe susieta dauguma lietuvių liaudies meno motyvų. Iš žilos senovės atėję ornomorfinio, zoomorfinio bei antropomorfinio pavidalo deivių atvaizdai, augalų, ypač vaizduojančių gyvybės ar kosminį medį, ornamentai bei jų simboliai, dangaus šviesulių atvaizdai, dvyniai gyvūnai ir kt. Kalendorinės ir šeimyninės apeigos persunktos archaine, neretai paveldėta iš akmens amžiaus laikų magija.

Darbe siekta įrodyti, kad seniausios matriarchato laikų lietuvių deivės buvo susietos su žemės bei požemio gyvenimu. Dangaus deivės susiformavo kaplinės žemdirbystės laikais. Turimi etnografiniai duomenys leidžia manyti, kad pačios seniausios mitinės būtybės buvo deivės gimdytojos.

Per ilgą, besitęsiantį tūkstantmečius matriarchato laikotarpį lietuviai sukūrė daugybę deivių, susietų su kosmosu, įvairiais gamtos reiškiniais, žmonijos ir apskritai gyvūnijos gyvenimu. Atsiradus patriarchatui, senųjų deivių vietą pamažu ėmė užimti vyrai dievai. Dalis moterų deivių buvo suvyriškintos, kita dalis — neteko savo senosios reikšmės. Nepaisant joms nepalankių egzistavimo sąlygų, nemaža deivių dalis, ypač susietų su gimimu, žemės vaisingumu ir kt., išliko ir tuo metu, kai Lietuvoje buvo įvesta krikščionybė. Ši nauja religija visus pagonių dievus paskelbė pikto demonais. Krikščionybė neturėjo moterų deivių. Jai buvo žinoma tik Dievo motina Marija. Todėl lietuviai, kaip ir kitos tautos, deives bei joms skirtas apeigas susiejo su Marijos kultu. Iš čia krikščionių kalendoriaus metuose yra apie dvidešimt Marijai skirtų dienų ir du metų mėnesiai: gegužė — pavasario, žiedų suklestėjimo, gamtos atgimimo mėnuo ir spalio — gamtos apmirimo mėnuo. Kitos deivės buvo sutapatintos su krikščionių šventosiomis. Pvz., ugnies deivė Gabija buvo sutapatinta su šv. Agota — ugnies globėja. Žemesnės deivės buvo priskirtos prie piktų demonų arba sumaišytos su archainėmis žiniuonėmis raganomis. Kiti ikikrikščioniškieji vaizdiniai — šventės ritualai — susiliejo su katalikybės epizodais ir virto bažnytinėmis šventėmis, susietomis su kalendorinėmis datomis. Jose išliko archaiškiausių tikėjimų elementų.

Lietuvių religinių vaizdinių endogeniškieji mitologijos elementai, atsiradę savo etnoso viduje, buvo gana stabilūs. Tačiau daugelį amžių vykstant etniniam bei etnokultūriniam procesams, jų siužetai nežymiai keitėsi pateikus egzogeninių tos rūšies mitologinių elementų. Mene, apeigose, mituose buvo gana stiprūs etnokontaktai, ypač su kaimyninėmis gentimis. Todėl atskiri lietuvių meninės ir mitinės-žodinės kūrybos elementai pateko į kaimynines gentis, tuo pat metu lietuvių gentys nemažai įjungė į savo vaizdinius kitų genčių kūrybos elementų, įgavo naujų formų.

1. *Leninas V. I.* Raštai.
2. *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomis. — V., 1949—1950.
3. *Marksas K., Engelsas F., Leninas V.* Apie religiją. — V., 1982.
4. *Engelsas F.* Anti-Diuringas. — V., 1958.
5. *Adami Gesta Hammurgensis ecclesiae pontificum.* Ed altere. — Hannoverae, 1876.
6. *Ambrazevičius J.* Lietuvių liaudies pasakojimai/ /Naujoji Romuva. — 1937. — Nr. 4—5. /Pasak. apie Laumes./
7. *Baldžius J.* Rupūžgalvis/ /Gimtasai kraštas. — 1938. — Nr. 3—4.
8. *Basanavičius J.* Lietuviškos Pasakos yvairios. — K., 1928. — T. 1—4.
9. *Basanavičius J.* Iš senovės lietuvių mitologijos. — V., 1926.
10. *Basanavičius J.* Lietuviškos pasakos. — Shenandoah, 1902. — T. 2.
11. *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai. — V., 1970.
12. *Bechšteinas L.* Vokiečių pasakos. — V., 1972.
13. *Buračas J.* Mūsų senoviniai papročiai/ /Mūsų rytojus. — 1935. — Nr. 7.
14. *Būga K.* Apie lietuvių asmens vardus/ /Lietuvių tauta. — 1911. — Kn. 1. — Sąs. 3. P. 1—50. /Apie Gabiją, Gabjaują ir kt./
15. *Ciszewski S.* Ognisko. — Kraków, 1903.
16. *Daukantas S.* Raštai. — V., 1976. — T. 1—2.
17. *Davainis-Silvestraitis M.* Pasakos, sakmės, oracijos. — V., 1973.
18. *Diena.* — 1936. — Nr. 18.
19. *Długosz J.* Opera Omnia X—XIV. — Kraków, 1876—1878.
20. *Dowojna-Sylwestrowicz M.* Podania źmudzkie. — Warszawa, 1894. — T. 1—2.
21. *Dulaitienė /Glemžaitė/ E.* Kupiškėnų senovė. — V., 1958.
22. *Dumezil G.* Les dieux des Germains/ /Essai sur la formation de la religion scandinave. — Paris, 1959. — T. 2.
23. *Dundulienė P.* Senovės lietuvių religijos klausimu/ /Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai (toliau AMMD). Istorija. — 1960. — T. 10. — P. 206.
24. *Dundulienė P.* Saulė lietuvių tikėjimuose ir mene/ /AMMD. Istorija. — 1974. — T. 15 (1).
25. *Dundulienė P.* Žemė lietuvių tikėjimuose ir mene. — AMMD. Istorija. — 1976. — T. 16 (1).
26. *Dundulienė P.* Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose. — V., 1979.
27. *Dundulienė P.* Lietuvių etnografija. — V., 1982; Kalendoriniai ir agrariniai papročiai. — V., 1979.
28. *Dundulienė P.* Paukščiai senuosiuose lietuvių tikėjimuose ir mene. — V., 1982.
29. *Dundulienė P.* Ugnis lietuvių pasaulėjautoje. — V., 1985.
30. *Elisonas J.* Mūsų krašto broliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje/ /Mūsų tautosaka. — K., 1934. — T. 3.

31. Gaerte W. Ungeschichte Ostpreussens. — Königsberg, 1929.
32. Gerulis G. Die altpreussischen Ortsnamen. — Berlin und Leipzig, 1922.
33. Gimbutas M. Ancient Symbolism in Lithuanian Folk/ /Memoirs of the American Folklore Society. — 1958. — Vol. 49.
34. Gimbutienė M. Apie senosios Europos deives ir dievus Lietuvių mitologijoje/ /Metmenys. — 1984. — Nr. 48.
35. Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. — V., 1985.
36. Gisevičius E. Laume/ und Laimė //Neue Preussische Provinz Blatter. — 1850. — Bd. 9.
37. Gintasai kraštas. — Šiauliai, 1937. — Nr. 1.
38. Grudzinskas L. Paslaptingasis paukštis/ /Gimtasis kraštas. — 1981. — Nr. 31.
39. Greimas A. Apie dievus ir žmones/ /Lietuvių mitologijos studijos. — Chicago, 1979.
40. Grunau S. Preussische Chronik. — 1876. — T. 1.
41. Holmberg O. Der Baum des Lebens. — Helsingfors, 1912.
42. Hartknoch Chr. Alt — und Neues Preussen. — Frankfurt-Leipzig, 1684.
43. Ivinskis Z. Medžių kultas lietuvių religijoje/ /Soter. — K., 1938—1939.
44. Ivinskis Z. Senovės lietuvių religijos bibliografija. — K., 1938.
45. Jakobson R. Slavic Mythology. — Kn.: Funk und Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. — N. York, 1950. — T. 2.
46. Jucevičius L. A. Raštai. — V., 1959.
47. Jurgutis. Mitologiškos smulkmenos. Apie Laumes/ /Vienybė lietuvininkų. — 1898. — Nr. 11.
48. Juška A. Lietuviškos dainos. — V., 1955. — T. 1—2.
49. Juška A. Lietuvių svotbinės dainos. — V., 1955. — T. 1—2.
50. Karp J. M. Epistola Pastoralis. . . — Vilnae, 1737.
51. Kernavė. — V., 1972.
52. Klebs R. Bernsteinschmuck der Steinzeit. — Königsberg, 1936.
53. Kleinas Danielius. Neu Littauisches. . . Gesangbuch. — Karaliaučius, 1666.
54. Korsakas-Radvilas. Latvių liaudies dainos/ /Darbai ir dienos. — K., 1938. — T. 7.
55. Kotzebue A. Preussische altere Geschichte. — Riga, 1808. — T. 1.
56. Krėvė-Mickevičius V. Padavimai apie Laumes, apie Perkūną, apie Aitvarą/ /Tauta ir žodis. — K., 1925. — T. 3.
57. Krėvė-Mickevičius V. Kerai/ /Tauta ir žodis. — K., 1926. — T. 4.
58. Kriaučiūnas P. Mitologizškos smulkmenos/ /Vienybė lietuvininkų. — Plimutas, 1898. — Nr. 7—8.
59. Kromer M. Polonici Regni cum adiunctis provinciis descriptio/ /In Scriptorum rerum Polonicarum.— Kraków, 1894.— T. 15.
60. Kurschat F. Littauische-deutsches Wörterbuch. — Halle, 1883.
61. Lasickis J. Apie Žemaičių dievus. — V., 1969.
62. Lebedys J. Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime. — V., 1976.
63. Lelewel J. Spis bogow żmudzkich i litewskich/ /Polska, dzieje i rezczy jej.— Poznań, 1863.— T. 5.
64. Liber Fructum Spiritualium. — V., 1723. — /Rankraštis/.
65. Lietuvių tautosaka/ Sudarė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. — V., 1962.
66. Lietuvių tautosaka. — V., 1967. — T. 4.

67. Lietuvių kalbos žodynas. — V., 1968. — T. 1.
68. Lietuvininkai/ Sudarė V. Milius. — V., 1970.
69. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. — V., 1955. — T. 1.
70. Lietuvių tauta. — V., 1910. — Kn. 1. — Šąs. 1.
71. *Maletius H.* Warhaffige Beschreibung der sudauen auff Samland, Sambst Ihren Boskheiligen und Ceremonien. — 1551.
72. *Mannhart W.* Letto-Preussisise Goterlehre. — Riga, 1936.
73. *Mažiulis A.* Saulės dievinimo atšvaistas Pasarčių krašte/ /Gimtasai kraštas. — Šiauliai, 1937. — Nr. 1—3.
74. *Mechovius-Mechowita J.* Chronica, Poloniae historiae. — 1582. — T. 2.
75. *Minkevičius A.* Ļaumių šluotos/ /Mūsų girios. — 1935. — Nr. 4.
76. *Mienzyński A.* Źródła do mitologii litewskiej. — Warszawa, 1846. — T. 1—2.
77. *Moszyński K.* Kultura ludowa ślowian. — Kraków. — 1934. — T. 2.
78. *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu litewskiego. Mitologia. — V., 1835. — T. 1.
79. *Olechnavičius K.* Pasakos, pritikimaj Weselos ir giesmės. — Vilnius, 1861.
80. *Ostermeyer G.* Kritischer Beytrag zur Altpreussischer Regionsgeschichte. — Marienwerder, 1775.
81. *Pakarklis P.* Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. — V., 1948.
82. *Pasternokas J.* Jundakalnis/ /Kultūros barai. — 1972. — Nr. 7.
83. *Pessevini Antonii.* Societatis Jesu Moscovia et alia Opera de stato huius seculi. — 1587.
84. *Poška D.* Raštai. — V., 1959.
85. *Praetorius M.* Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. — Berlin, 1871.
86. *Reusch R.* Quodlibet — Lieder/ /Neue Preussische Prowinzers Blätter. — 1846. — Bd. 1. — H. 1.
87. *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos. — V., 1958. — T. 1.
88. *Rimantienė R.* Akmens amžius Lietuvoje. — V., 1984.
89. *Scriptores Rerum Prussicarum.* — Leipzig, 1861. — T. 1.
90. *Siemieński L.* Podania i legendy. — Poznań, 1845.
91. *Skruodys J.* Religijų istorija. — V., 1920.
92. *Slaviūnas Z.* Sutartinės. — V., 1959. T. 1—3.
93. *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose/ Senoji lietuviška knyga. — K., 1947.
94. *Sruoga B.* Lietuvių liaudies dainų rinktinė. — K., 1949.
95. *Strykowski M.* Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkie Rusi. — Warszawa, 1846. — T. 1—2.
96. *Šliūpas J.* Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mitologija. — K., 1932.
97. *Šliūpas J.* Moteriškės religija. — Šiauliai, 1929.
98. *Šmits P.* Latviešu mitologija. — Riga, 1926.
99. *Šmits P.* Tautos dziesmas. — Riga, 1938.
100. *Tacitas K.* Rinktiniai raštai. — V., 1972.
101. *Tarasenka P.* Akmuo Ļaumių stalas/ /Gimtasai kraštas. — 1934. — Nr. 1.
102. *Tarasenka P.* Pėdos akmenyje. — V., 1951.
103. Tauta ir žodis. — 1923. — T. 1.
104. Tautosakos darbai. — K., 1936. — T. 2.
105. Tautosakos darbai. — K., 1937. — T. 3.
106. Tautosakos darbai. — K., 1939. — T. 6.

107. *Totoraitis J.* Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atminimai / Lietuvių tauta.— 1908.— Kn. 1.— Sąs. 2.
108. *Vaisgamtas*: Vaisių dievaitis // *Auszra*.— 1883.— Nr. 4.
109. *Vaitkunskienė L.* Sidabras senovės Lietuvoje.— V., 1981.
110. *Valančius M.* Raštai.— V., 1972.— T. 1—2.
111. *Vingela A.* Ten, kur Girinis viešpatavo // *Mūsų kraštas*.— 1935.— Nr. 23.
112. *Vėlius N.* Mitinės lietuvių sakmių būtybės.— V., 1977.
113. *Vidūnas*. *Ragana*.— Tilžė, 1919.
114. *Vilmantiienė O.* Joninių papročiai Prūsų Lietuvoje // *Gimtasai kraštas*.— Šiauliai, 1941.— Nr. 2—4.
115. *Vyšniauskaitė A.* Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais // *Iš lietuvių kultūros istorijos*.— V., 1961.— T. 3.
116. *Wolański T.* Listy o starożytnościach ślawiańskich.— Gniezno, 1845.
117. *Zienkiewicz R.* Piosenki gminne ludu pińskiego.— K., 1851.
118. *Zinkevičius Z.* Jotvingių žodynėlis // *Mokslas ir gyvenimas*.— 1984.— Nr. 5.
119. *Боричевский И.* Камни литовских богинь // *Журнал Министерства народного просвещения*.— 1939, апрель.
120. *Живописная Россия*.— СПб.— М., 1882.— Т. 3.
121. *Городцов В. А.* Дако-сарматские религиозные элементы в русском народном творчестве // *Труды Гос. историческ. Музея*.— М., 1926.— Вып. 1.
122. *Иванов В. В., Топоров В. М.* Исследования в области славянских древностей.— М., 1974.
123. *Ивинский В.* Царица Балтийского моря // *Вестник Европы*.— 1899.— № 12.
124. *Киркор А.* Черты из истории и жизни литовского народа.— Вильно, 1854.
125. *Киркор А.* Изображение литовской богини Милды // *Известия Русского археологического общества*.— В., 1857.
126. *Кречинский Н. А.* Литовские языческие божества // *Вестник археологический и исторический*.— СПб, 1885.— Вып. 3.
127. *Маслова Т. С.* Народный орнамент верхневолжских карел.— М., 1951.
128. *Мифы народов мира* / Гл. ред. Токарев С. Н.— М., 1980—1982.— Т. 1—2.
129. *Нидерле Л.* Славянские древности.— М., 1956.
130. *Полное собрание русских летописей*.— СПб, 1907.— Т. 2; 1908.— Т. 18.
131. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян.— М., 1981.
132. *Соколова З. П.* Культ животных в религиях.— М., 1972.
133. *Теобальд Зничь.* Мнимый священный огонь языческо-литовский // *Виленский вестник*.— 1890.— № 93.
134. *Топоров В. Н.* К реконструкции мифа о мировом яйце (на материалах русских сказок) // *Труды по знаковым системам*.— Таллин, 1976.
135. *Фаминцынь А. С.* Богиня весны и смерти // *Вестник Европы*.— 1895.— № 6.
136. *Формозов А. А.* Очерки по первобытному искусству.— М., 1969.
137. *Харузина В. К.* К вопросу о почитании огня // *Этнографическое обозрение*.— М., 1906.— № 3—4.
138. *Шахнович М. И.* Первобытная мифология.— Л., 1971.

TURINYS

PRATARMĖ	5
IVADAS	7
GAMTOS IR ATMOSFEROS DEIVĖS	13
Laumės	13
Miško ir vėjo deivės	26
BIČIŲ DEIVĖ AUSTĖJA	30
VANDENŲ DEIVĖS	33
GIMIMO, GYVENIMO IR MIRTIES DEIVĖS	41
Gimimo deivė Laima	41
Deivės — žmogaus gyvenimo tvarkytojos	54
Mirties deivė Giltinė	56
Deivės gimdytojos Lada ir Lela	61
Deivė Veliona	81
ŽEMĖS DEIVĖS	86
Deivė Žemyna	86
Javų Bobos	98
Deivė Pergubė	100
Deivė Kaupolė ir jos duktė Rasa	101
Deivė Vaisgamta	107
UGNIES DEIVĖS	109
DANGAUS DEIVĖS	122
Deivė Saulė	122
Saulės dukrelės	138
KITOS DEIVĖS	144
RAGANOS	150
BAIGIAMASIS ŽODIS	157
PANAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS	160